

KORTÁRS

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

2022 12
év szám

Akkor láttam is eget és is földet...

Felvételek könyve 21.1.

Ára: 840 Ft
Előfizetőknek: 8400 Ft/év
www.kortarsfolyoirat.hu

Pendri
Kulturális
Örökség

Nemzeti Kulturális Alap

Magyar Művészeti Akadémia

KORTÁRS 2022 12

OLESCHER TAMÁS munkáival

ZALÁN TIBOR: Felezőszonettek

MARNO JÁNOS, GRECSÓ KRISZTIÁN, PETŐCZ ANDRÁS versei

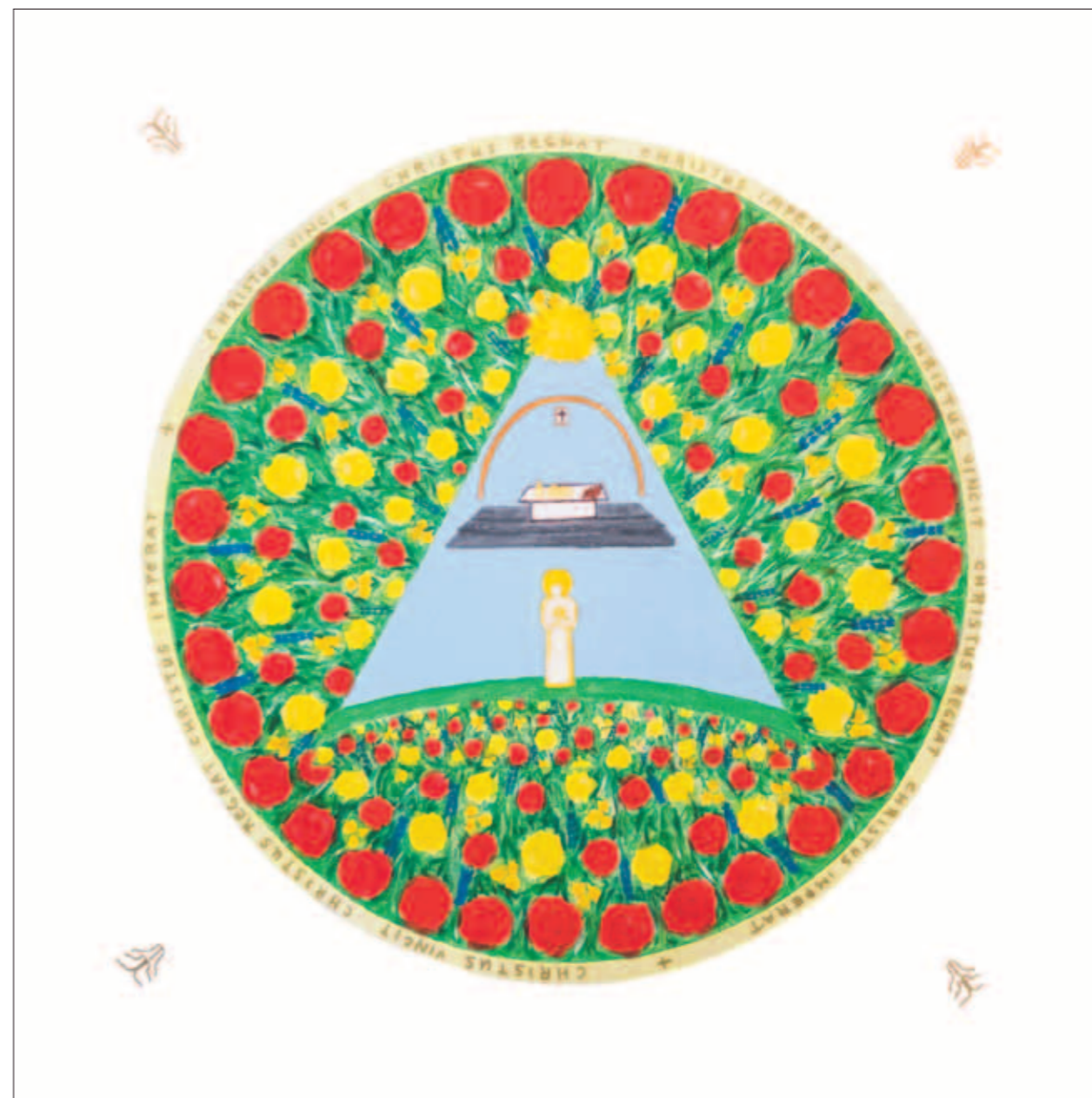
TISZA ELEONÓRA interjúja SZABADOS ÁGNESSEL

HAJNAL GÉZA tanulmánya GÉRE CZ ATTILÁRÓL

BONIVÁRT ÁGNES, CSIKÓS GRÉTA, BENCE ERIKA kritikái

OLESCHER TAMÁS, Karácsony, A nagy Hang, 2016, akril, vászon, 20×20 cm

OLESCHER TAMÁS, Hódolat, 2020, akril, vászon, 100×100 cm

TARTALOM

- 3** MARNO JÁNOS: Mondtam-e már; Elégedetten *(versek)*
- 6** ZALÁN TIBOR: Felezőszonettek *(vers)*
- 8** MEDGYESI EMESE: Tűszul *(próza)*
- 17** GRECSÓ KRISZTIÁN: Azt jelenti; Mint árnyék *(versek)*
- 19** HAJNAL GÉZA: Gérecz Attila szökése
- 29** HALMAI TAMÁS: Az uralhatatlanság adománya – Kalász Márton Német erdők felől című verséről
- 31** PETŐCZ ANDRÁS: Dadog; Egyedül *(versek)*
- 33** KISS JUDIT ÁGNES: távirat; Minden városban *(versek)*
- 34** „...így hát én megtanultam magyarul” – Patat Bence beszélgetése Juhani Huotarival és Huotari Olgával
- 38** SZIGETHY GÁBOR: Egy korty magyar bor XVII.
- 41** TISZA ELEONÓRA: Elefántcsonttoronyból kommunikálni – Interjú Szabados Ágnessel
- 45** MAYER ERZSÉBET: Adj már csendességet, lelki békességet...
– Olescher Tamás (1954–2021) emlékkiállítás *(képzőművészet)*
- 65** BIERNACZKY SZILÁRD: Egy magyar „tudós prózaíró” – Megjegyzések Szalay Károly Szent Jeromos éjszakája és Az ötödik evangélista című kötetéről
- 78** NÉMETH ISTVÁN PÉTER: Olvasónapló a zárt forma nyitottságáról
(Pataky Adrienn: A hangzatkától a szonettkoszig)
- 87** EDŐCS JOHANNA: Olvasni kell, lapozni lehet... (Bognár Péter: Hajózni kell, élni nem kell)
- 91** STURM LÁSZLÓ: Képletes utazások (Fábián László: Vakfoltok)
- 95** BONIVÁRT ÁGNES: Kiss Judit Ágnes / Szlalom
- 96** CSIKÓS GRÉTA: Grecsó Krisztián / Valami népi
- 98** PANÁGL ZSÓFIA: Csabai László / Sherlock Holmes Budapesten
- 100** SÁRKÖZI BALÁZS: Horváth Kornélia / A késő modern magyar líra alakzatai
- 102** BENCE ERIKA: Spiró György / Mikor szabad ölni?

E számunkat OLESCHER TAMÁS munkáival illusztráltuk.

A borítón: Vidám erdő, 1988, vegyes technika, akril, papír, kb. 500×500 cm (részlet);

Kilátás, 2021, akril, vászon, 90×70 cm.

Kedves Olvasóink!

A *Kortárs* folyóirat közelebb áll Önhöz, mint gondolná, csak egy karnyújtásnyira vagy inkább kézmozdulatnyira. Egy kattintással előfizetheti a Magyar Posta elektronikus standján, s egész évben az otthoni karosszékében élvezheti.

A *kortarsfolyoirat.hu* oldal jobb szélén kattintson az „Előfizetés” box színes képére!

Csak egy mozdulat, hogy Ön is kortárs legyen!

KORTÁRS

Támogatók: **KORTÁRS ALAPÍTVÁNY,**
PETŐFI KULTURÁLIS ÜGYNÖKSÉG, NEMZETI KULTURÁLIS ALAP,
EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA

Szerkesztőség:

Főszerkesztő: THIMÁR ATTILA (thimar.kortars@gmail.com)

Szerkesztőbizottság:

AMBRUS LAJOS (kemenesalja@gmail.com)

HLAVACSKA ANDRÁS (hlavacskaandras@gmail.com)

PÉCSI GYÖRGYI (pecsigy@freemail.hu)

STURM LÁSZLÓ (sturml67@gmail.com)

SZEKERES NIKOLETTA (nszekeres@gmail.com)

TÚRI JUDIT (turijudit.kortars@gmail.com)

Képzőművészeti rovat: NOVOTNY TIHAMÉR (prinotipa@gmail.com)

Tördelőszerkesztő: KOVÁCS NÓRA (babajaga1960@gmail.com)

Olvasószerkesztő: BORNEMISSZA ÁDÁM (bornemissza.adam@gmail.com)

Laptevő: LÁSZLÓ ZSUZSI

Szerkesztőségi titkár:

ÖNER EDIT (info@kortars.com); Tel./Fax.: 342-1520; 06-20-33-77-531

1062 Budapest, Bajza u. 18.

Szerda: 11–14 óráig; Csütörtök: 10–13 óráig

Postacímünk: 1406 Bp., Pf. 93.

Lapunkat rendszeresen szemlézi a megújult

www.observer.hu

Kiadja a Kortárs Folyóirat Kiadói Kft. Felelős kiadó: a kft. ügyvezetője.

Nyomdai munkák: Prime Rate Kft. – www.primerate.hu

Előfizetési díj 1 évre 8400 Ft. Szerkesztőségi előfizetés esetén külföldre: 110 €. (Az áthúzódó előfizetéseknél nem kérünk díjkülönbözetet.) Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a Regionális részvénytársaságok. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, továbbá a MP Zrt. 1900 Budapest címen. **Külföldre és külföldön** előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

HU ISSN 0023-415X

Nemzetközi online azonosítószám az Interneten: HU ISSN 1418-1592

Kéziratokat nem őrzünk meg, és nem küldünk vissza.

Lapzártá: a megjelenés előtti hónap 3-án!

HÍREK

Kedves Olvasóink!

A Kortárs Online aktuális tartalmából:

Föl akartam mutatni a történet univerzális karakterét
– Nagygyéci Kovács József beszélgetése Visky Andrásal

Dobri Imre kritikája Balla András fotókiállításáról

„Akkor érzem igazán, hogy élek, amikor filmet készítek”
– Várkonyi Zsolt interjúja Grosan Cristina filmrendezővel

www.kortarsonline.hu

A *Kortárs* folyóirat archívuma itt érhető el:

www.kortarsfolyoirat.hu

MARNO JÁNOS

Mondtam-e már

Utálok a csészealjakat, Kedves.
 És megkívánom a te ajkadat,
 amint a csésze szájába harap
 lágyan, ahogy a meggy húsa buggyan
 szerte, és megcsillannak a fogak
 és köztük sárgásan-mattan a mag,
 s az égre felvonszolja csontvázadat
 a korhadt holdvilág. Mondtam-e már,
 hogy a fának, melynek támaszkodtam
 fentebb, mára, Édes, nyoma veszett.
 Kivághatták, noha nem volt öreg,
 középkorát sem élte meg talán.
 Csakhogy az időnél a gyűlölet
 olykor sebesebb, nagy hirtelen baltát
 ragad, s oda sújt, amit eltalál.
 Pokolba a csészealjakkal, te Lány!

Elégedetten

„Másságom olyan izzó, melyhez sehol
 nem kapni alkalmas foglalatot.”

MH

Kövér cseppekben esik.
 Kese napok, hízó éjjelek,
 megesik, hogy estig föl sem kelek.
 Ám az a nap másnap, vagy ha aznap nem,
 harmadnap megbosszulja magát.
 Beállítok egy rendelő várójába,
 megállom, hogy ne üljek le,
 csak nézsek a kerek üvegasztalkán
 egy rózsaszín köldököt, melyet
 rózsának néznék különben,
 ha az a halom újság, felül
 ferdén egy elit magazin,
 nem mutatna többet is a felkapott
 topmodellből, többféle térben, kint a szabadban,
 egy divatműhelyben, majd egy műtőben,
 végül valami megfigyelőben, mely
 egyszerre olyan ismerősnek hat.
 Jártam arra, vagy másvalaki mesélt
 róla velőmbé ható erővel.
 Emésztő szagától megszédültem.
 Levert vagyok, minek tagadjam.

MARNO JÁNOS (1949) Budapest

Érzem, hogy nem fogok időben átérni
 a zebrán, megtorpanok, talán
 épp a záróvonalnál, jobbról-balról
 záporoznak rám a válogatott jelzők,
 bizarr ajánlatok, némi toporgás
 után visszavonulót fújok. Mintha
 Louis Armstrong bukna fel régi kútunk
 iszapos mélyéből: „Torkig vagyok – éneкли
 nyújtózva –, torkig vagyok a repedt
 hangommal.” Sosem kedveltem őt,
 sem az Ellát. Selymes, iszapos, lágy
 vízű kút volt, ha valahol babot
 főztek az utcában, tőlünk vették
 a kútszéli csapról a vizet. Ott
 feküdtem egy pilleágyon a csap
 mellett, mikor a Lenke néni jött
 a kannájával, azután nem láttam őt
 többet. Árnyékát élvezhetném e nagy
 hőségben, hasznát vehetném roppant dús,
 deres kontyának, tömegét méricskélhetném
 a keletről érkezett, kövér húsú nőnek.

A tűzvész persze végül a vízre is átragad,
 duzzadt lábfejem üszkösödik a víz alatt,
 elvizesedett lábfejem ott dagad
 a lobogó víz alatt, látványa felkavar,
 látványa nem hagy nyugodnom; vissza-
 révedni mezítláb-füves nyarakba, nem,
 ilyen katlanban az már nem menne,
 nem megy, szóban se nagyon szabadna
 tovább erőltetned. Kövesd csak pille-
 ágyadból a tűzből elébed röppent
 pillangó csapongását, kövesd
 tovább, merre tévedhetett, a barack
 már beérett, arra semmi dolga, itt
 van, megint egész közel, itt repked
 a háromszögletű virágágyás felett, lesd
 ki szándékát e kétszirmú féregnek, vagy hogy
 tudja-e, mit végez, mért táncol hozzá
 cikkcakkban, olyan kiszámíthatatlanul,
 játszva a szirmost, melyet bolond szél kerget,
 és nem örömeiben repes, továbbá
 mit tud róla, a tűz ilyenkor mit jelent?
 Lázadást? Kalózlobogót, fekete
 vásznán a keresztbetett két csonton
 nyugvó koponyázatommal? A csontok
 oltottmészfehéren hullámzanak a szélben,
 amott a kezét tördelő anyám a parton,
 varjúfeketében – ahogy *A lángban álló
 szigettenger* című Verne Gyula-regény
 végkifejletét láttam magam előtt
 a betegágyamban elégedetten.

Nővéimről tudomást se vettem.
Húgom az udvarban ugrókötelezett,
azután labdázott a barátnőjével,
és akkor beborult, úgy festett, esni fog,
falhoz simultak hát, az eresz alá,
ott nevettek soká – és semmi nem esett,
egyetlen csepp sem, csak az izzadságcseppek
száradtak rá a fedetlen bőrükre.
„Robbanj fel hát, átkozott korvett!”* – mondta
a húgom falfehéré vált barátnőjének,
amit hirtelen nem tudtam, honnan vett,
hová én is még csak most jutottam el,
és a húgom nem vett könyvet a kezébe,
mindig mindent a számról olvasott le.

Szárad a vetés, fonnyad
a kukoricalevél.
Vigyázz, kedves, a kontyod
szét ne bogozza a szél.

* Starkos Miklós kalózkapitány felkiáltása a szóban forgó
Verne Gyula-regény végén.

ZALÁN TIBOR (1954) Budapest

ZALÁN TIBOR

Felezőszonettek

A HÚSEVŐ

Az emberhúsra mégsem fanyalodott rá Talán
mert nem volt sója S az emberhús édeskés amint
tudjuk A mészárszékben sokáig lengedeztek
a zsenge gyermekkarok Combocskák Visszaeszmél
hogyan éppen s valahol Közép-Ázsiában bolyong
a múlt század elején az éhínség közepén
Mielőtt éhen halt a saját combjába tépett

A saját combjába tépett mielőtt szörnyethalt
Századok éhezése ütötte szét az agyát
Éhínség Kiszáradt szemgolyó Combocskák közti
eszmélkedés Vissza a zsenge madárkarokhoz
A só mészárszékei felől édeskés ember
hús-szag terjeng Pontosan átlátja teendőit
Az emberhúsra talán ekkor fanyalodott rá

IDEIGLENESSÉG

Ideiglenesség nem nyomasztja Eltűri
hogyan körülzsongják áldott hétköznapok Mégiscsak
élni kell A másvilágok nem kimutathatók
A történések tegnaphoz rajzolódnak Jelen
nincs Semmire a jövő sem építhető Fenn áll
a magasparton Alatta hangyák tömege zúg
Fölötte semmi És már oldalt is csak ugyanaz

Csak a semmi oldalt is Már fölötte is semmi
Hangyák tömege zúg alatt Az Isten sírdogál
A jövő nem építhető mondja Ha nincs jelen
a történeteket is csak a semmi zabálja
Sehol a másvilágok ott még élni lehetne
Akárha áldott hétköznapok állnának körben
Az eltűnt ideiglenesség már nem nyomasztja

HAJÓZÁSOK

A mitológiától hamar eljutott persze
annyira mégse a részegségig Hajósoknak
kikötői kocsmák jelentik a feleséget
Az univerzális kötődésbe beépül a
szerelem Az meg mi kérdezi szomszéd asztaltól
az üvegbaba Üveg lábai szétvetetten ringnak
Tenger felől érkezik a szél Sivatagba tart

Tengerbe tart a sivatag felől érkező szél
A messzeség szétszakadt ölen üvegbaba ring
A szomszéd részeg asztal nyála feléje csorran
Szerelme univerzális kötődésre épül
Kikötő-kocsmákban feleségek sminkelnek a
hajósaikhoz A részegségre visszatérve
hamar eljut a mitológiáig Hát persze

MEDGYESI EMESE (1961) Genf

MEDGYESI EMESE

Túszul

Fárasztó volt a moraj. Hiába emlékeztetett mindenkit fennhangon a konzul – aki végzett, távozik –, változatlanul sokan rostokoltak a csarnokban. Szavainak hatástalansága kihozta a sodrából, akcióba lendült: egyenként nevesítette az ácsorgók közül mindazokat, akiknek ügyét nemrég tette sínre, majd sorra kitessékelte őket a folyosóra. Tagadhatatlan derűvel, kifogástalan határozottsággal. Az őrt álló hazai rendőröket pedig utasította, kísérik el a „vendégeket” a Mars kapuig, nehogy lehorgonyozzanak a képviselőlet valamelyik épülete előtt.

A főnök kirohanása hatott: körülöttem a sorokra váró érintettek sietve magukhoz vették a már kitöltött íveket. Hirtelen ajánlatosnak érezték szép rendben felsorakozni irataikkal az üvegezett ügyfélkapu előtt, úgyhogy alig maradtunk ülve a teremben. Végre fellélegeztem. Kézírás utoljára három évvel korábban, egyetemi versenyvizsgám alatt okozott olyan fájdalmas izomlázat, mint amilyent éreztem. Akkor – ismeretlen színdarab helyszíni olvasata alapján – esszéírás volt a próbatét; ezúttal honfitársaim sorsának eseményeit (születés, házasság vagy elhalálozás) rögzítettem erőltetett menetben. Idegenben anyakönyveltetni időigényes kötelezettség, az alkalmi írónksággal megbízott számára idegpróbáló cselekedet. Mint elemiben a szépírássórák előtt, rögtönzött ujj- és csuklógyakorlatokkal lazítottam. Készenlétbe, magam elé helyeztem a golyóstollat – ez alkalommal vesztemre. Mert csimpaszkodós kibickém – tömzsi, huncut kisfiú – résen állt, elcsente, és villámgyorsan hadonászva méretes ákombákomokat krokizott a legkézenfekvőbb felületre: az előtte levő lapokra. Cselekedete olyan boldoggá tette, hogy ropogósan kacagott.

Szerencsére csak szűz ívek estek áldozatául. Szülei csakúgy, mint jómagam, késve ocsúdtunk: mire szinkronban a bitorolt játékszer után kapkodtunk, a marokra fogott toll hegye felszántotta a nyomtatványokat. Teljesen átlukadtak. Anyuka a kár láttán szó nélkül kirántotta csemetéje kezéből az írószert, keresztvetések és szünni nem akaró, teátrális jajgatás közepette visszaszolgáltatta nekem, majd komótosan, kitartóan elkezdte sapkázni a kis gézengúzot. Tekintetével apai beavatkozást is sürgetett. A fiatal férfi értette a dolgát, tette is kötelességét: asszonya feje fölött a magasba emelte, karjánál fogva tengelye körül megpörgette szerelmük gyümölcsét, és ott, a levegőben tessék-lássék fenekelte-forma valameddig. A legényke élvezte a fordulatot, kacarászott, csak a helyzet hitelének érdekében jajontott időnként. Amikor apja megelégette az erődemonstrációt, a szomszéd asztalon „porondra” állította. Csupa jó érzése lehetett a gyermeknek, mosolygott, folytatásra számított. Közben figyelte, mi hogy reagálunk. Fináléra áhítozhatott, mert kihúzta magát, és csillogó tekintettel, frappánsan végszavazott:

– *Gata!* (Kész!)

Épp teljes volt a csend. Rettenetesen élvezte a pillanat glóriáját – tulajdonképpen hős volt! Lelkesítette rászegzett tekintetünkben a meglepetés, rá tett egy lapáttal: csípőre tett kézzel, csengő hangon elkezdett lollipopozni.

Kitört erre a röhögés. Apja lerántotta a rögtönzött esztrádról, megigazította a sztárocska fején a kalapot, kezébe nyomta a megcsúfolt nyomtatványokat, és mintha felnőtt lenne, felelőssé tette:

– Újakat kérsz, ha nem lesz elég! Megértetted?! *Taci din gură, fiindcă...!* (Kussolj, mert...!) – lendült preventív ütésre a keze, de meggondolta magát, inkább egyszerűsített: lemondóan épp csak vállon legyintette az apró táncost. – Taknyos pojáca! Szaros *Beng*-fajzat! – szidalmazta taglaltan. Látszott, hogy maga sem hisz kifakadása hatásosságában, mégis megfenyegette:

– Vigyázz magadra...!

Meleg, zaj és tömeg ellenében kevesellték az anyai emlőt, *crescendó*ban nyüszkölni kezdtek a gyolcstekerceses ikrecskék; immár rájuk összpontosult a figyelem. Dél jócskán elmúlt; nagyon éhes voltam. Zugevó diákra hasonlíthattam, ahogy féloldalt fordulva, nehogy elmaszatoljam az iratokat, három harapással magamba tömtem hajnali *baguette*-em csonkját. Pillepalackom maradék vize meglangyosodott, fülledt műanyag íze volt. Szerény ellátmányomhoz hasonlóan, félreérthetetlenül a vég irányába araszoltak körülöttem a fejlemények.

Rég lejárt a hivatalos fogadóóra, az üvegfal mögül eltűntek a hivatalnokok. Aznap én lettem az utolsó ügyfél. Mikor az elnéptelenedett csarnokban a fogadópult felé indultam, már csak az engem patronáló törzs nagy öregje és fiatal képmásai, felnőtt fiai álltak laza vigyázzban, tisztelettudó távolságtartással a kijárat közelében. Rendelkezésemre? Védelmemre, készenlétben? Tekintetükben ragaszkodás; jelenlétükkel mintha összetartozásunkat szavalták volna. Az írrok, akiben én Ion Creangă *dascăl*-jának (tanítójának) modern kori torzóját láttam, nem volt már a helyén.

Hosszan tárgyalt velem a konzuli hivatal ura. Olyan részletességgel faggatott, hogy gyanakodni kezdtem. Idegesített akkurátussága, nehezen álltam meg, ki ne fakadjak: hagyja a részleteket, haladjunk! Meddig és minek sorjázza kérdéseit?! Magamban el kellett ismernem, bizalomkeltően mosolygott, de akkor is! Logikus volt, következetes – veszélyes oknyomozónak éreztem. „Micsoda alak... Vadonatúj seprű lehet... A szakmai ártalom áldozata... Lehet, hogy »csupán« megszállottja? Kitüntető figyelmében csapdára gyanakodtam.”

– Hogy érzi magát a kis hercegnő? – érdeklődött az útlevelemben pár hónapos kisbabaként megörökített Krisztina felől, a gyermek képét nézegetve.

Válaszomra tovább faggatózott:

– Úgy értem... itt, francia földön...?

„Mégiscsak magammal kellett volna hozzam Mókuskát. Mire célozgat az ipse?... Lánygyermeknek az anyja mellett a helye! Nehogy rám süssön valamit... szülői gondatlanság vétségét... egyéb ökörséget...”

Ráérősen lapozott az irataink között, születési igazolványom után az egyetemi diplomámat vizsgálta hosszan, válóperünket tüzetesen átolvasta, a gyermektartásra vonatkozó végzéshez kétszer visszalapozott – mindent idegesítő alaposággal tanulmányozott.

„Egyik sem hamisítvány...”

Másképp nemigen tehetett volna, a seszínű selyempapírra gépelt végzések eredetinek számítottak, bár harmadik példány volt valamennyi; szövegük a gyenge minőségű másolópapír miatt nehezen olvasható, inkább csak kikövetkeztethető. Félsz kézbe venni őket; rettegsz, hogy szétmállanak múltad bizonylatai.

Fülemben dobogott szorongó szívem. Idegenben, de mégis hazai körülmények között bekebelezett az ismerős félelem érzése: merev mosolyfélével, görcsbe rándult gyomorral asszisztáltam a hivatal emberének vizsgálódásához. Megmérettetésemhez. Bosszantott saját tehetetlenségem. Összehúzott szemmel próbáltam védekezni; felszakadni készült torkomból kiáltás és sírás egyvelege. Eszembe jutott, a gondolkodást, amennyiben képtelenség gyakorolni, jobb híján mímelni is hasznos lehet. Megfeszített erővel egyensúlyoztam, nehezemre esett az állás, pedig a pultnak támaszkodhattam. El ne csúszsak, meg ne inogjak, össze ne omoljak!

Miközben a hivatalnok lelkendezett:

– Csupa ismerős név!

„Babeşre vagy Bolyaira gondol vajon...?”

– *Dumneata trebuie să fii fiica lui Dudu!* (Te biztos a Dudu lánya vagy) – közölte meggyőződéssel a főnök. Barátságosan csengett hangja – hanghordozása, mint könnyű dallam, lebegett az elcsendesült csarnokban. Megjegyzésével hidat vert kettőnk közé. Látszott rajta, maga is meglepődött következtetésén. De öröme őszintének tűnt. Apám beceneve jelentette Európa másik végében a pillanatnyi bizonyosságot arra, hogy sors és véletlen nem eshetnek egymástól távol!

– Dumitru Florian – mutatkozott be. Elmondta, hogy 1959-ben, negyedéven lett évfolyamtársa apámnak, Kolozsvárott, az egyetemek összevonása nyomán. Rádadásul az én perirataimban – magyarázta, és az ítélő bíró nevére mutatott – egy harmadik diáktársuk nevére bukkant. Mindketten meghatódva álltunk. Ő felfedezésének szimpatikus örömevel, én némiképp megnyugodva – szinkronban vettük tudomásul a világ kicsiny méretét. Mindennek ellenére, konkrét és átvitt értelemben egyaránt üvegfal választott el bennünket. Gyűrűztek volna tovább kérdéseink, egyéb részletek is érdekelték volna mindkettőnk... A falióra kongása emlékeztetett: véget ért az ügyfélfogadás.

Dudu volt a jelszó, aminek hatására váratlan fordulatot vett ügyem kezelése: a konzul felnyalábolta irataim kötegét, és hóna alatt a paksamétával kilépett hivatali kalitkájából. Az üvegfalon innen, mintha mesében toporogtunk volna: megölelt. Meghatódva ismételtette: *incredibil... incredibil* (hihetetlen... hihetetlen).

Meghívott ebédre. Induljunk azonnal. Megállított a Bara nemzetség nagy öregje, meg akarta köszönni nekem a segítséget. Ha úgy adódik, számíthatok nemzetségükre. Rigmusnak is beillett, ahogy egymás után háromszor elismételte telefonszámát, hogy biztos megjegyezzem. Üzenhetek bármikor, telente Brassó környékén tanyáznak.

– Kvittek vagyunk – szabadkoztam meghatódva. – Hálás vagyok, amiért ma bejuttattak. Annak idején az újszülött lányomat egy jólelkű, maguk közül való anyuka szoptatta-dajkálta a szülészeten... Rá emlékeztettek az asszonyok.

Az *Exposition* utcai kisvendéglőben törzsvendégként üdvözölték a konzul urat. Azonnal árnyékos asztalhoz, a belső kert csücskébe vezetett a tulajdonos. Kevesen ültek körülöttünk – lecsengett a csúcsidő, vége felé közeledett a franciák ebédideje. Vendéglátóm jól ismerhette a ház konyháját, mert „vakon” rendelt napi menüt. Italra említést nem tett, mégis mindkettőnk elébe azonnal letették a citromos San Pellegrinót, mintha alanyi jogon járt volna.

Friss játékos a pályán, nem fásulhatott bele az ügyvitelbe, csak a változás után került a külügybe – mentegetőzött személyes vallomással apám volt évfolyamtársa. Úgy fogalmazott, mindannyiunk szerencséje, hogy nyolcvanki-

lencben meglódult a világ – ebben egyetértettünk. Ő korábban álmodni sem mert Párizsról, sorsa, lám, mégis ide rendelte. Azt tervezik, felesége befejezi otthon az egyetemi évet, ősszel alkotói szabadságot vesz ki, és kiutazik, itt lesz vele. Gyermektelenek – ismertette a lényegét.

Összeszedett bemutatkozásával egyértelművé tette, a továbbiakban én maradok fókuszban.

Perceken belül vastag, öblös porcelántálacskákban felszolgálták a... *bouillabesse*-t. A konzul úr választásának sikereként könyvelte el mosolyomat. Meghatott, hogy emlékezett, Dudunak ugyancsak kedvence volt a halászlé...

Azt mondta, éveken át tartották apámmal a kapcsolatot, végzés után is. Gyakran összefutottak a közlekedésügyi minisztériumban, esténként söröztek, olykor együtt vacsoráztak. Adott ponton úgy nézett ki, közvetlen kollégák lesznek. Nem, nem Floriant helyezték volna Erdélybe, Dudunak ajánlottak felsőfokú vezetői beosztást a fővárosban. Erről én nem is tudtam.

– Apád logikája kincset ért – nyilatkozta elismerően Florian. – A makacssága viszont... Arra számítottak, végül csak kötélnek áll. Három év gondolkodási időt kapott, zároltatta az államtitkár az állást. Bizonyos projekteknél szükség volt rá, letelefonáltak érte a rajonhoz. Nem utasíthatta el a megbízásokat, szabotázsnak minősült volna. Rendszeresen ingázott, sokszor hetente, mégsem szerződött Bukarestbe.

– Milyen szakterülethez kötődtek azok a tervek? – firtattam.

– Infrastrukturális döntések paramétereit véleményeztették vele... Országos felméréseket koordinált... Konferenciákon paneleket moderált.

– Az államvizsgálója...

– „Közúti forgalmi balesetek nyomozási technikája” – fújta apám dolgozatának a címét, mint a gőzölgő *bouillabesse*-t.

– Negyedéven a baleseti kivizsgálásoknál foglalkoztattak bennünket, Kolozs rajoni törvényszékének, ahol, úgymond, praktizáltunk, jól jött az ingyen diák munka. Országos szinten akkoriban lett a közutak, az automatizálás fejlesztése a jövő nagylemeze.

– Apámnak ez az érdeklődése... ellentmond a képnek, ami bennem él róla. Alapvetően statikus alkat volt. Kocsink nem volt, jogosítványt sem szerzett soha.

– Elemzőkészsége, a rendkívüli megfigyelőképessége miatt várták a minisztériumba. Nemzeti detektívmunkára fogták volna – viccelődött. – Azért motorbicikli akadt, nem is egy, a családokban – tette hozzá, mintha korrigálná emlékezetemet. „Apámtól hallhatott egyet-mást? Vagy anyai nagyapám, illetve bukaresti sógorának tulajdonára utalt?”

Hirtelen kényelmetlennek éreztem közelségét: szemben ült velem egy nemrég még ismeretlen férfi, agilis diplomata, aki meglepő történeteket sorjáz családom életéből. „Mit, és főleg mennyit tud rólunk?”

Richard mobiltelefonja mentette meg a helyzetet a lefagyástól. Elnézést kértem vendéglátómtól, elvágтам a lollipop-kánon negyedik szólamát, fogadtam a hívást.

Hars felszólítással, *in medias res* kezdte Elaine:

– *Listen!* (Figyelj csak!) Elfelejtettem mondani, végy magadnak valami elegáns ruhát az esküvőökre. Te tudod, mit szeretnél viselni... Gondoltam, *explicite* leszek, nehogy valami olcsó szörnyűségre fanyalodj! Ötezerig mehetsz árban. Használd ki otlétedet, jobb választékot sehol a világon nem találnál. Megbeszéltem Richarddal, mi fizetjük. *I mean...* A nászajándékokot része lesz ez is. *So, go for it!*

Florian nem zavartatta magát; mialatt én jövendő anyósom utasításaira figyeltem, és zavaromban halk válaszféléket makogtam, ő komótosan táplálkozott: ropogósra pirított kenyérszeletkével úgy tunkolt a sűrű halászlé mellé tálalt fokhagymás kenőékében, ahogy az minden egészséges étvágyú, extrovertált vendégtől elvárható.

– Nagylelkű családba kerültök a lányoddal – jegyezte meg atyaián a telefonbeszélgetés végén, majd visszakanyarodott ankétjához. Köntörfalazás nélkül nekem szegezte a kérdést: mit keresek Párizsban?

Eszembe jutott Richard tanácsa: „szószátyár embernek óriási kihívás a minimálinfó. Ha képes vagy ellenállni a fecsegés kísértésének, nyert ügyed van, nehezebben hálóznak be.”

Úgyhogy a tényekre szorítkoztam.

– Nem állt szándékomban kivándorolni. Harmincéves voltam, és máris minden sikerült! Átrendeződni látszott a világ körülöttem. Létidőm alatt váltott lépést a történelem: elbontották a berlini falat. Huszonhét év után végre versenyvizsgát hirdettek a hazai egyetemi oktatási rendszerben. Nemzedékem ezt megélhette, érdemes lett megint komolyan venni magunkat, az életet, a dolgainkat... Sikerrel versenyvizsgáztam: szülővárosomban egyetemi oktató voltam. Utóbb, privátban kuszálódtak össze körülöttem a dolgok.

Figyelmesen hallgatott, kedélyesen rám szólt, hagyjam a virágnyelvet! Nem irodalmi beszámolót tartok! Ne stilizáljak mindenáron, és ne spóroljam el a részleteket! Ha nem érti meg az összefüggéseket, kénytelen lesz tovább faggatózni. Őszinte válaszokat vár tőlem.

– Visszaköltözhettem Marosvásárhelyre, főiskolán tanítottam, megjelent a kötetem...

– Mit keresek Párizsban? – ismételte meg kérdését. – Felejtsd el, hogy a román konzullal beszélsz – nyugtatott. – Szeretném megérteni: mi röptet kicsi gyermekkel egy sikeres fiatal nőt Európa túloldalára? Logika? Vagy két-ségbeesés? A te korodban lehetett szerelmi cunami is...

– Kénytelen voltam eljönni.

– Nem az a fajta nő vagy te, akit bármire kényszeríteni lehetne. Mi történt?

– Krisztina születése próbára tette a házasságunkat. Kisbaba, versenyvizsga, új munkakör, költözés... Mindennel magamra hagyott, ráadásul szerelmes lett – egy tanítványunkba – a gyermekem apja. Hivatalossá kellett tegyem a tényeket. Azt hittem, a válóper nyomán kialakul egy *modus vivendi* – az anyai örömök, kis szakmai siker tesz majd a magukét, a következő tavasz a szabadsággal újat, derűt hoz életembe. Nem így történt.

– Hanem hogyan?

– Mindenhova elkísért, és fokozatosan mindenhol kizárt volt férjem szerelmi diadala. Egy volt a szakmánk, ugyanaz az érdeklődésünk. Kicsi lett a város – mindenhol egymásba ütköztünk. Ha sikerült is elkerülnünk a személyes találkozásokat, rágalmakkal szembesültem, és nyugtom sehol nem lehetett: az új kedves kiabált utánam az utcán, zaklatott telefonon. Egy évtizede voltunk házások, egy szakmában tevékenykedtünk, közösek voltak a barátaink, hasonlóak a szokásaink... Baráti összejöveletektől – darabig még hívtak – távol maradtam, hogy kerüljem a konfrontációt; elég lett megküzdeni a mindennapi létért. Lányunk nevelése egyedül az én gondom maradt. Igaz, édesanyám támogatott, amiben tudott. Mint Krisztinka, kirakóst játszottam én is, csak fizetetlen számláimmal. Ha az egyiket fizettem be, a másik elmaradt. Emlékeztetőkből, a büntetőkamat-értesítésekből meglehetősen kollekción volt. Mindeközben galoppozott az infláció. Két magántanítványt vállaltam, a köz-költséget mégis potom áron elvesztegetett ékszerem árából törlesztettem.

Egy év múltán kézen fogtam a kislányomat, és vonatra ültem vele. Féltem, ha maradok, Médeia lesz belőlem.

– Mikor hagytátok el az országot?

– Tavaly nyáron.

– Hogyhogy csak most jelentkezel bejegyzésre?

– Három hete érkeztünk Franciaországba. Eredetileg Budapesten próbáltunk megkapaszkodni, de se bevándorolni, se letelepedni nem tudtunk.

– Mert...?

– Mindkét eljárásnak feltétele az írásos apai hozzájárulás. Korábban senkit nem érdekelt, miből tartom el, milyen körülmények között él, hogy fejlődik kiskorú gyermekem.

– Milyen álláspontra helyezkedett a gyermek apja?

– Végletesre. Tagadta, hogy odahaza sem segített, nem élt látogatási jogával sem. Kirukkolt viszont a hallatlannal: állította, hogy „elraboltam” tőle a gyermekét. Nagy port kavart az eset, nemzetközi ügy lett belőle, a hazai bíró kivizsgálási kérelme nyomán vizsgálatot indított a budapesti gyámhatóság. Az ankét során meglátogatták Krisztinát az óvodában, kikérdezték az óvónénijét, a szomszédjainkat, a munkáltatómat. Jegyzőkönyvbe kerültek véleményeik, tanúvallomásaik. Terítékre került a lakás, amit béreltünk – szerencsére összkomfortos volt, külön gyerekszobával. Kíméletes házkutatást tartottak nálunk, bocsánatkérések közepette bekukkantottak a szekrényeinkbe, a kamrába és a hűtőbe, számba vették a játékokat, a meséskönyveket... Minden részletre kitért a rólunk készült jelentés.

– Áthelyeztetted külföldre a tárgyalásokat?

– Nem, otthon zajlott minden. Eszement logisztikát igényelt az eljárás: anyám a szabadságát nálunk töltötte, mialatt én – a gyermek nélkül – hazautaztam... A részletes magyarországi szociális ankét következtetéseire nyomán kapott zöld utat jövőnk. Választhattam is: bevándorlás vagy letelepedés?

– Miért lett mégis Párizs...?

– Budapesten egy este becsengetett hozzánk apuka. A román döntés mellé magyar közjegyző által hitelesített egyezményt is akart. Az újabb dokumentum nem tért ki a gyermek érvényben lévő tartásdíjának kifizetésére, évi minimum két hazautaztatásának költségeire viszont kötelezett engem. Szó nem lehetett *happy end*ről. Úgyhogy szignóztam, vita nélkül aláírtam az újabb feltételeket.

– Rosszul képviseltesd a lányod érdekeit.

Bólintottam.

– Mentségem, hogy Budapest felőrölt.

– Ugyan! Két és fél milliós az a metropolisz! Nem botlottál volna úton-útfélen a volt férjedbe!

Dumitru Florian kognitív empatizmusa ellenére nem beszéltem neki azokról a diszkriminatív adminisztrációs intézkedésekről, amelyekkel magyar földön szembesültünk. Thomas „objektív külföldi szemlélője” volt a velünk történeteknek; ő tartotta bennem a lelket, habár semmit sem tehetett érdekemben. Azonos végzettségem ellenére 20%-kal kisebb volt havi bérem, mint „honos” kollégáimé; kislányomat kérvény- és kihallgatássorozatok nyomán sikerült csak beíratni a közeli óvodába. Utóbb kiderült, „korlátozott nyelvi kód” megjegyzéssel indokolták az intézmények az elutasítássorozatot, holott románul is meglehetősen gazdag volt Krisztinka szókinccse, anyanyelvén pedig – elfogultság nélkül – rendkívüli.

– Völegényem közelebb akart kerülni a családjához – hozakodtam elő az elcsépeelt indokkal. – Egyébként okafogyott lett az a bizonyos jegyzői okirat.

Azokban a napokban értesítettek, sikerrel pályáztam, ósztól a Genfi Egyetemen hallgathatok, kétéves kutatói ösztöndíj segíti munkámat.

– A helvétek miatt sürgős neked a francia *carte de séjour* (tartózkodási engedély) – jegyezte meg Florian.

Bólogatva kanalaztam maradék levesemet.

– Gratulálok! Okos húzás! *Zecepelinie!* (Tiszta ízes!) Leadtad a Médeiaszerepet, hogy átvedd a sorstól a kormánybotot. Katasztrófát korrigálni tudni kell!

Közelebb hajolt hozzám:

– És a gyermek mindebben? Hogy viselte a változást?

– Meglepő érettséggel kezelte apasebét. Ösztönösen, gyakorlatiasan. Még odahaza, egy alkalommal emlékezetes mesét mondott magunkról: „Egy-szer volt egy kislány és az édesanyja. Együtt laktak és főztek, ők mindent segítettek egymásnak. Ipáka nem lakott ott, de ez nem baj. Itt a vége, s ennyi.”

– ...

– Krisztina arra vágyott, hogy legyen apja, aki a nyaka köré vegye. Papájukkal sétáló kispajtások láttán mindig szóba hozta: „engem is vigyen így Ipáka”. Thomas jókor érkezett az életünkbe: családot akart, kapóra jött neki a rá szabott feladat, beugrott a kínálkozó szerepbe, és belesimult a gyermek sóvárgott valóságába. A „pótlás” enyhítette kicsi lányom fájdalmát. Azóta is folyamatosan csökkennek közöttük a nyelvi akadályok, mindketten büszkék tandemjükre. Óvodai dicsekvés-karatéban – kinek-kinek a családjában hány testvérke, új Audi vagy póniló számít ásznak – Krisztina számára *non plus ultra* tét az új apa tipikus hajszíne volt. Ritkaságszámba megy Budapesten a narancsvörös haj.

Egyikünk sem kért főételt, ugrott a hagymás vesepörkölt-specialitás. *Crème-brûlée*-t szolgáltak fel nekünk is – minden más desszert elfogyott. Karamelles cukorrétegét élvezettel kocogtattam, gesztusom halk ritmikáját, közelmúltam keserédesességét ízlelgettem – vendéglátóm diszkréten mosolygott gasztroszórakozásomon. A franciás hangulatba betört Amerika, ismét felhangzott a hatvanas évek slágere.

Elaine hívott. Felálltam, hogy elvonuljak, de mire az asztalkendőt ölemből az asztalra helyeztem, és integetve kissé távolabb húzódtam volna a készü-léssel, ő már elhadarta a lényegét.

– Csak egy pillanatra zavarlak. Tetszett neked Philippa kosztümkabátja, tudod, az a krémszínű, apró masnis, amit Eleanor esküvőjén viselt. Emlékszel, egy órányit volt rajta, a hivatalban, majd a fényképezés alatt. Dicsérted, milyen szép... Megbeszélem vele, adja neked! Elegáns leszel a polgári esküvőn. *What do you think? It is a good idea, isn't it?*

– Az, persze. Köszönöm szépen.

– Design darab, ezrekbe került. *You're not excessively fussy, but even... It's a very nice model which really suits you.* Ceruzaszoknya jár hozzá, amit sohanem viselt Phil'. *Anyway*, a modell előnyös neked, kiemeli a hosszú lábad.

– Nem ismerem az árat. Örölnék neki. Ha Philippa megvállik tőle...

– Én vettem neki „tartalékba”. Azt hittem, a vizsgái miatt nem lesz ideje befejezni a ruháját. Láttad, hogy gombostűkkel érkezett, utolsó éjszaka még együtt öltögettünk. *That's all* – zárta le a beszélgetést.

– Tartalmas majdnem-monológ volt, nem egészen egy percben – stoppolta az időt a konzul. – Úgy igazgat, mintha a lánya lennél. Panaszra semmi okod, még egy bók is belefért villámbeszélgetéseidbe – jegyezte meg mosolyogva.

A kávénál megígérte, hogy engem rendkívüli elbírálásban részesít: apámra való tekintettel sürgősségi eljárással, még a héten kiállíttatja a házasságkötéshez szükséges szokásjogi bizonyítványt.

Búcsúzóul elhalmozott jókívánságokkal – legyen egészség, boldogság, szerencse! És nem emlékszem, pontosan még mi minden, mert latinus lelkesedéssel hosszan sorolta a jó házasság szerinte lényeges attribútumait.

Állította, hogy a felsoroltakon kívül minden más lényegtelen.

Többször az órájára pillantott.

Hangsúlyozta, mennyire fontos, hogy korrekt családba kerülök a gyermekemmel.

Drukkolni fog, hogy úgy alakuljanak dolgaim, ahogy én szeretném.

Magához vette az asztal sarkán várakozó vendégkönyvecskét, benne a számlával.

Tiszteltette anyámat.

Én ismételten megköszöntem a figyelmét. Az idejét. A meghívást.

Határozottan visszautasította, hogy megosszuk fogyasztásunk költségeit.

– Fél ebéd volt, mit fizetnél?! Kikanalzták a fazék aljáról a sűrűjét, azzal traktáltak... – szabadkozott tréfásan.

– Mindenesetre, ízlett nekünk! Köszönöm.

Fizetett. Kifelé menet előreengedett. Egymás nyomában haladtunk át a kerthelyiségen. Mielőtt beléptünk volna a csarnokba, megszólított. Visszafordultam; a legközelebbi asztalra mutatott, hellyel kínált.

– Megvárjuk a vacsorát? – kérdeztem. Utólag restelltem abszurd elmeéletemet. „Nem barát és nem kolléga, hogy ugrató megjegyzéssel búcsúzzak tőle.”

– Rossz véleménnyel vagy a román munkakultúráról, ha azt hiszed, estig tartana, míg kiszolgálnak – húzta mosolyra a száját. – Honfitársunk a felszolgálók többsége. Tartozom még neked valamivel.

– Ugyan...

– Dudu emléke miatt. A barátom lánya vagy; nem engedhetlek el anélkül, hogy ne figyelmeztesselek!

– Mire?

– Helyzeted jogi, diplomáciai és szokásjogi következményeire. Légy tisztában a lehetőségekkel. Annak alapján, amit magatokról meséltél.

– Telebeszéltem a fejét; elnézést! Még egyszer köszönöm a meghívást. Pompás ebéd volt – feleltem.

– *Fato!* (Leányka!) – szólt rám és bírt hallgatásra a sokat tapasztalt, kedélyes emberek erélyével. *Vocativusa* ellen nem volt apelláta. – Elhoztad az országból a gyermekedet anélkül, hogy megkérdezted volna az apját.

– Ismertem annyira, hogy tudjam, nemet mondott volna. Csak. *L'art pour l'art*. Egyébként nem volt alkalmam kérdezősködni, hónapokig színét sem láttuk, emlékeztetni se lehetett apai kötelességére. Mindvégig következetes maradt önmagához: egy lyukas garassal nem segített.

– Nem bírállok. Az egyedüli helyes gesztus volt, kézen fogni, és magaddal hozni a gondjaidra bízott gyermekedet, hiszen kiskorú. Jogod van, az volt újrakezdeni magán- és szakmai életedet. Csupán az érvényes nemzetközi eljárási protokollal akarlak szembesíteni. Nem ellened beszélek, elhunyt barátom lányának érdekében gondolkodom. Fennhangon. Légy szíves, ne mérgelődj, inkább figyelj! Gyermeked apja az érdekérvényesítés nagymestere, biztos jó rámenős ügyvédhez fordult. Te nemsokára brit feleség leszel. Kislányod státusa a tiedhez kötött – jog szerint. A román eljárásrend előnyös számodra, 14 éves koráig egy az útleveletek. Véleményem szerint a francia hatóságok

tanúsítanak majd némi ellenállást státusotok megnyugtató rendezésében; irritálni fogja őket a helyszíni *forceps*, amiben én – hivatalomnál fogva – óhatatlanul a cinkosod vagyok.

– Hogyhogy?

– Turistavízummal érkezél, mégis záros határidőn belül, hazautazás, hónapokig tartó várakozás, fölösleges megaláztatások nélkül egy csapásra házasságot kötsz. Következmény: helyben maradsz, itt ragadsz, ráadásul gyermekestől.

– Svájcban leszünk.

– Hallga' tovább! Szóval, inkább utóbb, mint előbb, de rendeződik tartózkodásotok ügye. Biztos, jól tanácsoltak, jó döntéseket hoztál. Haza viszont – legalábbis a kislány nagykorúságáig – a helyedben semmiképpen sem utaznék. Semmilyen okból kifolyólag.

– Nem vagyok politikai fogoly, se bűnöző.

– Nem, de rettenetes következményeknek tennéd ki magad.

– *Cum adică?* (Milyen értelemben?) – kérdeztem vissza meglepetten.

– Krisztina román állampolgár, évekig az is marad. Ha hazatérnétek, volt férjednek eszébe juthat a gyermekétől megfosztott áldozatszerep. Kérésére – ha a román hatóságokhoz fordul – elindulhat a szükséges eljárásrend, igényelheti a felügyeleti jog visszaszerzését. *În liniște și serenitate totală.* (Nyugodtan és abszolút derűsen.) Lehet, hogy visszautaztok Nyugatra gyermekestől, brit férjestről. Hat hónapon belül azonban – tartózkodási helyetektől függően – az adott ország vöröskereszt-szervezetének képviselete jelentkezik majd a gyermekedért. Visszautaztatják Romániába.

– Nélkülem...?!

– Akár egymagában is. Jogosan, erőszakmentesen. Nemzetközi jogi kérdés gyakorlatba ültetéséről van szó. Kifogástalan, kulturált körülmények között zajlanak az ilyen eljárások. Természetesen csatlakozhatsz a misszióhoz, saját költségedre elkísérheted a kislányodat. Odahaza elkezdődik az ügy tisztázása: per, tanúvallomások, ankétok, sorozatban. Nem kizárt, hogy utóbb visszakapnád szülői felügyeleti jogodat, ha a gyermekeddel maradsz mindvégig, és jó ügyvédet fogadsz. Megengedheted-e majd magadnak azt a két-három éves erdélyi tartózkodást, amivel a folyamat jár? Mit szól majd hozzá brit férjed? Miből éltek, és hol laktok a kicsivel? Kétségtelen, tüzetesen megvizsgálják az illetékesek – ugyanúgy, mint Budapesten –, milyen körülmények közé adhatná vissza neked a törvény... a saját kislányod nevelési és felügyeleti jogát.

– *Dar mama și fratele meu...* (De anyám és a testvérem...)

– *Au rămas acolo. Am înțeles. Și vreți să vă vedeți în viața voastră.* (Otthon maradtak. Megértettem. Látni is szeretnétek még egymást az életben.) Ezt magyarázom neked: itt, Svájcban, magyar földön... A világon bárhol találkozhattok, de ti haza ne menjete a gyermek nagykorúságáig. Jó... Tizenhét éves korától kezdve már utaztathatod.

Szemben ült velem. Hátradólt székén, föltette napszemüvegét. Arcomat fűrészve szavainak hatását figyelte.

– Tűszul ejtett a helyzet, de hidd el, nem a legrosszabb, ami veletek történt. Mégiscsak szabadok vagytok. Meglátod, hamar eltelik az a tíz-egynéhány év.

Prognózisa hihetően hangzott.

GRECSÓ KRISZTIÁN

Azt jelenti

Tucatnyi hely, ahonnan hiányoznék,
 ha lenne olyan, hogy hiány.
 Sóvárogna bárkiért bárki.
 Sértően kitűnnék a
 szélesre tárt
 lakótelepi esték óbégatásából,
 zöldséges pultok rothadásából,
 a zümmögésből,
 jajgatásból,
 abból, ahogy a piacon serceg az olaj,
 szakad puhán a lángostészta.
 Mindegy, melyik piac,
 melyik város,
 miféle lakótelep.
 Fülüketítő, túrt közhelyek,
 egyformán fájnak,
 és amint megértem,
 én fájok magamnak,
 mert csak nekem hiányzom onnan,
 elfordítom a fejem,
 mintha az irányváltás segítene,
 a tekintet sugara, fakó rádiusza
 mást emésztene meg.
 Ej, régi barátok,
 régi időők,
 bárcsak kezdhethék el így
 sóhajtást, káromkodást, óhajtó mondatot,
 de a régi barátság, óhajtós időkről
 már lekapartam egyszer a penészt,
 és kóstolni se kellett,
 szagról tudtam,
 nem nemes,
 ami, ugye, nem nemtelen;
 csak megette a fene az egészséget.
 Most itt állok a zsírszagú vákuum
 szélén, közepén, alján,
 se mélye, se iránya,
 és az se jó, ha próbálok,
 az se jó, ha nem próbálok,
 emlékezni, fejteni, érteni, félreérteni,
 a módszer és a mód is –
 gané.
 De lám, ide kunkorodik a végére
 ez a szép, megformált, vén, szagos szó
 a faluból, az ól mellől, a takarásból,
 a kert végéből, a porta aljáról,
 a laposból,
 és azt jelenti, szar.

GRECSÓ KRISZTIÁN (1976) Békéscsaba

Mint árnyék

mint árnyék, mi megözvegyült,
idegen test lábához ült,
figyelem, hogy a délelőtt
nézi bennem a kétkedőt,
körbevágott, tört egót,
a sértett múltat, nótaszót,
dacos jelen: égi balett,
fals intelem vállára vett,
fád jövőn a biztos kamat,
tartalék a tapasztalat,
mint árnyék, mi megözvegyült,
és más árnyékhoz részegült,
átütöm régi magamat,
fenntart még a rosszakarát,
de csúszom a kor hátán le,
hamu alatt ándánte,
s ha fellobban a menüett,
az álakártból menü lett,
várok, mintha lenne mire,
remény, mint a huzat, ki-be
jár a szívem rácsain,
egy ampulla hisztamin,
és rá, ha kell, még kalcium,
a sors maga az ódium,
a származás csak lepedék,
az akarat tán menedék,
remények: mind rimánkodás,
csodálatból csodálkozás,
jár a pokol, mint a rokka,
több a hibás, mint a csonka,
itt bent, szépen összegyűlt,
mint árnyék, úgy megözvegyült

HAJNAL GÉZA

Gérecz Attila szökése

HAJNAL GÉZA (1967) Budapest

A 2016-ban megjelent kismonográfia¹ és a 2017-ben napvilágot látott kritikai verskiadás² után Gérecz Attila szökéséről tervezzük könyvet kiadni a Kortárs Kiadóval a közeljövőben, a fellelhető összes forrás bemutatásával.³ A forrásszövegek magyarázataként készült jegyzetek rövidített változatát teszem közzé e tanulmányban.

A hadapród-hadifogoly, öttusázó Gérecz Attila sportpályafutását hirtelen törte derékba 1950. december 8-i letartóztatása, amikor munkahelyéről a Fő utcai börtönbe szállították a tervektechnikusként dolgozó fiatalembert. Többségében kamaszkori barátaival hűtlenség vádjával állították bíróság elé. Ügyükben öt halálos ítéletet hoztak, ebből hármat végre is hajtottak. A huszonnyolc vádlottból Gérecz Attila kapta a harmadik legsúlyosabb ítéletet, első fokon tíz, majd 1951. augusztus 29-én, másodfokon tizenkét évi börtönbüntetést. Rabként először a budapesti Gyűjtőfogházba, majd 1952 áprilisában a váci börtönbe vitték, ahol a füveskerteki költők, többek között Béri Géza, Kárpáti Kamil, Szathmáry György, Kecskési Tollas Tibor és Tóth Bálint barátságukba fogadták, és verselésre, műfordításra biztatták. Már első versét, az *Így bocskorosan* címűt érett, teljes értékű műnek ismerték el költőtársai.

1954. július 18-án, árvízkor, a Duna tetőzésekor sikerült megszöknie a váci börtönből. Korábbi sportteljesítménye is közrejátszott abban, hogy a medréből kiáradt, a börtönfalat nyaldosó Dunát átúszva, veszélyes helyzetek sorát leküzdve eljutott Budapestre. Három nap bujkálás után fogták el. Szökéséért további két év börtönt kapott 1955 márciusában.

A SZÖKÉS ÍRÁSOS FORRÁSAI

Gérecz Attila szökése egészen egyedi a politikai foglyok történetében.⁴ A szökésről legtöbbet magától a főszereplőtől tudhatunk. Két szövegét „saját hangján” olvashatjuk. Időben előbb született levele⁵ édesanyjának és szerelmének, amelyet 1955 kora tavaszán sikerült kijuttatnia a váci rabkórházból, vélhetően régi barátja és „büntársa”, a civil életben orvosnak készülő Mohos Endre segítségével. 1955 nyarán Márianosztrára szállították a szökésért kiszabott újabb büntetés letöltésére, ott született a prózai betétekkel tűzdelt, cím nélküli *hosszúverse*.⁶ A két szöveg a műfaji különbségen túl tartalmi eltéréseket is mutat. Előbbit a számára legfontosabb személyek tájékoztatására írta, míg a költeményben saját szenvedéstörténetét beszéli el, eposzá dagasztva élményanyagát.

Hosszú ideig nem állt rendelkezésre ezeken kívül más forrás a szökésről, amíg az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára (ÁBTL) munkatársa rá nem bukkant az Országos Levéltárban Orbán Miklós államvédelmi ezredes jelentésére,⁷ majd elő nem került Gérecz Árpád Svájcban őrzött hagyatékából Básthy Irén elküldetlen leveleit tartalmazó füzete.⁸ Férjének halálától a fiai elvesztéséig mindent megörökített benne, Attila letartóztatását, elítélését, bebörtönzését, a beszélőket, és a maga szemszögéből a szökését is.

Gérecz Attila ellen országos körözést adtak ki, több tucat embert megfigyeltek, és „nagy erőket” mozgósítottak elfogásakor is. Ennek részleteiről egyelőre nem kerültek elő hivatalos dokumentumok, ám a szökésért a Váci Járásbíróságon kirótt ítélet (és a hozzá kapcsolódó tanúkihallgatások) iratanyaga⁹ a Pest Megyei Levéltárban fellelhető. Ebben Gérecz három vallomása is olvasható. Az elsőt röviddel elfogása után tehetette, a szövegből derül ki, hogy még júliusban, a másodikat 1954 decemberében, a harmadikat 1955. március 21-én, a büntetőügyben megtartott tárgyaláson. Nem tudhatjuk, hogy ezek szó szerint elhangzott vallomások gépiratai, vagy esetleg az ügyész, a bíró vagy más hivatalos személy utasítására helyenként módosított változatok, mégis rengeteg tényadatot pontosan tartalmaznak, és eltéréseik egymástól, illetve a levéltől és a verstől is érdekesekek, el-

gondolkodtatóak. A kiadásra szánt szöveggyűjtemény segítségével az üldözött és az üldözők, az édesanya és a rokonok szemszögéből is követhetjük az eseményeket, összevethetjük a különféle helyzetekben (kihallgatás, levélírás, költészet) született szövegváltozatokat, megismerhetjük a korokra jellemző viselkedésmódokat, életkörülményeket.

A SZÖKÉS ELŐZMÉNYEI

A tanúkihallgatások és a visszaemlékezések alapján Gérecz Attila régóta tervezte a szökést, csak később állította, hogy hirtelen ötlettől vezérelve cselekedett, gondolván, hogy ez enyhítő körülmény lehet az ítéletozatalakor. Egykori iskolatársa, Cservenka Gyula is úgy emlékezett évtizedekkel később, hogy beszéltek a szökésről barátjával, aki állítása szerint mindenáron Pestre, az édesanyjához akart menni, ő pedig a határnak. Ehhez képest Gérecz háromnapos „szabadságán” a Munkácsy Mihály utcának még közelébe sem próbált kerülni. A lényeg talán mégis csak annyi, hogy a rabtársak között voltak, akik hallhattak a tervéről. Csakúgy, mint édesanyja, aki viszonylag rövid időn belül kétszer is láthatta fiát, s mindkét alkalomról részletesen beszámolt naplójában:

1954. jún 20-án rendkívüli beszélőre mentünk G. Jolikával. Nem találtalak olyan jó állapotban, mint dec-ben. Ideges voltál, a lábaidat állandóan ráztad, úgyhogy egész tested remegett bele. A szemed nyugtalan volt, valami sötét indulat bujkált benne. Mérges tekinteteket vetettél a mellettünk álló őrrre, ölni tudott volna az a tekintet! [...] Burkolt formában kérdegettél, és mondtál érthetetlen szavakat, amiből nekünk meg kellett volna valamit érteni. Emlékszem-e Toncsira?¹⁰

Gérecz egy szabadulóra utalgatott, aki meg fogja látogatni édesanyját. Jolikával, közeli rokonokkal igen idegesen hagyták el a börtönt, és egész úton hazafelé azon tanakodtak, mit akarhatott Attila. Majd a július 11-i beszélőre Drechsel Máriával (Gérecz szerelme, majd jegyese) érkeztek. Gérecz ekkor is egyértelmű utalást tett a szándékára, azonban ők csak utólag értették meg azt. „Marica, emlékszel Tonhauserra?” A lány bizonytalanul igent mondott, Gérecz erre hangosan válaszolt: „Tonhauser szabadulni fog, és fel fog Téged keresni”¹¹ Erre a teremben az egyik őr rászólt, hogy rögtön elvezeti. Édesanyja zavarában erre azt kérdezte, mikor lesz a következő beszélő, mire a fia nevetve felelte: „talán két évig se lesz”.¹²

Nem tudhatjuk, vajon Gérecz Attila az ötlete kigondolásakor számolt-e az árvízzel. Tény, hogy a legnagyobb vízálláskor vetette magát az árba.¹³

ELSŐ VALLOMÁS, 1954. JÚLIUS

Gérecz Attila első vallomásának dátuma nem kivehető, de a szövegből látható, hogy júliusban tette, közvetlenül az elfogása után. Több tényadatot is ebből a dokumentumból ismerhetett meg az utókor. Például, hogy 1950 júniusáig járt Csepelre, s mielőtt a TEFU-hoz került volna, még a Fogaske-rekgyárban is dolgozott. Cservenka Gyula visszaemlékezésein túl innen tudható, hogy 1952 áprilisában került Vácra.

Gérecz Attila itt azt állítja, hogy fél éve foglalkozott a szökés gondolatával. Vallomása szerint 23 órákor történik a szökés, ami a többi iratban is legtöbbször így szerepel. Gérecz a Szigetmonostor előtti faluban betér a házak közé. Ez a falu Pócsmegyer lehetett, ami nevesítve semelyik változatban sem szerepel. Miután veszélyben érezte magát, azonnal átúszott a budai oldalra, ahol egy számára ismeretlen faluban jutott segítséghez. Ez a település nagy valószínűséggel Leányfalu volt, ha Monostorról úszott volna át, akkor már Szentendrére ér. A paraszttasszonyt, aki száraz ruhát és ételt adott neki, egyből fel is menti a felelősség alól: idős, rosszul lát, és nyilvánvalóan a védekezésben részt vevő katonának nézte őt. A teherautó ebből a faluból vitte be Pestre (más verziókban Szentendréről), ahová 19-én délután érkezett.

A Gellérthegyen eltöltött éjszaka után indul el a Sasadi útra, dr. Bodor Pálékhoz. Tudatosan nevezheti meg rokonát, mert tisztában van vele, hogy ott látták a rendőrök, s neki nem árt azzal sem-

mit, hogy elmondja, nem segített rajta, sőt, inkább a javára írhatják. Ebből a szövegből vált ismertté Farkas Margit¹⁴ és Müller Magda¹⁵ vezetékneve, valamint hogy Labancz Dénes a valódi neve volt Farkas Margit udvarlójának.¹⁶ Hármójuk történetét külön kutatómunkával sikerült feltárni, amelyek eredményeit ebben a tanulmányban közöljük először (lásd a *Ki Dénes? Margit udvarlója* című fejezetet). A vallomásnak az elfogásról szóló néhány mondatos része megegyezik a hosszú levélben és a versben leírtakkal.

ORBÁN MIKLÓS JELENTÉSE

Az egyetlen ismert dokumentum az állambiztonság részéről, ami előkerült a szökéssel kapcsolatban, az elfogás után körülbelül két héttel született.¹⁷ Orbán Miklós magas rangú államvédelmi tiszt, egyenesen a vezérőrnagynak írja meg levelét. Úgy írja, hogy Gérecz „hosszabb idő óta foglalkozott szökési gondolatokkal”. Úgyeszen lavíroz a felelősség elkenésében, ezért tulajdonképpen a szökevény dicséretben is részesül „jó úszó mivolta... éles esze és ravaszsága” miatt. Jelzi, hogy mi minden menti az öröket, szerinte nagyobb számban lenne rájuk szükség. A többi forrásanyagot vizsgálva még visszatérek Orbán azon megállapítására, hogy Gérecz „kb. 3 km-t” úszott, míg partot ért a szigeten. Az árvízben a csónak nem imbolyog jobban, mint normális vízálláskor, az ezredesnek a viharra kellett volna a figyelem kihagyását is fognia. Azért a Duna-parti öröket maga is hibáztatja. Kérdés, hogy Jakab Lászlót és Rácz Kálmánt felelősségre vonták-e mulasztásukért.

Ebből a jelentésből is tudhatjuk, hogy Gérecz az árvízvédelem gépkocsiján jut el a fővárosig. Orbán szerint a szökevényt két nap elteltével fogták el. Egy nap ide vagy oda – nem lehetett mindegy a saját presztízs igazolása szempontjából.

TANÚKIHALLGATÁSOK

Az iratokból látható, hogy a hatóságok hosszú ideig nem tettek semmit az ügy továbbviteléért Orbán Miklós augusztusi jelentése után, ugyanis Bolgár László r. százados csak október 16-án (majdnem három hónappal a szökés után) rendelte el a nyomozást. Az első tanúkihallgatás október 23-án folyt le, amikor Csáki Ferenc tett vallomást. A Gérecznél alig egy évvel idősebb, őrzető beosztású férfi őrizte az elítélteket július 18-án este. Megdöbbenő, hogy vallomása elején nem emlékszik, júliusban vagy augusztusban történt-e az esemény. Elmondása szerint huszonegy főre kellett vigyáznia, akik külön termekben dolgoztak, s csak a „létszámolvasás” idején vették észre, hogy egy rab eltűnt.¹⁸ A gombüzem Duna-part felé eső földszinti termében észrevették a szétfűrészelt és elhajtott rácsot, valamint megtalálták a fűrészelt. Csáki szerint a víz szintje az ablak alatt két méterre húzódott, elöntés nélkül három méterre volt a talaj (magyarán egyméteres vízszlop állt a börtön falánál).

Több mint tíz napnak kellett eltelnie az újabb tanúkihallgatásig. 1954. november 4-én tesz vallomást az őrség parancsnoka, Huszár Sándor, aki majdnem egyidős a szökevényel. Semmi újabb érdemi információval nem szolgál beosztottjához képest, csak megjegyzi, hogy a szökéshez használt szerszámokat és ablakrácsdarabokat „azonnal lefényképezték”.¹⁹

Géreczet többször is kihallgatják, de ez sem ment egyszerűen. Balázs József r. alezredes november 2-án kéri elővezetését a Budapesti Országos Börtönből (Gyűjtőfogház, Kozma utca), de ez nem történik meg, mert nevezettet november 12-én átszállítják a váci börtönbe. Mi történt tíz napig? Ki kivel egyeztetett, és mit miért tettek? Nem valószínű, hogy valaha megértjük, de látható, hogy erősen akadozott a gépezet. Mindenesetre Hajnal József váci r. hadnagy „Sürgős” jelzésű, a BM. X. kerületi főosztályára küldött, november 4-én kelt levelét így zárja: „Ismételten felkérem, hogy az ügyben soron kívül eljárni szíveskedjék, mivel a nyomozás hi. – [kiolvashatatlan] f. hó 16.-án lejár.”

Mivel a dokumentumok egy része nagyon rosszul olvasható, és egyértelműen egy hiányos levelezés maradt csak fenn, így nehezen rekonstruálható az egész ügymenet. Úgy tűnik, hogy a X. kerületi és a váci rendőrkapitányság labdázott a fogollyal. A váciaknak sürgős volt lezárni az ügyet, a kőbányaiaknak kevésbé.

Második vallomás

Gérecz Attilát 1954. december 14-én a váci börtönben hallgatják ki újra. Az erről készült jegyzőkönyv tanúsága szerint a gyanúsított ingyenes védő kirendelését kéri, és láthatóan újabb erőfeszítéseket tesz, hogy társai közül senkit ne sodorjon bajba.

Előzőleg nem foglalkoztam azzal a gondolattal, hogy megszököm. A szóban forgó napon azonban a munkaterem alatti sötét földszinti munkatermet... nyitva találtam. Láttam azt is, hogy ez a terem nem volt őrizve. Ekkor támadt az a gondolatom, hogy a megáradt Dunára ereszkedek. [...] Határozottan kijelentem, hogy társaim közül szökésem tervébe nem avatam senkit, mert szökésemet nem terveztem meg előre.²⁰

Amint láttuk, az első vallomásában azt állította, már legalább fél éve foglalkozott a szökés gondolatával, itt pedig hirtelen jött ötletként beszél erről, vélhetően valamelyik tapasztaltabb fogolytársa javaslatára. Majd egy egészen képtelen ötlettől vezérelve megpróbálja befolyásolni vádlóit:

Előadni kívánom, hogy mindaddig a napig, amíg szökésem meg nem történt, a váci büntetőintézetben kitett házszabályok a szökést csak fegyelmi vétségként tüntették fel. [Az i] dőközben kijött törvényeket előttem senki sem ismertette, tudomásom nem lehetett és nem volt arról, hogy szökésemmel büntettet követek el.²¹

Természetesen az ügyészség egyik észrevételre (hirtelen jött ötlet, illetve nem tudta, hogy a szökés bűncselekmény) sincs tekintettel. A vádirat 1954. december 25-én készül el (amiben ismételt az szerepel, hogy Gérecz fél éve készült a szökésre), 1955. február 9-én tartják meg az előkészítő ülést, és kitűzik a tárgyalást március 21-re.

LEVÉL

Keveset hallhatjuk Gérecz valódi hangját kevés verse és korai halála miatt. Ezért is annyira fontos ez a levél. Minden kivehető belőle, amit a róla fennmaradt emlékezésekből eddig tudhatunk. A nagy vagány, aki fölényesen jár-kei a kiberek között, bátran és eltökélten cselekszik, gyors, mint a villám, és erősen lesajnálja ellenfeleit. Minden megnyilatkozásában benne foglaltatik: nincs mit vesztenie.

Gérecz Attila nem sokkal a tárgyalás előtt írta meg levelét – „Már csak 2-3 hét választhat el a tárgyalástól.” A keletkezés ideje egyéb közléseiből is azonosítható, ugyanis karácsony előtt hat napig tartott éhségsztrájkot, utána került a rabkórházba, ahol körülbelül egy hónapig tartózkodott. Szövegét egy ceruzacsonkkal körmölte le vécépapírra a rabkórházban töltött utolsó éjszakáján. A levelet a versekkel együtt juttatták ki a börtönből, majd Drechsel Mária négy példányban legépelte a munkahelyén, így maradt fenn az utókor számára.

A levél néhány részletét emelem ki a következőkben. Ahogy az eddigiekből is láthattuk, sportolói rutinja, edzettsége és az árvíz mellett a hirtelen kitört fergeteges vihar is a segítségére volt. Úgy írja, hogy körülbelül egy órát küzdött a vízben a görcsökkel és a viharral, „ami teljes erőből tombolt, vágta arcomba a jeges záport s a tajtékzó hullámokat”. A „jeges zápor” említése okozhatta az azóta sokszor előbukkanó tévhitet, hogy Gérecz a jeges Dunába vetette magát.²²

Az áradó Dunából, amennyiben valóban egy órát úszott benne, legalább öt-hét kilométerrel Vác alatt tudott kimászni, Tahitótfalu déli határában (ellentétben Orbán Miklós állításával, aki három kilométert írt jelentésében). A budai oldalra jutástól kezdve huszonnégy órát kihagy a beszámolóból, erre az időszakra vonatkozó leírást kizárólag csak a versben látunk.

A farkasréti eseményekről azonban nagyon részletesen ír, ahogy előbb Paliéktól pénzt és kabátot kér, majd az elutasítás után hogyan tud kitörni a rendőrök gyűrűjéből. Majd a többórás csavargás után a Fő utcában megpillant valakit: „Szép fekete nő, tudatában szépségének, ez látszik rajta. Észrevette, hogy nézem, felnézett, mosolygott, és kissé csodálkozva szólt: »Tóni!« Margit volt.” Eből a részletből látjuk világosan, hogy a Margit-féle társaság hívta Géreczet Tóninak.

Margit megkeresi Magdát. Hármában beültek egy cukrászdába: „egymást ugratva megtárgyaltuk az összes pesti pletykákat. Botránnyosan víg hangulatban voltunk. »Szegény Irén néni« – sóhajtzott Magda –, »ha tudná, milyen jókat röhögünk most a fiával!«”

Gérecz megkéri a hölgyeket, segítsenek számára valamilyen biztos rejtekhelyet keríteni, ahol kipihenheti magát. Este kilenckor találkozik Margittal és annak új udvarlójával, Labancz Dénessel. A levél és a vers inentől nagyon hasonlóan rögzíti az eseményeket. Dénes Aladár utcai²³ lakásában kialussza magát másnap késő délelőttig, annak ellenére, hogy nem fogad el alvást. Végig gyanakodva figyel a férfit, amiből előre sejthető az árulás motívuma, de úgy is értelmezhető a folyamatos utalásokból, hogy csak mint riválisát szíveli kevéssé, bár azt is bizonygatja, hogy már nem szerelmes Margitba. Dénes az árvíz miatt éjjeli szolgálatra ment, és másnap este hétre ígérte magát. Gérecz késői ébredése után a Duna-parton ténfergett, fáradtnak érezte magát, s próbált más ismerősével is kapcsolatba lépni, de nem járt sikerrel. Visszatérve a Labancz bérelte lakás előtti parkba, már sejtette, hogy kelepcébe került. Az eredeti valóságában két-három mondatban leírt eseménysorról a levélben egészen részletekbe menően ír. Mivel ez sok helyütt szó szerint azonos a versben olvasható szöveggel, és egészen képszerű, szinte biztos, hogy a valóságnak megfelel. (Ahogy írtam, a levelet kijuttatta a váci börtönből, a verset pedig Márianosztrán írta, ahová nem vihetett magával jegyzeteket, így azt feltételezhetjük, hogy a közte és Labancz, illetve közte és a rendőrök közötti párbeszédnek erősen bevésődtek emlékezetébe.)

JÁRÁSBÍRÓSÁGI ÜLÉS, VÁDIRAT, ÍTÉLET

Csák Ferenc a tárgyaláson a tanúkihallgatáshoz képest este 10 órát említ, mikor észrevette, hogy egy rab eltűnt. (Ebben csak annyi az érdekes, hogy ilyen hibát nem korrigáltak a tárgyaláson.) A másik komolytalan mondata pedig így szólt: „Senki nem vette észre a vádlott szökését, mert egész éjjel zuhogott az eső.” Különös, hogy ilyen érv elhangozhatott egyáltalán egy őr részéről.

Gérecz a bíróság előtt tett rövid vallomásában megemlíti, hogy csak a szökés előtt egy héttel került a gombüzembe, ahol 120 százalékon teljesített. Ismételtlen állítja, hogy csak az adott napon fogant meg benne a szökés gondolata, ráadásul azzal az ügyes finomítással él, hogy korábban csak annyira foglalkozott ezzel a kérdéssel, mint bármelyik másik rab. Utolsó mondatában megismétli a büntetetre vonatkozó elképzelését.

Nyolc hónapja vagyok fegyelmi büntetésben. Azért nem érzem magam bűnösnek, mert a szabadság utáni vágy minden emberben olthatatlanul él, s gondoltam, hogy azt nem büntetik.²⁴

Védője még azzal próbálja segíteni, hogy családi körülményeire kérdez rá, így Gérecz megemlíti halott édesapját és rokkant, beteg édesanyját.

Az ügyész a vádat fenntartotta, az ügyvéd enyhe ítéletet kért. Így született meg a kétévi börtönbüntetés, valamint hogy a vádlott köteles a felmerült bűnügyi költségeket megtéríteni. Az ítélet szövege és indoklása is hemzseg a hibáktól. A zavaros, elnagyolt szöveg arra vall, hogy egyáltalán nem törődtek a részletekkel. A források többségének ellentmondóan az írják, hogy Gérecz a szigeten rejtőzött, és csak este úszott át a budai oldalra. A következő állítás pedig biztosan nem felel meg a valóságnak: „barátjához ment civilruha kérése szempontjából, de közben a barátja lakásán elfogták”. Az utolsó mondatban kiemelik a vádlott nagyfokú társadalmi veszélyességét is.

VERS

Hogy Gérecz Attilának hány verse volt valójában, sokáig vita tárgyát képezte, s ez főleg a *hosszúvers*ként azonosított, ám tudatosan címmel el nem látott költeménye miatt vetődhetett fel. Gérecz Attila *kockás füzetébe* majdnem az egész művet Lőrinczy György²⁵ írta le (néhány sort Dánielfy Tibor²⁶ és maga Gérecz Attila).

Ahogy már az eddigiekből is láthattuk, vannak olyan elemei a szökésnek, amelyek minden változatban szerepelnek, és vannak egyediek is. A versváltozat két olyan eltérést tartalmaz, amit sehol másutt nem olvashatunk. Az első, hogy a szökevény a szigetre érve egy rendőrbe botlott. Az is elég valószínűtlen, hogy az egy órát a vízben az elemekkel viaskodó szökevény partot érve ezek után egyenesen megmondja neki, hogy „Vácról szöktem az éjszaka”, semmi esélyt nem adva magának valamilyen más magyarázatra a helyzetéről. Majd a folytatásban is inkább a lírai kiteljesedésre törekvést láthatjuk, mint a valóságot:

Álltunk szóval én meg a rendőr:
egymásra fogott magyarok,
s én néztem az álla-hegyét – belelendül
a váll – , hova majd lecsapok.

„Itt térjen a föld fele” mondta lefödve
a lángot. Az ökle kinyúlt.
S én néztem a hála szemével e rögre.
Hazánk csak a könnyteli múlt.
De vallja hazának az ember örökre,
hol két ököl összesimult!

Erős kétségeink ébredhetnek, hogy valóban megtörtént-e ez a találkozás. Ugyanakkor az egész kor-szak anomáliáit látva, ez az egyik legfontosabb tanulság: nem szabad logikát, bizonyos értelemben tervszerűséget keresnünk az államhatalom gépezetének működésében. A totalitárius rendszerben sem elhanyagolható az úgynevezett emberi tényező. A „föld fele” idézőjeles versrészlet egy jó szándékú, paraszti sorból „felemelkedett” rendőrré utalhat, aki megszánja a csuromvizet, levegő után kapkodó menekülőt. Cselekedetéért, ha kiderül, főbe lövés vagy kötél jár.

Gérecz Attila először Tahitótfaluban próbálkozik valami harapnivaló és száraz ruha beszerzésével, de nem jár szerencsével. Minden eddigi szöveggel megegyezően Szigetmonostor felé veszi az irányt, ahonnan folyamatosan indulnak a teherautók az árvíz miatt kitelepítendő családokkal és bútorokkal. Mielőtt beérne a faluba, rohamcsónakos üldözés kellős közepében találja magát az ártéren, ahonnan ismételt kimenekül, és átúszik a budai oldalra. Majd következik az újabb egyedi részlet: egy portáról elkergetik, aztán az utolsó pillanatban, immár kerékpáros rendőrök elől menekülve, beengedi egy férfi a házába. Bent állapotos felesége aggódva fogadja a szökött fegyencet. Az asszony kék szemei és az egész helyzet mintha egy Szent Család-motívumot sejtetne, csak itt anynyiban fordított a helyzet, hogy a szökött rab keres menedéket, nem Szent Józsefék. A családtól kapott ételmelet és száraz ruhát, az idős parasztszorongás a versben nem szerepel. És ami a fő különbség a többi változathoz képest: hajnalban felvezetik a padlásra, és ott kialussza magát. Ez viszont azért tűnik hihetőnek, mert az itt alvással töltött hosszabb idővel a többi változatban nem tud „elszámolni”, ugyanis minden forrás szerint csak 20-án reggel jutott be Pestre. Elvileg a parasztszorongásnál is hosszabban pihenhetett volna, akit vallomásaiban eleve felmentett idős kora, vaksága miatt. Ha a család valóban segített neki a szökésben, akkor érthető, hogy minden más változathoz képest kihagyta őket.

A költő szempontjából a szökés passiójellegű feldolgozásának elengedhetetlen része az árulás motívuma. Az is természetes, hogy bár végig kendőzetlenül ír Margithoz fűződő bonyolult viszonyáról, az édesanyjának és H. Drechsel Máriának írt levelében már egyértelműen állást foglal utóbbi mellett Margittal szemben.

BÁSTHY IRÉN ELKÜLDETLEN LEVELEI

A szökés előzményeinél már említettem Gérecz édesanyjának a június 20-i és július 11-i beszélők-ről szóló leírásait. Munkácsy Mihály utcai lakásába július 19-én délután két óra tájban csöngettek be a rendőrök. Ismerősök címeit – így Margitét is – kérdezték tőle, a Dunakeszin és a Felvidéken élő rokonok után érdeklődtek, de egy szóval sem árulták el neki, hogy a fia megszökött. Nagyon jól érte-

sültek voltak a családi dolgok felől, s a kérdésözönből vált világossá az édesanya számára Attila szökése. Ekkor jut eszébe a Tonhauserra való utalása is:

Ezt akarta hát mondani, ezért volt ideges! Persze, Toncsi, Tonhauser, ez ő, a barátai Tóninak nevezték már itthon is. És mi nem értettük meg! Mint a süket tyúkok, eresztettük el a fülünk mellett az ő kínos erőlködését.²⁷

Gérecz Attila édesanyja a nyomozók távoztával teljesen összeomlott, az akkor megérkező Drechsel Mária tartotta benne a lelket, s ott is maradt vele éjszakára. Hajnali ötkor jöttek újra, s akkor már megmondták, hogy a fia megszökött. Közölték, addig maradnak, amíg elő nem kerül. Időközönként váltották egymást, az édesanya mindegyiktől kikönyörögte, ha hazajönne a fia, legalább hadd maradjon egy kicsit, hadd etesse meg, utána úgyse lesz erre módjuk, ki tudja, hány évig. „A szöke megígérte, hogy 2 órát itthon hagyja, hogy beszélgessük ki magunk, ha már azt a nagy Dunát átúsztá.” Így tudta meg édesanyja a végrehajtás módját, s láthatjuk, hogy az államvédelem életében is mekkora eseménynek számított ez a szökés, és már itt respektálták valamennyire a szökevény teljesítményét. Básthy Irén csak onnan sejtethi fia elfogását a harmadik napon, hogy a hajnali órákban nem jöttek a nyomozók (nappal voltak a lakásban, éjjel az utcán figyeltek), és egész délelőtt sem érkezett senki. Estefelé tért vissza hozzá a szöke hajú nyomozó, ragyogó arccal a büszkeségtől, hogy elfogták a szökevényt.

ÁRULÁS?

Több forrás alapján jogosnak tűnik feltenni a kérdést: Valóban árulás áldozata lett Gérecz Attila? Abban az értelemben igen, hogy ha létezik egy titok, amiről csak a beavatottak tudnak, és azt valaki kiadja illetékteleneknek, ezzel elárulja a titkot vagy a titkok őrzőit. De júdási értelemben – sértettségből, öntörvényűségből vagy éppen anyagi előnyökért cserébe – itt nem történt árulás. A szívességet, hogy elbújhasson egy éjszakára, a szökevény maga kérte: „24 órát kértem tőlük, hogy valami ismerősüknél addig meghúzzam magam, míg kissé kipihenem az eddigi hajszát.” Minden rokont és ismerőst figyeltek, Gérecz édesanyjánál ott ültek a nyomozók már a szökés másnapjától, és azt is megkérdezték tőle: „Hol lakik az a gömbölyű arcú barna lány – Margit nevű, akinek Attila legutoljára udvarolt?” A nyomozók sokszorosították Gérecz Attila fényképét, és eljuttatták minden rendőrösre, s aki egy kicsit is gyanús lett, hogy tudhat valamit, azt bevitték, s ha kellett, jól el is verték. Drechsel Máriát is elővezették a Deák téri kapitányságra, de kihallgatásával bizonyossá vált, hogy semmit nem tud kedvese hollétéről. Az édesanya úgy emlékszik: „Marica ott látta már Margitot és Magdát is.”

Gérecz levelében az elfogásakor közte és Labancz közötti párbeszédet is rögzíti:

„Elárultatok?” „Azt hiszem, Magda volt. Nagyon megverték őket, különösen Margitot.” „Merre lehet meglépni?” „Semerre. Az egész környéket bekerítették.” Könyörögni kezdett, hogy ne csináljak semmit, ne tegyem őket tönkre. [...] „Add meg magad” – könyörgött Labancz, aki nem tudta megállni, hogy ne tekintessen hátra –, „agyonvernek minket”. Majdnem sírt.

Kérges tenyerű, erős fiatal emberek is megtörtek előbb-utóbb az ütlegek nyomán, semmiképpen sem nevezhetjük őket árulónak. Gérecz annak tüntette fel őket írásaiban, persze főleg Labanczot. Édesanyja fia elfogása után pedig így ír a nyomozóval való párbeszédéről: „Még azt is sejtette velünk, hogy Margiték révén buktál le.” Magyarán az államvédelem is ráerősített az árulás motívum elterjedésére.

KI DÉNES? MARGIT UDVARLÓJA

Labancz Dénesről, Farkas Margitról és Müller Magdáról semmilyen információ nem állt rendelkezésre Gérecz Attila börtönből kicsempészett levelében, *hosszúversében* és az első vallomásában említettekén kívül. Illetve ahogy láthattuk, a lányokról Gérecz édesanyja naplójában is említést tesz, valamint Margit neve és lakcíme szerepel abban a jegyzőkönyvben, amit Gérecz letartóztatásának

napján a lakásukban vettek fel a házkutatás alkalmával. Mindezek alapján annyit lehetett tudni, hogy Gérecz Attila szerelme volt Farkas Margit, aki gyermeket várt az öttusázótól, ám végül nem szülte meg. A lánynak Gérecz letartóztatása után új udvarlója lett Labancz Dénes személyében. Müller Magdával pedig elválaszthatatlan barátnők voltak. Mindhárom személyről igyekeztem információhoz jutni a kormányhivatalnál, állampolgári kapcsolatfelvételt kérelmezve, ám nem találtak rólok adatot. Sem születési dátumaik, sem édesanyjuk neve nem állt rendelkezésre, csak néhány – mint utóbb kiderült, albérleti – lakcím. Az ÁBTL dokumentumaiban sem szerepeltek. A Farkas Margit igen gyakori név, a Müller sem ritka, és a Labancz sem annyira az, mint elsőre gondolnánk. Minden forrást többször újra olvasva megragadt bennem Gérecz Attila hosszúversének egy szakasza:

Az asztalon könyv van. Címéül
Büntetőtörvénykönyv áll, s amely
Dénesé. Ő ügyésznek készül.
Ha megürül – mondta – a hely.
Fekszem s lapozgatom. Végül
elalszom, mélyen mint a tej.

Innen jött az ötlet, hogy írjak a budapesti jogi egyetem (ELTE Állam- és Jogtudományi Kar) tanulmányi hivatalának, hogy van-e hallgatói nyilvántartásuk az 1950-es évfolyamokról. A hivatalból az egyetem levéltárába irányítottak, ahol érdemi adatokhoz juthattam Somogyi Máté levéltáros segítségével. Megtalálta ugyanis Labancz Dénes tanulmányi lapjait, személyi iratgyűjtőjét, szakdolgozati címbejelentését, szigorlatainak jegyzőkönyveit, államvizsga-jegyzőkönyvét. Az iratok szerint Labancz 1950 és 1954 között járt az egyetemre, de tanulmányait csak 1955-ben fejezte be egy sikertelen államvizsga-kísérlet után. Több DISZ-jelentés és két kézzel írt önéletrajza alapján következtetni lehet személyiségére, megtudható családi helyzete, anyagi körülményei. 1932-ben született Nagykőrösön. Az ottani Arany János Gimnáziumban érettségizett jó eredménnyel. A jelentkezési lapján csak harmadik helyen szerepelt a jogi kar, első helyen a magyar-történelem a Bölcsészkaron, második helyen pedig a pedagógia. Az egyetem mellett dolgozott, mert özvegy édesanyja nem tudta támogatni a tanulmányait. A fiatalember nem sokat törődött a tanulással, az orosz nyelv és a büntetőjog tárgyakból nem teljesített elégségesre sem. Utóbbi tárgyból bukott az államvizsgán is. Egyik félévben annyi igazolatlan óra mulasztása volt, hogy az ösztöndíja jelentős részét elvonták. Minden jellemzés szerint vidám, jókedélyű, értelmes fiatalember volt, de rendkívül fegyelmezetlen, aki baráti körével alaposan belevetette magát az éjszakai életbe is. Politikai beállítottságát semlegesnek jellemezték.

Gérecz Attila bűjtatásakor éppen utóvizsgára kellett készülnie. Kérdéses, hogyan engedhették egy ilyen ügy résztvevőjeként államvizsgázni a jogi egyetemen. Majd az ottani bukás után néhány hónappal szinte csupa elégséggel megkapta diplomáját. (Egy ilyen cselekmény, mint egy szökött fegyenc elbűjtatása, abban a korszakban súlyos ítélettel is járhatott volna, Labanczot, úgy tűnik, semmilyen retorzió nem érte.)

A Labancz család egykori címén már nem áll épület, a környéket újraparcellázták, az egykori utcák már nem léteznek. Az egyetemi levéltárból szerzett ismeretekkel dr. Labancz Dénesre keresve a világhálón feljött a Bács-Kiskun Megyei Népiújság 1962. október 16-i száma. A nyolcadik oldalon látható cikk címe: *Hetvener forintot sikkasztott*. A szövegből kiderül, hogy ez a sokrendbeli sikkasztás már a második bűnügye volt Labancznak. Az első mint a nagykőrösi tanács munkatársa közokirat-hamisítással és sikkasztással követte el, az ezért kiszabott börtönbüntetés felét leülte. A második összeütközése a törvénnyel már a kecskeméti Autó- és Gépjavító Kisipari Szövetkezet dolgozójaként történt, fiktív számlák kibocsátásával ügyeskedett. A cikk a kecskeméti járásbíró ítélete előtt jelent meg. Ennek a bíróságnak az iratanyaga a Bács-Kiskun Megyei Levéltárban kutatható, így ott újabb adatokhoz juthattam. A per dokumentumaiból kiderül, hogy a vádlott 1954 decemberében feleségül vette Farkas Margitot, majd a diplomázás után egy ideig segédmunkásként dolgozott. (Ennek egyelőre nincs konkrét magyarázata, de gondolhatunk a bűjtatásért kirótt büntetésre is.) Ezután került a nagykőrösi tanácsra gyámügyi előadóként. A második per idején ötéves gyermekük volt, s özvegy édesanyjával egy háztartásban élt a családjával Kecskeméten. Sem a gyermek nemét, sem pontos születési idejét nem tartalmazták az iratok.

Jobb híján a közösségi médiában böngésztem Labanczokat keresve, akik Kecskemét–Nagykőrös térségéből iratkoztak fel az oldalakra. Az egyik fiatalember visszaírt egyenlevelemre: „Nagyszüleim már nem élnek.” Végül megadta édesanyja elérhetőségét. A Labancz–Farkas házaspár menyje, Szabó Eszter egyáltalán nem volt elutasító, mikor elé tártam a Gérecz-szökés részleteit, sőt, a költő életútját és verseit megismerve egyre nagyobb érdeklődéssel segített. Számos értékes információval szolgált apósáékról. Farkas Margit 1926-ban született (Gérecznél három, Labancznál hat évvel volt idősebb), és szintén Nagykőrösön élt a családja, öten voltak testvérek. Margit különféle adminisztrátori beosztásokban dolgozott. 1954-ben titokban házasodtak össze, Dénes édesanyja sem tudott róla. A budapesti évek után hol Kecskeméten, hol Nagykőrösön éltek. Labancz bűncselekményei után elváltak, Margit egyedül nevelte fel fiát, míg Labancz újránházasodott, és több gyermeke született. Labancznak fiatalokora óta a fő hobbija és sokszor egyetlen kenyérkereseti lehetősége a nótaéneklés volt. A helyi lapokban számtalan hirdetés jelent meg, mely dr. Labancz Dénes estjére hívja fel a figyelmet. A Labancz–Farkas család fellelhető rokoni köréből senki nem hallott Gérecz Attiláról, a szökésről vagy arról, hogy komoly udvarlója lett volna Margitnak a negyvenes évek végén. Labancz Dénes köztörvényes bűnügyeit hallomásból ismerték. Farkas Margit 1983-ban önkézevel vetett véget életének, volt férje egy évvel később hunyt el.

Az új információk ellenére is számos megválaszolatlan kérdés maradt. Szembeötlően sok az olyan elem a házaspár élettörténetében, ami arra utal, hogy Labancz Dénest magasabb helyről segíthették. Valaki mindig utánanyúlt, különben jóval komolyabb büntetéseket kellett volna kapnia. Ahogy már utaltam rá, a diplomájának megszerzése is különös, majd a jogászként elkövetett bűncselekménye utáni enyhe ítélet, a három év börtön, melynek csak a felét kellett leülnie, igen enyhének tűnik. Az is érthetetlen, hogy büntetett előéletűként hogyan lehetett pénztáros a kecskeméti javítóvállalatnál, és miért nem kértek tőle erkölcsi bizonyítványt a felvételénél.

Mivel semmi olyan nyom nem merült fel, hogy Labanczot vagy feleségét beszervezték volna, az emlékezések alapján Müller Magda felé irányult a figyelmem. Ő lehetett az a kulcsszereplő, aki valamilyen kapcsolata révén egyfajta védernyőt nyújthatott a botladozó Labanczéknek. Az első feltűnő érdekesség vele kapcsolatban, hogy a már említett házkutatási jegyzőkönyvben nem szerepel a neve, pedig Gérecz édesanyja naplójában többször is említi a jelenlévők között, és nemcsak felsorolásszerűen, hanem pontosan felidézve a cselekedeteit. A másik elgondolkodtató szempont, hogy a családtagok emlékei szerint Margit teljes mértékben Magda irányítása alatt állt. Ő vette rá, hogy Pestre menjenek, vagy hogy füllentsen a végzettségével kapcsolatban jobb állás reményében. Magda is nagykőrösi volt, s a férjétől elhagyott Margit a kisfiával Magda édesapjának házában lakott a hetvenes években. Magda férjhez ment Labancz egykori osztálytársához, Csekey Istvánhoz, majd az 1956-os forradalom leverése után Kanadába emigráltak. Többször küldött levelet és csomagot Margitéknak. A hatvanas évek végétől már rendszeresen haza is látogathatott.

Időközben tudomásomra jutott, hogy Magdának volt egy öccse, aki Müllerről Molnárra magyarosította a nevét, és a Kecskeméti Dózsa futballcsapat edzője volt. A csapat munkatársai segítségével eljutottam a már elhunyt edző volt feleségéhez és lányához. Annyit tudnak Magda ötvenes évekbeli életéről, hogy Nagykőrösről Pestre költözve adminisztratív munkakörben dolgozott, és egy darabig nagynénje Visegrádi utcai lakásában lakott, majd Farkas Margittal egy közös albérletben. (Mindkettő lehetséges megfajtás a Géreczcel való találkozási helyszínválasztásához. És ahhoz is, hogy ezért is hiányozhatott a házkutatási jegyzőkönyvről, mivel azonos címe lehetett Farkas Margittal, és csak figyelmetlenségből maradt le a neve.) Müller Magda Kanadában hunyt el.

JEGYZETEK

¹ HAJNAL Géza, *A Gérecz-hagyaték*, Kortárs Kiadó, 2016.

² *Gérecz Attila összes művei, Kritikai kiadás*, szerk. HAJNAL Géza, Kortárs, Budapest, 2017.

³ Ezeknek egy része jelenleg is megtekinthető a www.gereczhagyatek.hu oldalon.

⁴ Egyedül Michnay Gyula és társai Recskről történt szökésével hasonlítható. Részletei Michnay Gyula (2001) vagy éppen Böszörményi Géza (2005) könyvéből és a felesége által jegyzett játékfilmből is ismerhetők. (*Szökés*, Gyarmathy Livia, 1997)

⁵ Első levél a szökés után (amit sikerült kijuttatni a börtönből, Vác, rabkórház 1955 tavaszán), *Így bocskorosan*, 2001, 122. A levél továbbiakban idézett részleteit a www.gereczhagyatek.hu oldalról vettük át.

⁶ A vers Gérecz Attila *kockás füzetében* cím nélkül szerepel, a rendszerváltozás után megjelent kiadásokban többféle címmel és szerkesztésben látott napvilágot.

⁷ Belügyminisztérium, Belső Karhatalom Parancsnoksága, 1954.08.03.

⁸ GÉRE CZ ÖDÖNNÉ BÁSTHY Irén, *Elküldetlen levelek*, kézirat, 1956. február 13–október 21. A/4-es formátumú, 52 oldal terjedelmű, vonalas füzet. (A továbbiakban ELKL.)

⁹ PML, B43/1955-ös ügyszám

¹⁰ ELKL 22.

¹¹ ELKL 26. Gérecz 26 öttusázó barátai és a Farkas Margit hoz kötődő ismerősei hívták Tonhausernek, édesanyjának és Maricának ezért nem ugrott be a név, ahogy ez később kiderül a naplóból.

¹² ELKL 26.

¹³ Az akkor legközelebbi vízmérce Nagymaroson volt, a tetőzés 641 cm-en (99,38 méter a Balti szint felett) következett be. Forrás: <http://www.hydroinfo.hu/vituki/archivum/index.html>

¹⁴ A Munkácsy Mihály utcai házkutatási jegyzőkönyvben szerepel a címe is, XIII. kerület, Kresz Géza utca 29.

¹⁵ Müller Magdát viszont kifejejtették az ávósok a házkutatási jegyzőkönyvből, az ELKL-ből biztosan tudható, hogy a lakásban tartózkodott 1950. december 8-án késő este.

¹⁶ Sokáig úgy lehetett hinni, hogy az elbeszélő költeményben szereplő Dénes vezetékneve beszélő név. A különféle szövegváltozatban hol cz-vel, hol c-vel szerepel.

¹⁷ A dokumentumot Orgoványi István, az ÁBTL osztályvezetője bocsátotta a rendelkezésemre. A Magyar Országos Levéltárban a Határőrség anyagában bukkant rá.

¹⁸ A börtönben éjfél tájban keltették fel a rabokat, s kezdődött meg a hajnalig tartó faggatózás. Cservenka Gyula úgy emlékezett, a kihallgatások szünetében megtudták, hogy barátjuk szökése sikerrel járt.

¹⁹ A fényképek láthatóak a dokumentumok között.

²⁰ PML, B43/1955-ös ügyszám, 743/1/1954.

²¹ Uo.

²² Tudomásom szerint Pomogáts Béla írta le először tévesen. ПОМОГАТС Béla, *Az Isten balján – Gérecz Attila helye a magyar költészetben*, Hittel, 1997/3.

²³ A házsámot (Aladár utca 16.) csak a levél későbbi részéből tudhatjuk meg, amikor a köztörvényeseknek meséli esetét a Deák téri rendőrség fogdájában.

²⁴ PML, B43/1955-ös ügyszám

²⁵ Lőrinczy Görgy, Gérecz Attila barátja a Gyűjtőfogházban, akiről a *Levél* című vers született. Szabadulásuk után 1956-ban a forradalmi napokban is sok időt töltöttek együtt. Lőrinczy édesapja minisztériumi osztályvezetőként széles ismerettséggel rendelkezett az arisztokraták, művészek, egyházi személyek körében.

²⁶ Dánielfy Tibor Párizsban élő képzőművész, Gérecz rabtársa a Gyűjtőfogházban. Dánielfy koronatanúként igazolta a *kockás füzet* eredetiségét, amely Gérecz Attila kézírásában tartalmazza több versét. HAJNAL Géza, *Gérecz Attila füzete*, Tiszatáj, 2019/2.

²⁷ ELKL 29.

OLESCHER TAMÁS, A tó (triptichon), 2006, akril, vászon, 20×100 cm

HALMAI TAMÁS

Az uralhatatlanság adománya

Kalász Márton *Német erdők felől* című verséről

HALMAI TAMÁS (1975) Pécs-Somogy

„egyetlen tanítás az ember mint ige szereztetés nem származás”
Hegedűs Gyöngyi: *Képi lélegeztetés* [33]

Bertók László 1984-ben megjelent kötete, az *Ágakból gyökér ars poetica* érvényű szonettel indul. A vers iróniát is lebegtető pátosza természetet, politikumot és alanyiságot boronál egybe bravúrosan: „Beszakadnak a lassú tölgyesek, / mint egy vezércikk, magányos a táj, / erdő mélyéről nézem az eget, / sorok között is süllyed a határ, // belátható lesz minden, ami fáj, / megírjuk a szép, régi verseket, / s míg a lap alján köröz a madár, / sírni vagy lőni egyaránt lehet, // de éjjel apróhirdetéseket, / csillagokat nyit fölénk a homály, / költemény lesz, hogy csodák nincsenek, / aki nem csügged, az hazatalál, // s hogy a temetőkapun is az áll, / nem fejeződött be, csak vége lett” (*Megírjuk a szép, régi verseket*). („Mint gyűrött gödör feneke a táj” – visszhangzik át a második sor szerkezetén *A szerelem sivataga* Pilinszkytól. A „szép, régi versek” melankolikus öniróniája pedig Petrit villantja elénk: „Mért nem lehettem régi költő? / Nem volna kérdés, hogy szeretlek-e” – *A szerelmi költészet nehézségeiről*.)

Míg Bertók a 4+4+4+2 soros tagoltsággal saját nagy szonettkorszakát előlegezi, Kalász Márton a petrarcai szerkezetet választja, ötös és hatodfeles jambusokkal, rímek nélkül. S nemcsak a forma: a trópusok játéka is – a hasonlatosság keretein belül – elüt. A *Megírjuk...* részint költészetén kívüli szövegtípusokat (vezércikk, apróhirdetés), részint a költői megszólalás eseményét (versek) vetíti a tájba. A „sorok” és a „lap alján” kitételek napilap politikai és kulturális rovatának mutatják a természeti panorámát; ez a látásmód a valóságot nyelvi természetű konstrukcióként fogalmazza meg, a világban nem dolgokat, hanem szavakat talál (avagy a világot a vezércikkbeszéd módjával *elfedett* zónának tünteti föl). Az ugyancsak egyetlen mondat alkotta *Német erdők felől* (*Szállás*, 1978) egyszerűbb és ősbibb képzetet terjeszt ki, amennyiben a (*vers*) szerzés metaforát visszatéríti a szó szerinti jelentés tartományába, és mint erdőből elzsákmányolható vadat értelmezi a költészetet.

NÉMET ERDŐK FELŐL

A költészet nem zsákmány, amivel hazatérhetsz hetykén, s a havazásban ablakok nyílnak rád, fél városé, s te nyakad forgatod, hisz ezt akartad

s ha zsákmány is, nem úgy lóg fagyosan kétfelől válladról, vert öveden nem himbálnak zsíros vers-kakasok, sor-kakasnék, miket tűzhelyre dobhatsz

a vers nem oly gondúzás, mi után bor jár, háznép előtt zajos dicsekvés, s próbafofás szakácsné fenekén

a vers kétes szerzés, lopod haza ködmön alatt, s mihelyt mindenki alszik, kirakod, töprengsz, mi válnék belőle.

A „felől” névutó többértelműsége máris költészetet föliratoz a költemény fölé. A kézenfekvő olvasat (*honnan?* kérdésre felelő helyhatározóról van szó) mellett, amelyet a szöveg maga is megtámogat, két további jelentéslehetőség is átsejlik a kifejezésen: (1) német erdők felől érdeklődni; (2) illetve a szleng síkján (vö. „felőlem!”): a német erdők „felől” történhet ez vagy az, őket nem érdekli. Azaz a földrajzi nézőpont kiegészíthető a tájék egyszerre vonzó és közönyösen öntörvényű voltaival. A helyhatározói értelmezés is tovább bontható: hiszen nemcsak a megszólított (és a *szerzett* költészet) érkezik a „német erdők felől”, de a költészetéről való efféle gondolkodás maga, valamint az e gondolatok ilyen poétikai elővezetése is származhat a címben jelzett térség mintáiból. Rímtelenül, de ritmust és gondolatrítmust is érvényesítve tesz kísérletet a mű a költészet meghatározására – négy strofikus lépésben. Az első definíció még a *mi nem* elvét követi („A költészet nem zsákmány...”), s az érzékítés jegyében egy téli város kontextusát rajzolja a jelenet köré. (A hármas betűrím leheletes szépségét-hűvösségét

is érdemes kiemelni: „hazatérhetsz hetykén, s a havazásban”). A második versszak megengedőbb hanghordozása („s ha zsákmány is...”) a kizárás műveletét folytatja („nem úgy lóg fagyosan...”), a jelenetést beltérbe irányítva. A konyhai miliót vázolja tovább a harmadik szakasz, ugyancsak tagadó formában: „a vers nem oly gondúzás...” (Történeti olvasati érdekesség, hogy a „próba fogás a szakácsné fenekén” sor eredetileg egyszerűen csak az elutasító-kizáró definíciós logikai sorba illeszkedett, a kétezrhúszas években – a #metoo korszellemének jóvoltából – azonban már szemléleti okokból is az eltávolítani érdemes gesztusok közé tartozik.)

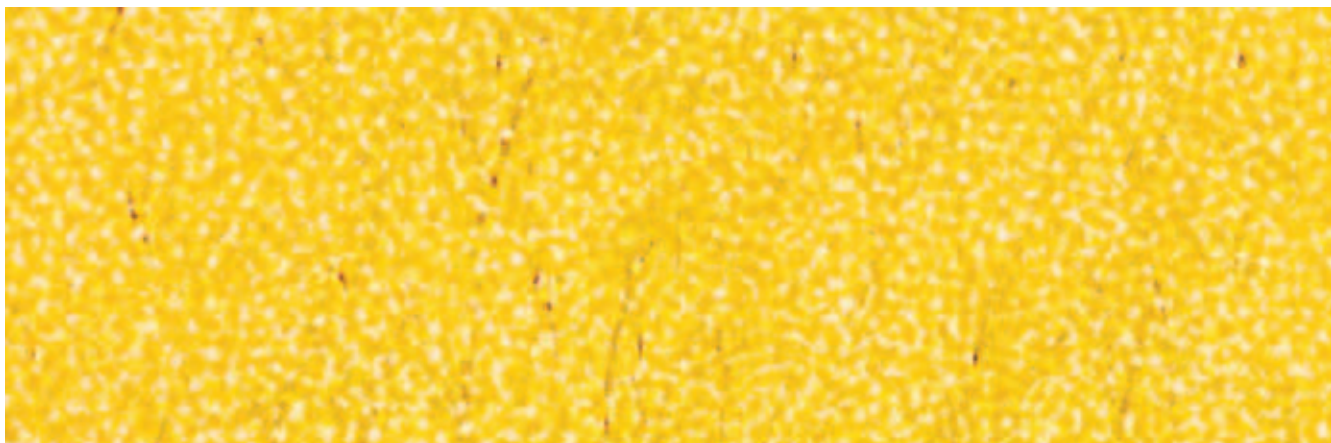
A folytonosan pontosított bizonytalanságok után (a rejtelmesség és útkeresés toposzaként is olvasható erdőől mintegy távolodva) a záró terzina ér csak el az állító-kijelentő kategorizálásig: a Kalásztól sokat idézett „kétes szerzés” megfogalmazás egyrészt pontosan illik a vers allegorikus képszerződésébe (német erdőben szerzett/elejtett zsákmány), másfelől – a szerzés mint ’művészi alkotás, teremtés, létrehozás’ jelentésirány folytán – a költemények, poétikák bizonytalan eredetére is vonatkozik. (Ne mulasszuk el meggondolni, hogy *erdő* szavunk etimológiája épp az *ered* [’sarjad’], *eredő* előzményekre vezethető vissza!) Nem hagyva homályban a „kétes” jelző értelmének homályosságát – minthogy ez a szó ’kétséges, bizonytalan, rejtett’ jelentéstartalmat is hordozhat (nem tudom pontosan, honnan származnak szavaim, verssoraim), de a ’gyanús, törvényen kívüli’ közlés is kiérthető belőle. (Utóbbi esetben az idegen nyelvi-irodalmi hatást – mint egy esetleges, törzsökös autenticitást veszélyeztető inspirációt – illeti a kétely, s Kalász esetében a kettős nyelvi identitás otthonkeresésé-

nek nehézségeire is utalhat. Sejtetve azt is: *mások* – kritikusok, olvasók – tanácsstalansága is összegződhet a kétség e vélelmében.)

A kosztümös filmeket idéző cselekményvonal végső soron nem epikai jellegű kölcsönöz a versnek: nem, hiszen egyrészt a metaforikus célzat kezdettől világosnak tetszik; másrészt a(z ön)megszólító retorika a líraiság fokozásával jár; harmadrészt a zárlat meditatív-kontemplatív konklúziója („kirkod, töprengsz, mi válnék belőle”) a gondolati líra világába billenti át a versbeszédet. Ami nem meglepő: intellektuális töltet nélkül aligha férközhetne ennyire közel a szöveg a *nemtudás* belátásáig, a titokzatos eredet és a titkokat ígérő eredmény kettős élményéig.

•

A *zéró pont múzsája* című versben (*Tört mi*, 1993) olvassuk majd: „a zéró pont múzsája lefelé jön / a vers fagyos fehér / burkában ránk sötétedik a szív / zord, mint úri láda mélyén vadak feje”. A sci-fik és horrorok zsánerei kereszteződésének tetsző kép egzisztencialista árnyalatokat von a kalászi poétikába. „Én volnék a mező lilioma, / de szőnöm, fonnom – hány alakzaton / nem munkálkodnám?” – teszi föl később a kérdést *A költészetéről* című szöveg (*Más esték, más rurália*, 2004); s a bibliai Salamonig visszavetülő virágszimbólum a spirituális szelídség értékartományát nyitja meg. Látni való: Kalász ars poeticái több irányból közelítenek a vers mibenlétéhez. A *Német erdők felől* a középkori jelenetezés egyszerre történelmi és mesei hangulatával teszi ezt, amelyhez a bizonytalanság nyitottsága, az *uralhatatlanság adománya* („töprengsz, mi válnék belőle”) is hozzátartozik.

PETŐCZ ANDRÁS

Dadog

Orchies-nak

Csak dadog, mint a szélütött, *tudod*, tudod, milyen az, már nem beszélhet, már nem tud megszólalni, legfeljebb a szemével kommunikál, jelzi, hogy még él, és *élni akar*, hogyha engedik.

Túlzottan sok minden történt, *ahogy történik mindenkivel*, ezzel vissza is vonjuk a túlzottan sokat, degradáljuk azt, ami történt, viszont a szomorúság nem degradálható, és a fájdalom sem.

Csak dadog a szélütött, fekszik a víz-ágyon, *ez a kórházi protokoll*, s nem tudod pontosan, mire gondolhat, *aki*, ha ugyan gondolhat bármire, ha még jelen lehet ottan, ahol mi éppen jelen.

Íly gyorsan betelik a nyár!, hallgatod majd a dadogást, figyeled a gesztusait annak, *aki érted mindent*, s nem sejtjed, mindez miért is, hogyan is alakult úgy, ahogy alakult, miért az ok, az okozat.

Csak dadog, aki dadog, *aki itt, errefelé*, csupa szélütött, szomorú gesztusaikkal jelzik, még élnek, mert élni akarnak, ha lehet ugyanúgy élni, ahogy távoli tájon léteznek és szeretnek boldog földlakók.

Egyedül

Egyedül vagy, *jó így*, nem zavar senki, nincs veszekedés, megfelelni sem kell, kötelezettséged sincs, csak *a hallgatás*, ennyi van, és a csend, a csend, ahogy körbevesz: puhán és sűrűn rád telepszik.

Egyedül vagy, *ez itt a kert, meg a ház*, mondod, *ez itt mind az enyém, tőlem, mindezeket, nincs olyan, aki elvehetné, megvédem akár fegyverrel is*, mondod, és szemléled mindazt, ami körülötted.

PETŐCZ ANDRÁS (1959) Budapest

Egyedül vagy, és akárha fény, akárha
sötétség: napok, éjjelek, egyre, másra,
telik az idő, a megszabott idő, homok-
szemek peregnek, aztán majd *deszka*,
föld, *meg álruha*, ennyi marad, ha épp.

Egyedül vagy, nem lesz ez más módon
soha, a gondolat is maga-maga téved el
ott, ahol chaos-t sejtettek egykor a régi
görögök, és ürességnek hiheti a ma élő,
aki most növekszik bele a vaksi világba.

Valami szomorúság – rajta ül mindenem.
Kimegyek a konyhába, ebédet melegítek,
nem zavarhat senki, hisz' magam vagyok,
s a csend, ami apránként befedi a bőröm,
eközben egyre zúg, dübörög a fülemben.

KISS JUDIT ÁGNES

távirat

a vers mit írsz ajándék és nem érdem
 hogy ne szó nélkül szemlehungya térden
 várd mi jöhet még irgalmat lövést
 megnyernek elvesznek bármit övök
 a hatalom az ország a dicsőség
 tiéd a szó amivel egy erős rég
 elhagyott isten világot teremtett
 s ha nem felelsz meg semmilyen szerepnek
 se hírneved se pénzed sőt magad
 rabbá leszel a vers szabad szabad

KISS JUDIT ÁGNES (1973) Budapest

Minden városban

Pedig minden városban egyszer béke volt.

Molnár Krisztina Rita

Minden városban egyszer béke lesz.
 Talapzatáról leszakadt kereszt
 arccal a földnek. Széttárt karjai
 hányféle kínról tudnak vallani!
 De csönd van. Béke. Néma törmelék.
 Az otthonok fala ledöntve rég.
 Hallgat a föld a holttestek felett.
 Fű növi be a néptelen teret.
 A bűnösök sehol. Se ott, se itt.
 Csak életben maradt veszteseit
 őrzi szótlánul a kihalt határ.
 És énekelni kezd majd egy madár.

„...Így hát én megtanultam magyarul”

Patat Bence beszélgetése Juhani Huotarival és Huotari Olgával

Juhani Huotari 1955-ben született Budapesten, a magyar irodalom és kultúra finn megismertetésének egyik jelentős szereplője. Számos magyar könyv műfordítója, Magyarországról szóló könyvek szerzője. A finn–magyar kapcsolatokért végzett tevékenységét 2010-ben Rácz István-díjjal jutalmazták.

Felesége, Huotari Olga 1953-ban született Budapesten, egyetemi tanulmányait Debrecenben végezte magyar és német szakon, majd immár Juhani feleségeként 1977-ben Finnországba költözött, ahol 36 éven át a Magyar Kulturális és Tudományos Központban dolgozott. A finn–magyar kapcsolatok alakításának tevékeny résztvevője, kultúraszervező, emellett műfordítóként is tevékenykedik.

A finn–magyar házaspárral a magyar irodalom és a magyar kultúra finnországi múltjáról és jelenéről beszélgettünk.

➤ **Juhani, hogyan kerültél kapcsolatba a magyar irodalommal, mi készítetett arra, hogy fordítani kezdj?**

➤ **JUHANI:** Édesanyám magyar, és hatéves voltam, amikor a nagyapám megözvegyülve kiköltözött Finnországba az egyetlen lánya után. Öreg fejjel ő már nem volt hajlandó megtanulni finnül, így hát én megtanultam magyarul. Régebbi népszerű magyar irodalmat olvastam, fiatalon Adyt és József Attilát is, és voltak ugyan hiú ábrándjaim, hogy milyen jó lenne fordítani, ezek komolytalannak bizonyultak. 1976-ban, a debreceni nyári egyetemen ismerkedtem meg a feleségemmel, Olgival, és azóta komolyabb az érdeklődésem a magyar irodalom iránt. A hetvenes évek végén és a nyolcvanas évek elején inkább csak tolmácsoltam és szakszövegeket fordítottam finnre. 1993-ban Székely Gábor jött ki a Helsinki Városi Színházba a *Macskajátékot* rendezni, és Olgi volt a tolmácsa. A színészek nehezen értették Örkény világát, és Székely olyan példákat említett nekik az egypercesek közül, amelyek még nem voltak lefordítva finnre (néhányik másik igen). Így kaptam a felkérést, hogy egy pár novellát ültessenek át finnre. Annyira megtetszett a dolog, hogy egy egész kötet lett belőle. A jyvaskyläi Atena Kiadó adta ki 2002-ben, a finnországban élő Kozári Hilda nagyszerű illusztrációival. Később a *Tótekből* is készítettem új fordítást a Finn Nemzeti Színház számára, illetve a Városi Színház kérésére Molnár Ferenc *Liliomját* is lefordítottam.

➤ **A színház indított tehát el a műfordítás útján, igaz, először nem drámaszöveggel. Később is megmaradt a kapcsolatod a magyar színházi világgal?**

➤ **JUHANI:** Pintér Béla Társulatának finnországi vendégszereplésekor a *Gyévuska* és a *Szutyok* című előadásból is készült fordítás a feliratozáshoz, de ezek nyomtatásban nem jelentek meg.

➤ **OLGA:** Ha őszinték vagyunk, nem is a színház, hanem konkrétan Székely Gábor indította el Juhanit a műfordítói pályán.

➤ **Az Örkény-kötet megjelenése után a kiadó javasolt további magyar műveket, vagy te ajánlottál szövegeket fordításra?**

➤ **JUHANI:** Mindkettő előfordult. Az Atena Kiadóval úgy kezdődött az együttműködésem, hogy 2003-ban Hoppál Mihály *Sámánok világa* című könyvét fordították le velem. Eredetileg egy német kéziratot kaptam belőle, de a németes fordító számára egyértelmű volt, hogy a német szöveg fordítás, és átsüt rajta a magyar gondolkodásmód, ezért nem vállalta. Így kért fel a kiadó engem. Az Atena Kiadónak azóta Szerb Antaltól a *Pendragon legendát* fordítottam. A fordítás jó kritikákat kapott, de a könyvből nem fogyott nagy mennyiség, talán az elhibázott marketing miatt sem – sci-fi-, illetve horror történetként próbálták eladni –, így végül az *Utas és holdvilág*ot nem fordították le, noha a jogokat már megvették.

➤ **OLGA:** 2012-ben, Örkény születésének 100. évfordulójára az Atena kezdeményezésére készült egy bővített kiadás az egypercesekből, *Örkény 100* címmel, amely az első kiadáshoz képest tizenegy novellával egészült ki, hogy száz darab legyen. Egyébként a Helsinki Egyetemre a licenciátusi

dolgozatomat [a magyar kisdoktori és nagydoktori közötti fokozat, magyar megfelelője nincs] a nagy kedvencemről, Örkényről írtam, és a novellákat én válogattam a kötetbe, és persze belekerültek azok is, amelyeket Székely Gábor annak idején hiányolt a színházi próbák során.

➤ **2012-ben Magyarország volt a Helsinki Könyvvásár díszvendége, és abban az időben még viszonylag sok magyar könyv jelent meg, például az Outi Hassi által újrarendezett *A Pál utcai fiúk* vagy a Hannu Launonen által fordított *Weöres-kötet*. Az Örkény-egypercesek bővített kiadása is ehhez a rendezvényhez kapcsolódott?**

➤ JUHANI: Igen, a könyvvásáron Örkény is kiemelt téma volt. Az én fordításaim közül ezenkívül Spiró Györgytől a *Tavaszi tárlat*, Papp Sándor Zsigmondtól a *Semmi kis életek* jelent meg.

➤ **Jellemzően a kiadók kerestek meg, vagy te ajánlottál nekik magyar könyveket?**

➤ JUHANI: Általában a kiadók választottak ki műveket, de előfordult, hogy azzal kerestek meg, hogy ajánljak valamit Magyarországról. Tóth Krisztina *Vonalkód* című novelláskötetének pedig érdekes a története, Olgának is van némi köze hozzá.

➤ OLGA: Igen, tudniillik egy színházi munka során megismerkedtem Morcsányi Gézával, a Magvető korábbi igazgatójával, aki dramaturgként és műfordítóként is tevékenykedik. Megkérdeztem, adnak-e ki finn irodalmat. Őszintén azt válaszolta, hogy ez csak ráfizetéses vállalkozás lehet, ennek ellenére – mivel a legnevesebb és legsikeresebb magyar írók a Magvetőnél jelennek meg – időnként megengedheti magának egy-egy olyan, ismeretlen mű megjelenítését, amelyről eleve tudni lehet, hogy anyagilag bukásra van ítélve. Ezért megkért, hogy keressek egy fiatal finn író, és kössünk cse-reüzetletet: ő kiadja a finn író művét, egy finn kiadó pedig adja ki egy magyarét. Így találtuk Elina Hirvont, akitől a Magvető azóta már három kötetet is megjelentetett. Morcsányi Géza Tóth Krisztinát ajánlotta az érdeklődést mutató finn partner kiadónak, az Avainnak.

➤ JUHANI: Az Aporia Kiadónak én ajánlottam Márton László *Árnyas fűtca* című könyvét, illetve Spiró Györgytől a *Fogságot*. Ez annyira vastag, hogy a kiadó szerint valószínűleg elijesztené az átlagolvasót, ezért megkérdeztük a szerzőt, nem lehetne-e a négy részt három kötetben megjelentetni, mivel az egyes fejezetek címe is „könyv”. Spiró Györgynek nem volt ellenvetése, így az első kötet már megjelent, majd a koronavírus miatt lelassult a kiadás, idén ősszel jelenik meg a második és a harmadik könyv egy kötetben, és jövőre a negyedik, amellyel én már el is készültem.

➤ OLGA: Mivel a finn kiadóknál nincs magyarul tudó szerkesztő, ezért a fordító központi szerepet játszik. Persze a nemzetközi vásárokon is találnak érdekes műveket, a Siltala Kiadó például a londoni könyvvásáron szemelte ki Gárdos Péter *Hajnali lázát*.

➤ **Jelenleg milyen kiadók foglalkoznak magyar irodalommal?**

➤ OLGA: A 2000-es évektől új fejlemény Finnországban, hogy a minőségi irodalmat kisebb, majd-hogynem családi jellegű kiadók kezdték kiadni. Ilyen az imént említett Avain is, amelyet két fiatal nő alapított. A legnagyobb, amelyik az utóbbi tíz évben magyar könyveket ad ki, a közepesnek számító Teos. A fiatal és rendkívül tehetséges Minnamari Pitkänen első fordítása, Krasznahorkai László *Sántangója* három-négy éven át készült, és a fordító közben sok kiadónak ajánlotta, mire végül a Teos kötélnek állt. Ezenkívül inkább kis kiadók jelentenek meg magyar irodalmat finnül: az Aporia és a kifejezetten angolszász irodalomra specializálódott egyszemélyes Moebius. A nagyobbak, amelyek korábban jelentősebb mennyiségben adtak ki magyar irodalmat, ma már nem mutatnak érdeklődést a magyar könyvek iránt. Sem a WSOY, amely a hetvenes-nyolcvanas években számtalan könyvet fordított Hannu Launonennel, a magyar irodalom finnországi megismertetésének nagy öregjével, sem az Otava Kiadó, amely legutóbb Dragomán György és Kertész Imre műveit jelentette meg Outi Hassi fordításában, valamint a Tammi sem, amely Nádas Péter két művét adta ki.

➤ JUHANI: A nagy kiadók elsősorban skandináv vagy angol nyelvű irodalmat fordítanak, olyannyira, hogy nincs is elég svédből dolgozó műfordító, holott a svéd Finnország második hivatalos nyelve. Már a német is ritkának számít. Az Avain Kiadó a 2000-es években indított egy esszé- és tanulmánykötet-sorozatot *Café Voltaire* címmel, amely a kortárs francia, német, angol és magyar irodalmat mutatja be. A magyar kötetet Olgával közösen szerkesztettük *Ristiaalokoissa (Hullámverésben)* címmel, és írásaink is megjelentek benne. A kiadó tulajdonosváltását követően sajnos nem folytatódott a sorozat.

➤ OLGA: Amikor a helsinki Magyar Kulturális Központ 2010-ben harmincéves lett, javasoltam, hogy az intézmény története helyett egy novelláskötetet jelentessünk meg, ha már a kiadók nem mutatnak komoly érdeklődést a magyar irodalom iránt. Az ötletet az intézet igazgatója, Márkus Ildikó

azonnal felkarolta, és mind Finnországtól, mind Magyarországtól kaptunk hozzá támogatást is. Így sikerült tisztességes díjazást fizetnünk a kötetben szereplő szövegek fordítóinak, akik amúgy az intézetnek sokszor társadalmi munkában készítenek kisebb fordításokat. Egy háromtagú szerkesztőbizottság állította össze a kötetet Radnóti Zsuzsa és Thomka Beáta segítségével. Többek között Szabó T. Anna, Márton László, Krasznahorkai László, Erdős Virág, Háy János, Parti Nagy Lajos, Bartis Attila, Bodor Ádám, Darvasi László, Spiró György szövegei kaptak benne helyet. A címe *Mitä olet nähnyt ja kuullut (Amit láttál, amit hallottál)*. Üzleti forgalomba nem került, de elküldtük a Finn–Magyar Társaság helyi alapszervezeteinek és az összes finnországi könyvtárnak is, s ezt adtuk ajándékba az évek során partnereinknek, hivatalos kapcsolatainknak is.

✔ JUHANI: Finnországban egyébként a könyvtári hálózat nagyon jelentős, igen komoly kultúrája van a könyvtárba járásnak, a könyveket valóban sokan kölcsönzik, és a szerzők bizonyos összeget is kapnak minden kölcsönzés után.

✔ **A novelláskötet megfelelője talán a nálunk megjelent, *Tavalyi vaj* című antológia, amelyben kortárs finn novellák szerepelnek.**

✔ OLGA: Nemcsak megfelelője, hanem következménye. Podmaniczky Szilárd egy novellája is bekerült a finn kötetbe, akiről időközben kiderült, hogy van egy egyszemélyes könyvkiadója, a Librarius. Érdekelték a finn groteszk novellák, így született ez a kötet. Érdekes, ahogy egyik dologból születik a másik.

✔ **Sok projektben tehát mindketten részt vettetek különböző szerepekben. Juhani, az általad kapott Rácz István-díj egyrészt a műfordítói tevékenységédnek, másrészt a finn–magyar kapcsolatok fejlesztéséért végzett munkádnak szól. Sokat tettél, illetve mindketten sokat tesznek a magyar kultúra finnországi megismertetéséért, én magam régebben idegenvezetőként sokat forgattam a Juhani által írt finn Magyarország-útikönyvet, illetve a magyar borokról összeállított kötetet is. Ezek belső készítés hatására születtek, vagy voltak külső motiváló tényezők is?**

✔ JUHANI: Az idegenforgalmi kiadványok háttérben az áll, hogy egy vantaai felnőttoktatási intézmény igazgatója egy időben tanulmányutakat szervezett Magyarországra, amelyeken én tolmácsként, illetve részben idegenvezetőként vettem részt. Az igazgató ötlete volt, hogy az ott szerzett tapasztalatokat írjam is meg. Az egykori Finn Idegenforgalmi Szövetség sorozatában jelent meg egy Magyarországról, később pedig egy Budapestről szóló útikönyv.

A bor viszont az én saját hobbim, több finn borklub vezetőségi tagja is vagyok, sőt 1996 óta egy magyar borklubot is vezetek. Van egy kis házunk is a tokaji borvidéken, de arra hamar rájöttem, hogy a szőlőt távművelni nem lehet, ezért saját borom nincs. Jobban járok, ha megismerkedem a helyiekkel, és mindig olyan bort fogyasztok, amelyik nekem ízlik.

Évek óta tervezem egyébként, hogy írjak egy Tokaj-könyvet, amely egyfajta esszégyűjtemény lenne. Foglalkozna az egész történelmi múlttal, mindazzal, amit Hegyalja jelent Magyarország számára, a *Vízolyi Bibliától* kezdve a zsidó borkereskedőkön át Rákócziék hagyományaiig, ehhez kapcsolódóan pedig persze a borokkal és egyes termelőkkel is. Kiadót viszont nehéz hozzá találni.

✔ **Van-e együttműködés a magyarból fordítók között?**

✔ OLGA: Intézményes nincs, már csak azért sem, mert sajnos az utóbbi időben nem sok magyar mű jelenik meg finnül. Minnamari Pitkänen azonban szokott tőlünk időnként tanácsot kérni bizonyos magyar kifejezések fordításával kapcsolatban.

✔ JUHANI: Az idén elhunyt Hannu Launonennel talán nekem volt a legszorosabb együttműködésem. A Tammi Kiadó *Sárga könyvtár* című sorozatában 2000-ben jelent meg Hannu fordításában Nadas Pétertől az *Egy családragény vége*, ezzel kezdődött Nadas Péter finnországi kiadása. Hannu sok más magyar szerzőt is fordított közben, többek között Esterházyt, és egyszer felhívott, hogy nem csinálnánk-e meg közösen az *Emlékiratok* könyvét. Elfeleztük a szöveget, de mivel ő már több részletet megcsinált belőle, ezért nem egy szövegrészen kellett dolgozni, hanem több darabon. Mindketten külön-külön fordítottunk, aztán leültünk összefésülni. A kiadó szerkesztője is remek munkát végzett, állítom, hogy nincs olvasó, aki meg tudná állapítani, melyik részt melyikünk fordította. A kötetet uniós támogatással adták ki, szoros volt a határidő. Éppen Magyarországon voltunk, 35 fokos melegben, ráadásul ablakcsere zajlott nálunk, a szomszéd szobában vésték a falat, úgy dolgoztam. Emlékezetes munka maradt.

✔ **Rendes esetben mi a munkamódszered?**

✔ JUHANI: Mindig egy kockás papírra, kézzel írom le a fordítást, és amikor beviszem a számítógépbe, az már az első korrektúra. Utána kicsit hagyom pihenni a szöveget, mielőtt újra átnézem. Nekem

bevált ez a módszer, mert ha például nyaraláskor a szállodai szobában maradt egy üres félóra, ki tudtam használni. Elővettem a könyvet, és fordítottam egy oldalt.

✔ OLGÁ: Még nézni is rossz. Én a teljes ellentéte vagyok. Iszonyú lassan fordítok, de 70–80 százalékos szöveget írok be elsősre. A korrektúra során aztán a javításokkal kevesebb idő megy el.

✔ JUHANI: Már az egyetem alatt is sokkal jobban megmaradt bennem az előadás, ha közben kézzel jegyzeteltem. Úgy érzem, hogy ha a fordítást kézzel írom le, másképp gondolom végig, mint ha géppel rögzíteném.

✔ **Bizonyára a régiek is így dolgoztak. Tényleg, ki fordított először magyar irodalmat finnre? Vajon Petőfi-versek lehettek az első finnül megjelent magyar alkotások?**

✔ JUHANI: Igen, Otto Manninen fordított Petőfi-verseket, ezek 1922-ben jelentek meg. Ő azonban nem tudott magyarul, és akkoriban általános is volt nyersfordítások alapján dolgozni. Arvo Turtiainen is fordított többek között József Attilát és másokat az ötvenes években, de ő sem beszélt magyarul. 1970-ben jelent meg *Unkarin lyyra (Magyar líra)* címmel egy összefoglaló alapmű, amely az *Ómagyar Mária-siralommal* kezdődik. Azt az antológiát Toivo Lyy fordította, szintén nagymértékben nyersfordításokra támaszkodva.

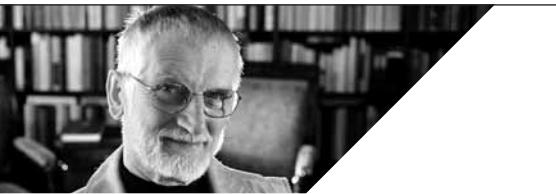
✔ OLGÁ: Minőségi változást hozott a hatalmas fordítói életművel rendelkező és idén tavasszal elhunyt Hannu Launonen, akinek már élő kapcsolatai voltak magyar szerzőkkel, és aki gyakran járt Magyarországon is. 1973-ban jelentetett meg egy 20. századi magyar novellaantológiát, amely az 1920 és 1970 közötti időszakot öleli fel. Esterházy Péter és Nádas Péter jelentős művei mellett sok verset is fordított, Kassák Lajostól Radnóti Miklóson át Kányádi Sándorig. Mellette Anna-Maija Raitilla is jól tudott magyarul, ő elsősorban költészetet fordított finnre.

✔ **Melyik magyar művet választanád, ha te dönthetnéd el, miből készüljön finn fordítás?**

✔ JUHANI: Legszívesebben Nádas Péter *Világlo részletek* című művét fordítanám le, de már csak a terjedelme miatt is nehéz kiadót találni hozzá. Pedig rengeteg mindent meg lehet érteni belőle a közép-európai valóságról, és benne van az egész 20. század.

**OLESCHER TAMÁS, *Meine Heile Welt (Az ideális világom)*,
(Jel 22, 5), 2019, akril, vászon, 20×30 cm**

SZIGETHY GÁBOR

Egy korty magyar bor XVII.

(„Ez az én vérem”) Levelet írtam 2022. február 27-én Pannonhalmára.

„Tisztelt Főapát Úr! Püspök Úr! Szeretett barátom, Asztrik Atya!

Harmincéves ismeretségünkre hivatkozva szeretnék megkérni: legyél otthonunkban baráti szeretettel várt vendégünk. Könyvet írok *Egy korty magyar bor* címmel. Író vagyok, nem borász, a magyar bort nagyon szerető magyar író. Számomra a bor szakrális ital – *Ez az én vérem* –, és készülő könyvem ebben a szellemben személyes vallomás. Olvastam írásodat a borról mint szakrális élményről. Négy kadarkával szeretnék megkínálni, ménesi kadarkával (Balla Géza), kunsági kadarkával (Frittmann János), szekszárdi kadarkával (Vida Péter) és egri kadarkával (Lőrincz György). Különleges, csodálatos csúcsborokkal. Vida Péter szerint a bor *isten csoda*, Lőrincz György számomra a legmélyebben hívő ember, akit valaha ismertem. Kérlek, ülj le otthonunkban feleségem és közém az asztalfőre, és kóstoljuk meg együtt e négy remek borász borait. Bízom benne, hogy boldoggá fog tenni válaszod. Szeretettel és tisztelettel köszöntelek – Gábor”

Még aznap este jött a válasz. „Kedves Gábor, baráti felkérésed számomra öröm és megtiszteltetés. Csupán időpont kijelölése, ill. megegyezés kérdése részemről. Julikával együtt nagy szeretettel köszönt – Asztrik”

Hamar megegyezünk az időpontban. Készülök, hangolok a találkozásra, reggeli olvasmányom *Jézusnak, Sirák fiának könyve* (31,27–28).

*Mint az élet vize, olyan a bor annak,
aki mértékletes a bor ivásában.
Mi az élet annak, aki bort nem ihat?
Az ember örömeire teremtett a bor
a világ kezdetétől.
A bor vidámság és öröm a szívnek,
ha kellő időben s megfontoltan isszák.*

Ebben a szellemben készülünk feleségemmel az esti borünnepre. Mértékletesen, megfontoltan fogjuk kóstolni barátaim borait, a négy magyar égtájról származó pompás Kadarkákat. Terített asztal, csillogó pohársor: finom falatokkal, csodás italokkal várjuk barátunkat, Asztrik atyát 2022. május 13-án. Nem vagyunk babonások: péntek van.

Kolma Kadarka, 2018 – Balla Géza bora. Az első korty után arra gondolok, hogy ez a Kadarka erőt ad, harcra készítet, bátorrá tesz; ez a bor *megsimogatja* az ember lelkét. A szóról Asztrik nemrég olvasott története jutott eszembe: „Katonaként hazatérve bementem a pannonhalmi bazilikába, és megsimogattam a falakat, a Porta Speciosa márványát, a gyíkot, az oszlopot... Ez mind hozzátartozott ahhoz, hogy az erőt magamba szívjam.” A két év sorkatonai szolgálattal meggyötört ifjú pap számára a pillanat, amikor újra *otthon* van, és megsimogathatja Pannonhalmán a székesegyház falát, a mozdulat öröme gyógyította lelkét, erősítette szívét, megtanította bölcsen elviselni az elviselhetlent.

Kortyoljuk a ménesi bort. Régen szavakká kristályosodott emlék: 1965-ben ösztöndíjasként egy hónapra Velencébe kiszabadult, álmvilágba zuhant, szocialista rabként kóválygok az ezeréves vízi városban. *1956 árnyéka*: „Naponta kiballagok a külváros egyik terére, ahol megkopottan, de 1956 októbere óta ott ragyog a fehér festékekkel falra mázolt felirat: *Viva l'Ungheria!* Éljen Magyarország! Alkonyatkor, óvatosan, hogy senki ne lássa, megsimogatom a falat.”

Asztrik huszonhárom évesen lett örökfogadalmas bencés szerzetes, és az állami hatóságok azonnal besorozták két évre katonának. Paptársaival laponként csempészték be a laktanyába a *Szent-írást* – őrizték a mocsokban lelkük tisztaságát.

– Rádöbentem, mit jelent számomra szülővárosom, Sopron – emlékezik a ménesi Kadarkát kortyolva Asztrik –, és mit Pannonhalmra, választott otthonom. Borvidékről származom, és Pannonhalmán lettem *borosgazda*, amikor felépült a Pannonhalmi Apátsági Pincészet. A borral gyerekkoromban ismerkedtem meg. A kedves poncichter (Sopron környéki német gazdálkodó, szőlőtermelő) házaspárnak, szomszédunknak nem volt gyereke. Kamaszként segítettem ribizlit szedni a Maurernál (várfa), szívtam hébérrel (lopó) hordóból a bort. Úgy jöttem el Sopronból, hogy nem tudtam: terem a környéken remek szőlő, és szőlővárosomban van jó bor is. Csak a *háromputtyos* bort ismertem: két ember lefogja, a harmadik tölti az áldozatba a vörös lórét.

Egy korty bor: számomra ez a négyéves Kolna Kadarka *finoman kesernyés*. A borász Balla Géza szerint: „A borvidék híressége, melyből a méltán híres ménesi vörös aszú készült, először a 18. szá-

zadban. Őszinte bor, mely kiváló társa a fűszeres magyar ételeknek és kellemes beszélgetéseknek.”

Egyetértünk: kellemesen beszélgetünk.

Asztrik a ménesi bort egyháztörténeti tanárától, Csóka Lajostól hallott, papok bölcsességével fűszerezett történettel értékelt. Bencés szerzetesek, ha kóstolják, ízlelgetik, kortyolgatják valakinek a borát – „bosszantva” a házigazdát –, ítélik: *Ez a bor koszos!* Ám mielőtt a gazda megbántva, indulatosan megszólalna, elmagyarázzák a magyar mondat latin értelmét: *Habet colorem, saporem, odorem*, vagyis ennek a bornak van színe, íze, illata – mint most ennek a finoman kesernyős, „koszos” ménesi Kadarkának.

Ürül a palack, Asztrik mesél.

– Heckenast Kolost, a legendás hírvő bencés szerzetes Heki papát egy alkalommal rendtársa, Tihamér atya figyelmeztette: *Kolos, ne igyál annyit!* Heki papa „tárgyilagos” válasza: *Inkább legyen borvirágos az orrom, mint vízköves a fogam.*

Poharunkban már a következő bor: *Frittmann Kadarka, 2018*. A borász szerint: „Különösen gyümölcsös illatú és ízű fűszeres vörösbor. Ez a bor is bizonyítja, ebből a régi magyar fajtából csökkentett terméshozammal rendkívül jó minőségű bor készíthető. Ajánljuk pörkölttekhez, gulyásételekhez, 16–18 °C-on.” Asztalunkon ma este nincs pörkölt és gulyásétel, de a bor hőmérséklete tökéletes: 17,5 °C. Ehhez a borhoz paprikakrémek kerek kenyérdarabkákat kínál feleségem, sajttekerccsel, félbevágott pici paradicsommal, zöldpaprika-karikákkal ízesítve, díszítve.

Eszembe jut egy jó néhány évvel ezelőtti soltvadkerti este. Frittmann Jánossal kóstoltuk jobbnál jobb borait, a végére maradt a Kadarka. Pompás bor volt, de meglepett, ahogy János magától értetődő eltökéltséggel állította: *A szekszárdiaknak fogalmuk sincs a Kadarkáról*. Mint szekszárdi „szőlőbirtokos” természetesen tiltakoztam, de elismertem, hogy remek bort, izgalmasan fűszeres illatú Kadarkát iszom. Kunságít, soltvadkertit. Nem szekszárdit. „A Kadarka egy földet jobban szeret, mint mást, egy helyen jobban kifejlik, mint más helyen...” – olvasom a bortudós Gyürky Antal 1861-ben megjelent könyvében.

Minden borász verseng minden borással, minden borvidék többre tartja, különbnek érzi az ott termelt szőlőt s az abból készült bort a többinél.

De ami más, nem biztos, hogy *különb*.

– Az egyik pannonhalmi borász – meséli Asztrik – megajándékozott a saját borával: *Ezt nekem hoztam, főapát úr, hogy tudjad, van Pannonhalmán jó bor*. Egy másik alkalommal néhányan szerzetesek kisbusszal mentünk Tihanyba. Kivételesen nem nekem kellett vezetni. Az ottani borász repezett az örömtől: *De jó, hogy nem kocsival vagy, főapát*

úr, legalább megkóstolhatod a boromat. Megkóstoltam, megdicsértem. A borász boldogan bólogatott: *A tiétek sohasem lesz ilyen!* Jobbnak láttam hallgatni, de amikor hazaértem Pannonhalmára, a történetet elmeséltem főborászunknak, Liptai Zsoltnak. Kiokosított. Bölcs bencés szerzetesnek ilyenkor azt kell mondania: *Hála a jó Istennek!*

Feleségem lelkesedik a kunsági borért: szerintem nem olyan sűrű, mint az előző ménesi Kadarka, de rendkívül összetett az íze, minden kortynál újabb és újabb ízek, illatok, aromák szabadulnak fel.

Ez a bor *bennünk* van – állítom, és kérdezőn nézek Asztrikra: *bennünk* van a bor, vagy *közöttünk* kapocs a bor? Lutheránus a katolikusnak János evangéliumát idézem: „Mert íme az Istennek országa tibennetek vagyon” (Sylvester János, 1541); „Mert ímé az Isten országa ti bennetek van” (Károli Gáspár, 1590); „Mert ímé az Istennek országa ti bennetek vagyon” (Szenci Molnár Albert, 1612); „Mert hiszen az Isten országa bennetek vagyon” (Káldi György, 1626); „Mert ímé az Istennek országa ti bennetek vagyon” (Komáromi Csipkés György, 1685/1718); „Mert az Isten országa közöttetek van” (katolikusok, 1979); „Mert az Isten országa közöttetek van” (reformátusok, 2007).

Bennünk van vagy közöttünk kapocs a bor? Isten országa bennünk van vagy közöttünk? Olvasom Asztrik vallomását: „Isten országa bennünk és közöttünk van...” (*A megajándékozott. Baráti beszélgetés Várszegi Asztrikkal*, Pannonhalma, 2019).

– Ez számomra azt jelenti – egy hosszú korty Frittmann Kadarka, Asztrik pillanatnyi szünet után folytatja –, hogy Jézust magunkban hordozzuk. János evangélista, az apostolok együtt éltek Jézussal, együtt ettek, együtt imádkoztak... ezt természetesen mi nem éltük át, de ha „Isten országa bennünk van”, akkor ezt éljük át.

Magamban, szótlánul, egyetértően értelmezem a főapát szavait: Isten országa *bennünk* van. Ha bennünk van, akkor kapocs közöttünk.

Új palack, régi bor: *Öreg Tőkék Kadarkája, 2011*. Már élt édesanyám, amikor ezt a szőlőt több mint száz éve telepítették. Öregember voltam, amikor Vida Péter bora tizenegy évvel ezelőtt a hordóból palackba került. „A Kadarka a szekszárdi borvidéken termesztett szőlőfajták közül a legősibb. Ez a több mint kilencvenéves tőkéről szüretelt szőlőből készült bor sokat tud mesélni, és elképesztő csodákra képes. Játékosan fűszeres illatával, nem túl erőteljes, de különleges zamatával mindenkit elvarázsol” – olvasom a címkén.

– A tűz már elfogyott ebből a Kadarkából, de minden kortya barátságosan melegít – bölcselkedem –, nem hevít, de parázslík, emlékezni sarkall. Bölcs bor:

gondolkodó emberek itala. Erős vár ez a tizenegy éves Kadarka, őrzi a múltat, öröm a jelenben.

Asztriknak megtetszik a szó, amellyel a bort jellemeztem: *erős vár*.

– „Erősségem és váram az Isten.” Latinul olvastam a 61. zsoltár szövegét Sopron város régi címerében. Erősebb, rövidebb jelmondatot választottam: *Erősségem az Isten*. Meg is jegyezte egy orsolyita apáca, hogy sikerült rátalálnom a lutheránusok jelmondatára – emlékezik Asztrik püspökké avatásának ünnepi pillanatára.

– *Erős várunk az Isten* – búcsúzom egy hosszú korttyal a tizenegy éves szekszárdi Kadarkától.

Új bor, új álom: *St. Andrea Sommelier Selection, Egri Kadarka Superior, 2018*. Baltabor: fejbe vág – 16,5 fok alkohol. Pörgetés után a pohár falán lebilincselően lassan csorog alá a sűrű, sötét Kadarka. Zsebórán mérem az időt: elröpül három hosszú perc, és még mindig indulnak újabb és újabb cseppek lefelé. Gyönyörködöm a folyamatosan mozgóalakuló „boresésben” – üvegfalon parányi Niagara.

Igaza van a zsoltárosnak: a bor „felvidítja az ember szívét” (103,15); ezer évekkkel ezelőtt Mózes sem tévedett: „a szőlő vére, a mámorító ital” (5Móz 32,14). Értem, miért nevezte magát Várszegi Asztrik főapát *borosgazdának*: az államosításkor mindent elvet-

tek a bencésektől, 1989-ben kezdték visszavásárolni elrabort, tönkretett szőlőterületeiket. Gál Tibor, minden idők egyik legtehetségesebb magyar borásza modern pincét tervezett, és a földet is *megkóstolta*, mielőtt eldöntötte, milyen szőlőt kell az újra apátsági területeken telepíteni. Egri barátunk, Lőrincz György borát kóstolva emlékezünk, fejet hajtva a korán égbe költözött egri borászra, Gál Tiborra.

Bontom a ma esti utolsó palackot: *Tündökölj St. Andrea Kadarka, 2020*. Egy korty – és néma csönd. *Az áhítat bora* – mondom megtörve a csöndet. Asztrik rendtársát, a hozzá hasonlóan soproni származású teológust, Radó Polikárpot idézi, aki utolsó éveiben Pannonhalmán élt. Minden este borozgott, de mindig társat hívott magához: *Ökör iszik magában* – mondogatta. Ha dicsérni akart egy bort, így szólt: *Fiam, ez istenfélő bor*.

A bor: feltámadás. Asztrik Izajás prófétára hivatkozik, aki még akkor is tudott vigasztalást nyújtani népének, amikor már úgy érezték az emberek, nincs remény: „Az igazságosság békét teremt, az igazságnak meg biztonság lesz a gyümölcse mindörökre. Népem békességben lakik otthonában, biztonságos hajlékokban, gondtalan nyugalomban” (32,17–18).

Az utolsó korty *istenfélő* Tündökölj Kadarka: van remény!

OLESCHER TAMÁS, Búza, 1999, akril, vászon, 200x250 cm

TISZA ELEONÓRA

Elefántcsonttoronyból kommunikálni

Interjú Szabados Ágnessel

SZABADOS ÁGNES (1988) Budapest

Szabados Ágnes olvasás-népszerűsítő, a Nincs Időm Olvasni Kihívás alapítója, két éve könyvkiadót és könyvesboltot üzemeltet. Riporterként és tartalomgyártóként számos izgalmas irodalmi témájú ötletet valósít meg a közösségi médiában. Mutasd a könyvespolcod! című műsorában magyar írók, színészek, ismert személyek könyvespolcát szemlézi. Lapozz a 99-re! című irodalmi és kulturális témájú podcast-adásában Szabados 2021-ben Vecsei H. Miklós váltotta a műsorvezetői székben. Könyvesboltja és könyvkiadója, a Libertine kapcsán beszélgettünk irodalomról, könyvkiadásról, a közösségi média és az olvasás kapcsolatáról.

▼ **Az irodalomkritika és az irodalomoktatás területei sokszor elitista hozzáállást és szemléletmódot közvetítenek az olvasók felé. A munkád ezzel szemben pontosan arra összpontosít, hogy minél több emberhez eljuttassa az olvasás szeretetét. Hogyan látod, elriaszthatja az olvasót az elitizmus, ami gyakran körbelengi az irodalmat? Nem aggasztott ez a szemlélet, amikor olvasás-népszerűsítéssel kezdtél foglalkozni?**

✓ Az olvasásnépszerűsítéstől nem tántorított el, de e miatt a szemléletmód miatt egy ideig, fiatal huszonevesként nem igazán olvastam, vagy hamarabb nyúltam lektűrhez, mint másokhoz. Öt éve beszélgetek olvasókkal, így azt mondhatom viccesen, hogy egy reprezentatív kutatás van a fejemben. Az elitizmus az, ami legjobban távol tartja az olvasókat az irodalomtól. Nagy baj az, ha úgy csinálunk, mintha nem vennénk észre ezt a jelenséget. Úgy érzem, sokszor mintha nem is az lenne mindannyiunk közös érdeke, hogy az emberek olvassanak. Rossznak tartom, hogy műfajok között teszünk különbséget, hiszen ma már a Netflix-sorozatokkal kell versenyeznünk. Ha az a célunk, hogy az emberek olvassanak, és megismerjék a kortársakat – hiszen fantasztikus, hogy találkozhatunk Nádassal, Grecsóval, Tóth Krisztával –, akkor el kell érniük, hogy az olvasók megértsék: ez szórakoztató, és hozzánk is ad.

Rengeteg dolgot felsorolhatok, ami miatt érdemes olvasni, de ezt csak akkor értik meg az emberek, ha nem az elefántcsonttoronyból kommunikálok. Ellenkező esetben azt fogja gondolni, hogy „én ezt úgysem fogom érteni” – miközben persze, hogy érteni fogja. A húszas éveim elején először vettem kezembe Márait, és elkezdtem olvasni *Az igazit*. Először azt gondoltam, biztos nem fogok érteni belőle semmit, hiszen az iskolában is épphogy érintettük. Azzal kellett szembesülnöm, hogy Márai nyolcvan éve is úgy írt a szerelemről, ahogy ma írának róla. Miért nem vettem le Márait a polcra előtte? Mert azt gondoltam, hogy túlságosan magasirodalom lenne nekem.

A másik része a kérdésnek, hogy van egy olyan réteg is, aki csak lektürt olvas. Úgy gondolom, ezzel nincs baj; a lényeg, hogy olvasó emberek legyünk, és azt erősítsük, hogy a könyv egy fantasztikus dolog. Azonban ezekhez az emberekhez érdemes szólni, hogy nem csak két véglet, az elitirodalom és a nagyon ponyva, erotikus irodalom létezik. A pólusok között rengetek fantasztikus írás akad, amiket érdemes felfedezni. Sokan csak egy műfajban olvasnak, ezért is érkezik a Nincs Időm Olvasni Kihívás közösségéből is számos pozitív visszajelzés, hiszen kinyílik számukra egy világ, amikor belépnek ide, és olyan könyvekkel szembesülnek a tagok ajánlásai vagy a havi közös könyvek útján, hogy azonnal új kedvenceket avatnak.

▼ **Azok a könyvklubok, kezdeményezések, kihívások, amelyek hasonlóak a NIOK-hoz, például Reese Witherspoon vagy Oprah könyvklubjai, láthatóan nőket mozgatnak meg leginkább, és nőktől is érkeznek. Mennyire érzed nőközpontúnak a NIOK-ot, vagy mennyire látod a férfiak hiányát ezekben a közösségekben?**

✓ Ennek szerintem részben evolúciós okai vannak, hiszen a nők azok, akik hajlamosabbak csoportokhoz tartozni. Ők a Facebookon is általában több csoportnak tagjai. A férfiak – és utálok általánosítani, de ebben a helyzetben kénytelen vagyok – nagy többsége reggel hírolvasással kezdi a napot,

és sokkal aktívabban használják hírszerzésre a telefonjukat és a közösségi médiát. A nők sokkal gyakrabban elővesznek egy könyvet, és jellemzőbb, hogy posztolnak az Instagramra, Facebookra. Ugyanúgy várom természetesen a férfiakat is, nagyon boldog vagyok, hogy a közösség 15%-a férfi (ami nyilván kevés 50 000 emberből). Érdekes, hogy a könyvesboltomban lecsapódik a közösség érdeklődése, és rengeteg férfi jár be hozzánk. Lehet, hogy egy Facebook-csoportba nem csatlakoznak, vagy távol áll a posztolás az életüktől, de a könyvesboltba, beszélgetni a könyvekről már bejönnek. Nekem ez a tapasztalat változtatta meg a véleményem erről a kérdéstről.

▣ **2020-ban egyszerre indítottál könyvkiadót és könyvesboltot Libertine néven. Nyilvánvaló, hogy ezek üzletileg és a márka szempontjából is jól tudják támogatni egymást. Mi indokolta még, hogy ezeket egyszerre indítsd el?**

▣ Nincs meg egyik a másik nélkül. Amit a csapattal a Libertine könyvkiadónál adok ki, az csak nálam vásárolható meg, vagy online megrendelhető. Ezért nem működnének külön. A könyvesboltomban nemcsak az általam kiadott könyvek vannak, hanem olyan kötetek is, amiket előszelektálok, így fontos, hogy aki az én ízlésemben bíz, az talál olvasnivalót. A leggyakrabban ismételt kérdések között van, hogy milyen könyvek vannak a boltba, és hogy mindet olvastam-e. Természetesen nem – minden huszadik percben megjelenik egy új könyv Magyarországon. Elképesztő tömegtermelési válság sújtja a könyvkiadói szakmát is. Furcsa lenne, ha csak arra szorítkoznák, hogy mennyi időm van olvasni, és csak azt árulnám, de az is túlzás lenne, hogy csak a saját könyvkiadóm könyveit árulnám, tekintve, hogy még kicsik vagyunk, és jelenleg öt szerzőnk és hat-hét kiadványunk van, bár ez még bővül idén. Nem igazán szeretnék ennél sokkal nagyobbra nőni, nagyon élvezem, hogy ez egy műhely, hogy a könyvkiadás minden fázisában benne vagyok. A másik ilyen gyakran ismételt kérdés, hogy tényleg bent vagyok-e a könyvesboltban. Nem azért nyitottam könyvesboltot, hogy az arcomat adjam hozzá. Volt, aki a könyvhéten azzal jött oda hozzánk, hogy ismerjük be: én csak az arcomat adom ehhez, és valójában a kolleganőm, Timi a főnök. Ezeket jókat lehet mosolyogni. A könyvesbolt kínálatán is az én ízlésem tükröződik, azt lehet kapni, amit én szeretek, legyen az szerző, kiadó, műfaj vagy téma. Igyekszem tájékozódni, rengeteget olvasok könyvekről, és figyelemmel kísérem az új megjelenéseket. Az üzleti oka pedig az volt, hogy ami nálam jelenik meg, az nem megy ki más kereskedői hálózathoz, így csak én tudom értékesíteni.

▣ **A kisebb üzletek előnye a nagyobb könyvesboltokkal szemben a személyesség, a közvetlenség. Már látható, hogy különböző könyvesboltláncok is figyelmet fordítanak erre, igyekeznek úgy alakítani a berendezést, hogy kényelmes legyen, több időt tölthessünk az üzletben, kávézhassunk. Szerinted hosszú távon hogyan tudsz majd a nagy láncoktól független maradni?**

▣ Van egy 50 000 fős közösségem, ami folyamatosan nő. Ha ennek csak a 10%-a bejön a boltba, már nem kell izgulnom. Mivel a könyvkiadói termékeink csak nálam érhetőek el, ez hamar rentábilis tud lenni. Az emberek tudatos vásárlóvá nevelése is kulcsfontosságú, hogy megértsék, semmi probléma a nagy láncokkal, csak az én könyveimet nem fogják ott megtalálni. Ha bejön hozzánk, cserébe egyéb szolgáltatásokban is részesül, például találkozhat velem és a kollégáimmal, akik szintén hatalmas könyvmolyok, és már nekik is kész rajongótáboruk van. Akad olyan vásárlónk, aki már kifejezetten bizonyos munkatársakhoz jár. Szerintem egy nagy könyvesboltnak soha nem lesz olyan hangulata, mint a miénknek. Nemcsak arról szól, hogy le tudsz-e ülni, hanem a hatalmas kínálatról, hogy az emberek nem tudnak dönteni, mert ott az a rengeteg könyv. Olyan infóáradat ömlik ránk folyamatosan: azzal, hogy egy felkészült csapattal és az általam előválogatott könyvekkel várjuk a vásárlókat, tulajdonképpen nagyon sokat segítünk nekik. Napi szinten jönnek be úgy, hogy ezeket a könyveket még nem is látták egy nagy könyvesboltban, pedig nyilván ott vannak. A boltban a kisebb kínálat az előnye, így sokkal befogadhatóbb a mennyiség. A hatalmas üzletláncok nem tudják megvalósítani, hogy a munkatársak közül mindenki igazán olvasott legyen. Nem is tudnak olyan szinten személyesen kapcsolódni a vásárlókhoz, beszélgetni velük, könyvet ajánlani nekik. Persze rengeteg előnye van a nagy könyvesboltoknak. Mi nem vagyunk vetélytársak, és nem is leszünk, ez a kulcs. Annyira mást képviselünk, és más mennyiségű embert más színvonalon érünk el. Most így látom, de ez a jövő zenéje: nem titok már, hogy Szegeden nyitom a következő könyvesboltomat, szeretnék terjeszkedni 2023-ban. Az is lehet, hogy franchise lesz a Libertine-ből. Ha kreatívak a kis könyvesboltok, akkor szerintem fenn tudnak maradni. Nekem óriási előnyöm, hogy öt évvel ezelőtt elkezdtem közösséget építeni, és ezt már, remélem, senki nem veszi el tőlem. Még mindig rengetegen úgy jönnek oda, hogy nem jártak a boltban, gondolhatod, hányan lesznek, akik csak ezután jönnek be.

➤ Sokan az internet és a közösségi média térnyerésében az olvasás alkonyát látják. Az általad megjelentetett könyvek közül kettő is – Kemény Gabriella új verseskötete, a *Más világok* és a *Mélylevegő Projekt: Elmerülő* – az online térhez köthető kezdeményezések. Kemény Gabriella instaköltőként tűnt fel néhány évvel ezelőtt, a Mélylevegő Projekt egy friss, mentális egészség megőrzésére irányuló, fiatal pszichológusok által indított kezdeményezés, szintén az Instagramról. Hosszú távon szerinted milyen jótékony vagy negatív hatást tud gyakorolni a közösségi média a fiatalok olvasási szokásaira?

➤ A közösségi média sok időt vesz el. Nagyon nehéz a figyelmet összpontosítani, és ez nagyban hozzájárul ahhoz, hogy kevesebbet olvasnak az emberek. Sokkal egyszerűbb este hazaérni, és bekapcsolni a Netflixet, mert az olvasáshoz teljesen más figyelem kell, ki kell zárni mindent. Annak, akinek egész nap a kezében van a telefonja, ez borzasztóan nehéz. Rettenetesen sok pszichológiai hátulütő is kapcsolódik ehhez a kérdéshez, ami miatt nagyon jó az *Elmerülő* és a Mélylevegő Projekt. Most azon dolgozunk, hogy iskolapszichológusoknak felajánljunk országszerte egy-egy példányt, hogy az iskolákban is elérhető legyen a könyv, ha valakinek szüksége lenne rá. A kötetben pszichológiai jelenségek közérthető leírása olvasható. Utálom a „kötelező” szót, mert semmi sem lenne szabad, hogy kötelező legyen, de szerintem kötelező lenne a fiataloknak vagy azoknak a szülőknek a kezébe adni, akiknek kamasz vagy huszonéves gyerekük van. A könyv a pánikzavartól, depressziótól, szorongástól indul, ami rengeteg fiatal és felnőttet is érint. A második blokkban olyan modern pszichológiai jelenségekről van szó, mint az imposztor-szindróma, a társkeresés kapcsán a ghosting vagy a post-exam blues, amik a közösségi média használatából nagyban adódnak. Ezekről a fogalmakról ez az első elérhető, közérthető szakirodalom. Biztos van szakirodalom angolul, talán már akad magyarul is, aki írt ezekről, de közérthetően ilyen formában ez az első. Nagyon érdekes ez a kérdés, és paradoxonnak is tűnik, hogy mégis egy közösségi médiából érkező csapat hozott létre egy ezzel a témával kapcsolatos oldalt és könyvet is. Az ő létük is ezekre a jelenségekre adott válasz.

➤ Mik lesznek a következő projektek és kiadott könyvek?

➤ Elindítottam egy klasszikusokra fókuszáló sorozatot, ezek az Aranylétrás Könyvek. Ennek új kiadványában és formában Szerb Antal *A Pendragon legenda* című könyve volt az első része. Szerencsére óriási sikert aratott, jön is a folytatása ősszel, de a címet még nem mondhatom el, mert közös könyv lesz. Peller Mariann is írja időközben a spirituális szerelmi történetének a folytatását. Készül egy hasonlóan pszichológiai, mindfulness és jóga témájú kiadvány is. A gyerekkönyv-vonalat tovább erősítjük, Gáncs Kristóf *Lajos kutya megérkezik* mesekönyvének is jön a folytatása, a *Lajos kutya buszra száll*. Az *Elmerülő*höz a szerzők, Juhász Bettina, Miklós Andrea, Pető Dorina munkafüzetet készítenek, sokaknak segítség lehet, hogy olyan feladatokat tudnak megoldani, amelyek fejlesztik a mentális egészségüket. Megvettük az első külföldi címet is, ami nagy mérföldkő a kiadó történetében, ezt most fordítják. Izgatottan várjuk, ősszel fog megjelenni – nagy reményeket fűzök hozzá.

➤ Szerinted mi a létjogosultsága a sokféle díszkiadásnak, újrayomásnak, mint az általad is említett *A Pendragon legenda* újrakiadása? Miben rejlik ezeknek a varázsa?

➤ Az olvasók nagyon szeretnek gyűjtögetni, és fontosnak tartják a könyvespolcokat, ezért is tartom valószínűtlennek, amikor arról beszélnek, hogy hamarosan nem lesz könyv, mert mindenki e-könyvet olvas majd. Az olvasó ember mindig is szeretni fogja a papírt. A gyűjtögetés mint szokás erősen kapcsolódik ehhez. Nyilván Szerb Antal előtti tisztelgés is az újrakiadás, de azt is látnunk kell, hogy nem volt szép kiadás *A Pendragon legendából*, így szerettem volna egy igényes könyvet kiadni. Az elérhetőség is fontos, most azon dolgozunk, hogy olyan címeket találjunk, amelyek régóta nem elérhetőek. Sokan kiadnak egy könyvet, elkel belőle néhány ezer példány, aztán vagy lejár a jog, vagy ott van a kiadónál, de nem nyomják ki újra. Vannak azért olyan klasszikusok, amik ötven éve nem lettek kiadva, mi ezeket is keressük. Nem egyszerű, de próbálunk hasznos címeket találni.

➤ *Könyvnyerő* címmel jelentettél meg egy olvasónaplót, ami már a fiatalabbakat célozza meg. Huszonkét kortárs és klasszikus regényt dolgoztok fel benne szórakoztató formában. Mit gondolsz a kötelezők helyzetéről? Lesznek még olyan projektjeid, amelyek ezt a területet célozzák meg?

➤ A *Könyvnyerő* egy hosszú távú projekt, ebben az évben igyekeztem iskolákba is ellátogatni, mert sok helyre hívnak. Jó így menni a gyerekekhez, hogy tudok egy könyvről mesélni. Tíz tanárnővel együtt készítettük, és a kötelező olvasmányokra adott egyfajta választ. Nagyon sok mindenen kellenie változtatni, ebben megegyezhetünk, de sajnos nem valószínű, hogy ezeken fognak is. Néha a szü-

lők a legdurvább kritikusai a változásnak. A nem olvasók úgy érzik, hogy „nekünk is ezt kellett, mi is túlélünk”. Persze ez érthető, csak nem arról van szó, hogy túléljük-e a kötelezőket, hanem hogy időközben elveszítjük az olvasó gyerekeket. Mi annyit tudunk tenni, hogy bízunk a tanároknak, mert sokan vannak, akik próbálnak alternatív megoldásokkal élni. Hátha az, hogy próbáljuk ezt népszerűsíteni, és elmagyarázni, hogy az olvasás jó, elér tíz év alatt a gyerekek szintjére is. Fontos lenne, hogy több ismert ember is olvasson és beszéljen erről, ez példát tud mutatni a gyerekeknek.

OLESCHER TAMÁS, „...az igazság szabaddá tesz” (Jel 8, 32), 2019, akril, vászon, méret nélkül

MAYER ERZSÉBET

Adj már csendességet,
lelki békességet...

Olescher Tamás (1954–2021) emlékkiállítása,
2022. szeptember 7., Vízivárosi Galéria

A *pálfordulás* kifejezés a hátköznapi nyelvhasználatban is gyakran előfordul. Arra az állapotra vonatkoztatjuk, amikor megszokott életutunkról letérünk valami ismeretlen ok miatt, s ellenkező irányba fordulunk. A kifejezés eredete a Bibliában található, amikor is a keresztényüldöző Saulusból Jézust követő Paulus lesz. De a jelentés gazdagabb, Saulus magabiztos, kifelé irányuló állapotából, a biztosnak tűnő nyeregből zuhan a földre. Tehát nemcsak arról van szó, hogy a magasból a mélybe juthatunk, a határozott meggyőződésünket váratlan esemény miatt elveszíthetjük, hanem arról is, hogy vannak az emberi akaratot, meggyőződést felülíró törvényes véletlenek az ember életében, ahogy ez Olescher Tamás életművében is szembetűnő. Kimenekül a szocialista realizmus rács-szerkezetéből, hogy Nyugat-Németországban kiélje és megélje avantgárd törekvéseit, majd a rendszerváltás után visszatér Magyarországra, s amolyan Bartók Bélaként a gyökereket keresi a népi kultúra örökségében. „Színházi” ember lesz, performanszokat szervez. Teljes összhangban él a kor nemzetközi művészi tendenciáival: használja az új médiumokat, és önmagát is médiumként tételezi, létrehozva ezzel az újszerű műalkotást.

Nehéz elképzelnünk az utolsó periódusban szakrális alkotásokat készítő Olescher Tamást, a Vízivárosi Galéria vezetőjét, hogy kopaszra nyírt fejjel egy összetákolt emelvényen ül mozdulatlanul Rodin *Gondolkodójának* pózában, míg körülötte, mondjuk, Kubrick *Úrodüsszeiájának* híres thereminen előadott szférikus zenéje szólna, majd egy negyedóra múlva lemászna az emelvényről, s csupán annyit mondana a megjelenteknek, hogy: „a kiállítást megnyitottam”. Vagy témától függően, bőbeszédűbben hozzátenné: „menjetek békébe”. Valóban nehéz elképzelni, pedig ez történt Frankfurtban a csernobili katasztrófa kapcsán megrendezett performanszon. Az is nehezen elképzelhető, hogy itthon ezt bárki megtehetné volna a komoly hírzárlat, a szűrt információk időszakában, s már csak azért sem, mert az esemény közvetlen szomszédságunkban, az akkori Szovjetunióban történt.

A Vízivárosi Galéria emléktárlata rendhagyó, mert Olescher Tamás tisztelői a teljes életműről kaptak áttekintést. Köszönet érte a szervezőknek, rendezőknek, közreműködőknek és a családnak. A képek elrendezése is segít az áttekintésben. A korai évek avantgárd, formabontó alkotásait megmetszik a késői évek szeretetképei, a hátsó teremben pedig a performanszok emlékei láthatók, mindez megtűzdelve korabeli fotókkal. A frankfurti művek erőteljesen mutatják az átláthatatlan és áthatolhatatlan külvilágban feloldódni vágyó ember helyét, mint ahogy a társkeresés nehézségeit is.

A „torony kép” (*Páros-sorozat*, 1987) lendületes vonalai jól érzékeltetik a kitörés, a felfelé törekvés vágyát, az elszántság lendületét, mint ahogy a kavargó, még rendezetlen világ erejét is. Mindezek a megnyilvánulások az érett korszakban renddél, békével és a szellemivel válnak. Olescher nyugati tapasztalatai révén olyan mély rétegekbe hatolt, amelyek a civilizáció gyümölcseire sóvárgó keletieknek nem adatott meg. Szolzsenyicinnek is bele kellett kóstolnia a civilizáció hívságaiba, hogy ki tudja mondani: „A mai fejlett Nyugat megmutatta a saját példáján, hogy az emberi megváltás forrása nem a nyugati bőség, nem a sikeres üzlet.”

Olescher Tamás életében egyre inkább megfordultak az irányok: Nyugatról Kelet felé, a kinti világ meghódítása helyett a belső szellemi ember építése vált fontossá. Minden bizonnyal Vasadi Tamás *Különben szétesik* című 1996-os könyve meghatározó élmény volt számára, nemcsak azért, mert ő illusztrálta, hanem mert komoly ismeretet szerzett a diabolikus (szétszedő, szétromboló) erők természetéről. S megértette, hogy az Istentől elhagyatott lélek vagy az Isten létét tagadó ember Lucifer színpadán játszik. Így csatlakozik Nietzsche és Dosztojevszkij istenkereső felismeréséhez.

MAYER ERZSÉBET (1951) Budapest

OLESCHER TAMÁS (1954–2021)

Amikor Dosztojevszkij *A Karamazov testvérek* nagyszabású regényében megfogalmazza, „ha nincs Isten, minden megengedett”, akkor sok minden világossá válik a mai ember számára is. Az önmagát mindenhatónak tételező agyember olyan jogi, intézményi, mediális rendszert fog kiépíteni, amelyben az ördögök (tudatos gonosztevők) szabadon járhatnak-kelhetnek a világban, s ahogy Madách Lucifere, elégedetten dörzsölhetik tenyerüket. Nem véletlenül figyelmeztet 1924-ben Spengler *A Nyugat alkonya* című könyvében: „minden kultúra lényege a vallás, következésképpen minden civilizáció lényege a vallástalanság”. Majd kritikusan továbbviszi a gondolatot: „a nyugati ember mindig megkövetelt valamit a többi embertől, azt tudta, hogy neked mit kell csinálnod, parancsolt és követelt, mindezt távhatásként”. Viktor Pelevin, a mai orosz irodalom fenegyereke ehhez csupán annyit fűz hozzá, hogy megérkeztünk az *új őszintétlenség* és a *ravasz biznisz* korszakába.

OLESCHER TAMÁS, Opera-előadás, Frankfurt am Main, 1983 (Gál György fotója); Fotóperformansz, Frankfurt am Main, 1984 (Gál György fotója)

A kérdések kérdése az, hogy mit lehet ilyen körülmények között tenni. Lesznek, akik III. Richárd hű utódjaiként elhatározzák, hogy gonoszak lesznek. Néhányan megpróbálnak óvatosan védekezni, kritikusan viszonyulni. Lesznek, akik beleőrülnek felismeréseikbe, mint Nietzsche. És lesz néhány Olescher Tamás, akit *átkarol az Isten*. Ez lesz az az állapot, amikor és ahol a szavak elégtelenül közelítik meg a lélek tartalmát. Innen viszont az utak nem kifelé és nem elfelé, hanem befelé és felfelé visznek. Az élet terhei nem lesznek könnyebbek, csupán az értelmük változik meg. Innét kezdve megváltozik a téma, átalakulnak a kifejezőeszközök. Olescher Tamás püthagoreusként szemlél: csak egész és pozitív számokat ismer, ezek segítségével ábrázolja az új világot. A formák szigorodnak, a világ színei élénkülnek, a virágok kecsesebbé válnak, mert az élet élni akar. Ebben a világrendben nincs helye törtszámoknak, se negatív számoknak, itt nincs nulla. A diabolikus hívság helyett a világ össze- és egybetart. A geometriai formák nem a mérnö-

**Portrék Olescher Tamásról, 1–2., 1987, Budapest (Pácser Attila fotója);
Portré 3., 1986–87 kl. (fotós ismeretlen)**

Olescher & Multi Média Színház,
embléma, 1990-es évek

ki asztról kerültek a vászonra, hanem az archaikus ember kozmikus érzékeléséből, amelyek telítődtek hitbéli jelentéssel. A kereszt hordozza az univerzum értelmét. Így kapcsolódik össze Olescher festői világában az örök és a változó, a véges és a végtelen. A merev szerkezetek így telítődnek színes és elragadó élettel.

Olescher Tamás nagyon vágyott arra, hogy érett, hittel átítatott műveit albumba rendezze. *Ajándék* című albuma 2021-ben az év első hónapjaiban jelent meg. Így teljesült vágya. Az életművet méltatók tisztelettel, mély megértéssel tárták fel a pályafutás értékeit.

Azok, akik közelebbről ismerték Olescher Tamást, vele együtt élték meg a betegség okozta szenvedést, és látták azt a rendkívüli fegyelmet, ahogy küzdött, és viselte sorsát. A betegség végül mégis legyőzte, de itt hagyta az *Ajándékot* és emlékül a lélek csendességét és békéjét.

OLESCHER TAMÁS, Vidám erdő, 1988,
vegyes technika, akril, papír, kb. 500×500 cm

OLESCHER TAMÁS, Cím nélkül, Párok sorozat, 1984, gouache, fa, 100×70 cm

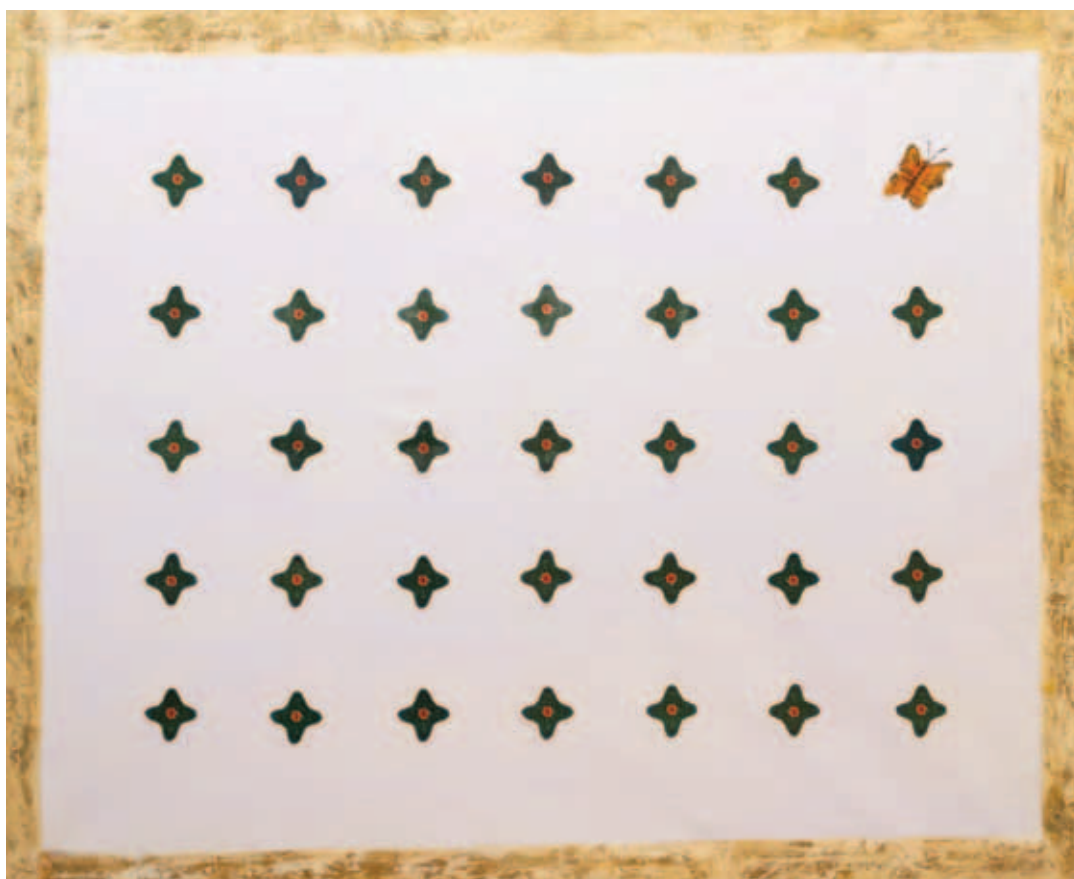
OLESCHER TAMÁS, Cím nélkül, Párok sorozat, 1986, akril, vászon, 160x60 cm

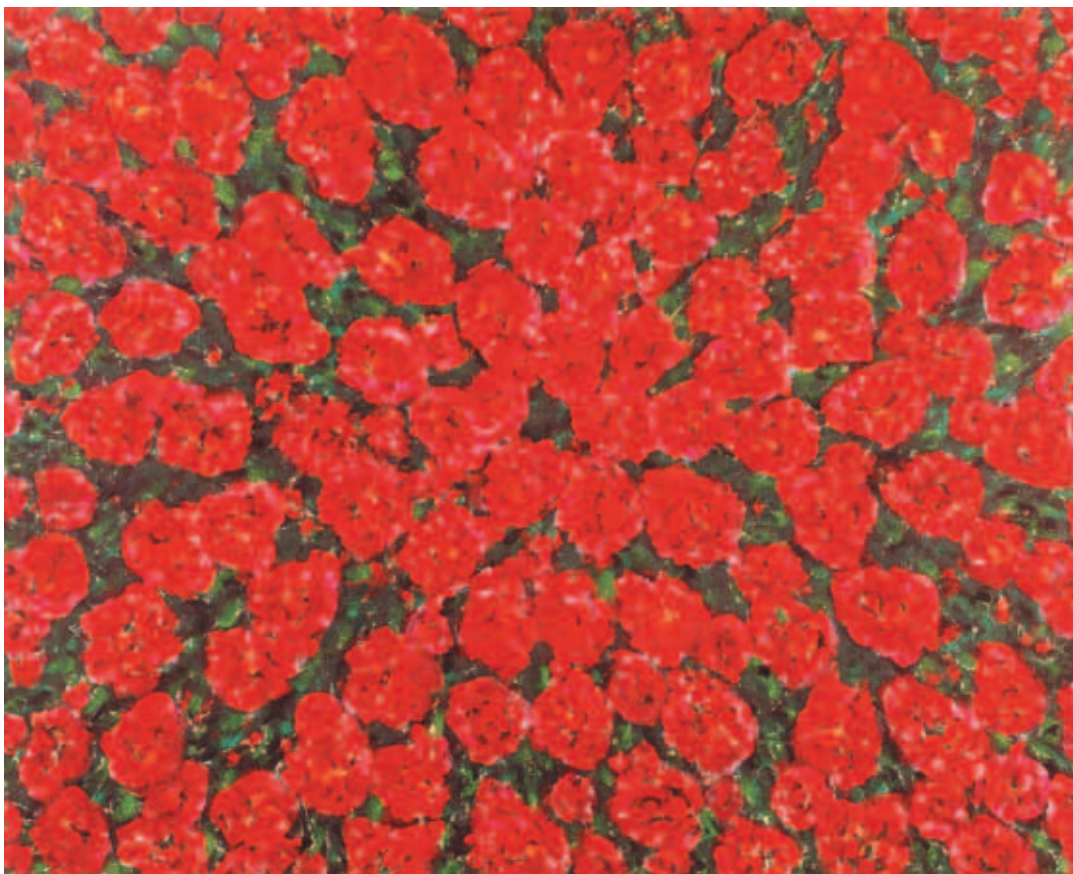

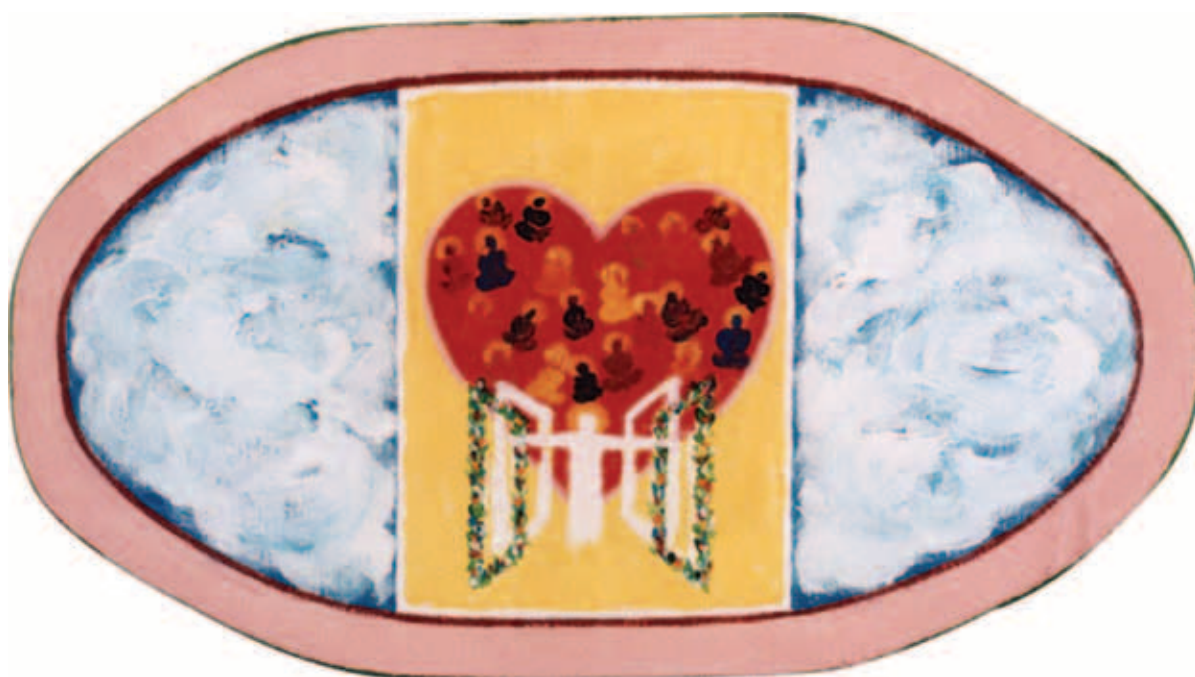
OLESCHER TAMÁS, Über Ihnen Ehebett (Az Ön házastársi ágya fölé), 1986, akril, papír, 80x124 cm

OLESCHER TAMÁS, *Rosa canina*, 1993, akril, vászon, 80×100 cm; *Azalea*, 1993, akril, vászon, 100×125 cm

OLESCHER TAMÁS, Széles út, keskeny út, 2001, akril, fa, 16×28 cm;
Terejtés lelet, 1994, akril, vászon, 140×180 cm

OLESCHER TAMÁS, Az esztendők óriáskerékén II. (1 Kor 15,57), 2002–2004, akril, fa, 65×60 cm;
Advent, 2005, akril, vászon, fa, 40×40 cm; Áldalak, s imádlak, 1998–2000, akril, fa, 70×70 cm;
Az Úr legyen veletek, 1998–2000, akril, fa, 70×70 cm

OLESCHER TAMÁS, Magyar szentek sorozat (Szent Imre), 2010, akril, fa, 80x35 cm

**OLESCHER TAMÁS, Emléktábla 1956, 2006, akril, vászon, 70×100 cm;
Csendéletek-virágok (Pipacs), 2004, akril, vászon, 70×100 cm**

OLESCHER TAMÁS, Begónia csendélet, 2014, akril, fa, 30x30 cm;
Harmónia sorozat, Jel-Kép az esztendő virágkörében (A Turul Takabányánál), 2018, akril, vászon, 100x100 cm

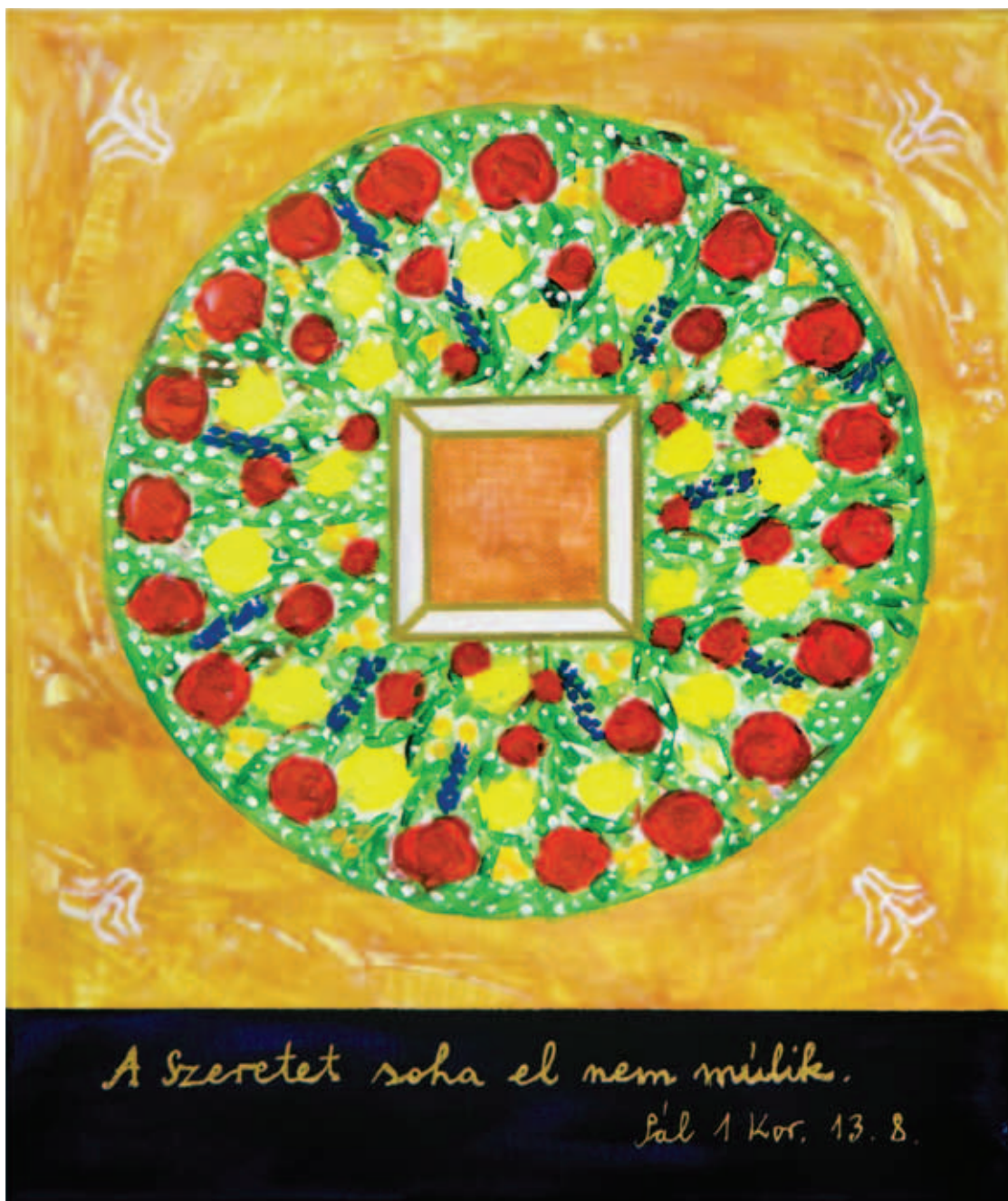

OLESCHER TAMÁS, Napraforgó, Csendéletek-virágok, 2015; Harmónia sorozat (1–4): A tó (Velence tavi táj); A műemlék (Hévízgyörk Árpád-kori római katolikus temploma); A szobor (Szent Gellért szobra az Erzsébet hídnál); A szentély (Hévízgyörk Árpád-kori római katolikus temploma) (4×) 2016; Szeretetépek sorozat, Szeretet-teljesség, 2021, (6×) akril, vászon, 20×20 cm

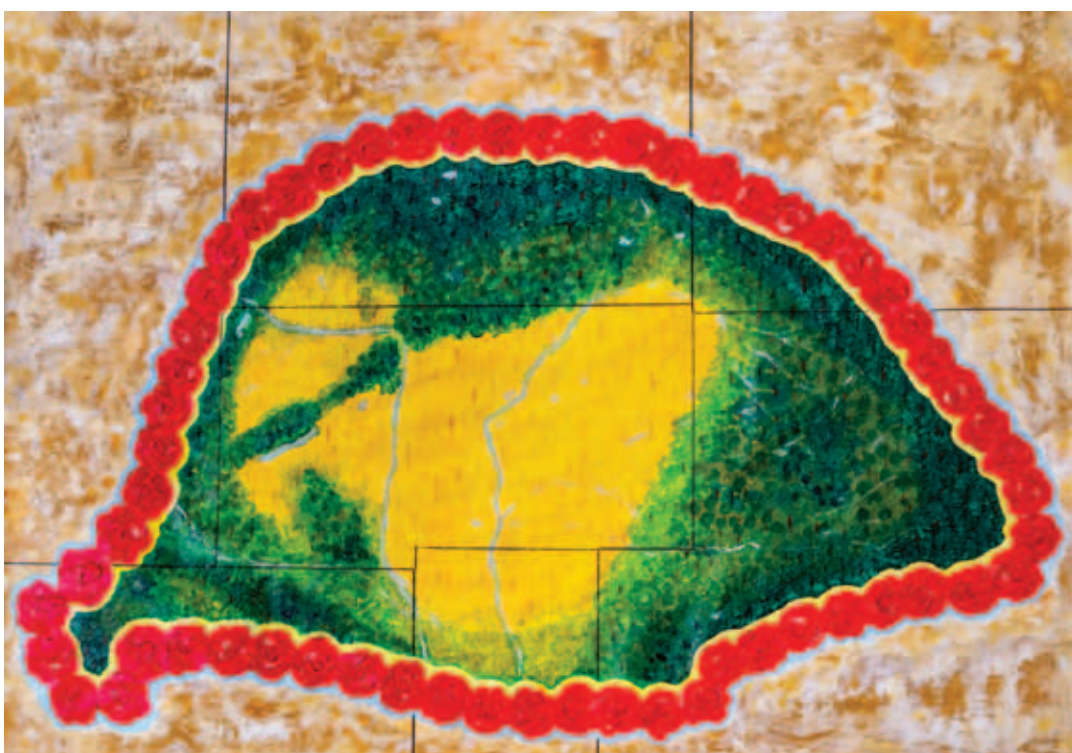
OLESCHER TAMÁS, Harmónia sorozat II. (1–6): A hegy (Mátrai táj); A templom (Vérmező a Mátyás templommal); A kolostor (Pálos kolostor a Gellért-hegyen); Tükörkép (Ciszterci templom a Feneketlen-tónál); Hidak (A Lánchíd és a Margit híd a Dunán), (5×) 2016; Ebből lesz számunkra a lélek itala (Borút Szekszárdnál), 2017, (6×) akril, vászon, 100×100 cm

OLESCHER TAMÁS, Szeretet-képek sorozat, Szeretet-lelet, 2021, akril, vászon, 25x20 cm

OLESCHER TAMÁS, A Szent Család – a család szent, 2018, akril, vászon 100x100 cm;
1000/100 lelet, Tájékp csata után, Nekem nem térkép e táj, 2020, akril, papír, 78x108 cm

BIERNACZKY SZILÁRD

Egy magyar „tudós prózaíró”

Megjegyzések Szalay Károly *Szent Jeromos éjszakája* és *Az ötödik evangélista* című kötetéről

BIERNACZKY SZILÁRD (1944) Érd

Szalay Károly kétségtelenül a magyar irodalom egyedülálló alakja. Nemcsak azért, mert prózai művészetéhez különféle irodalmi (*Karinthy Frigyes, A magyar szatíra száz éve, Humor és szatíra Mikszáth Mikszáth korában* stb.) és filmművészeti (*A filmkomikum anatómiája, A geg nyomában, Mai magyar filmvígjáték, Jacques Tati* stb.) tanulmányok kötődnek, de még inkább azért, mert afféle *poeta doctus*-ként, pontosabban tudós prózaíróként (*scriptorius doctus*) elmélyült tudománytörténeti háttérű, ugyanakkor igen nagy hatású regényeket alkotott és adott közre az elmúlt évtizedekben.

De hogy a tanulmányokon kezdjük, Szalay első olyan könyve, amely túllép az irodalmon mint művészeti ágon, illetve a szokványosan feldolgozott témakörökön, az a *Karikatúra és groteszk a magyar középkorban* (2003), amelyben elemi erejű felfedezéseket tesz. A középkori Magyarország mélyen vallásos írásosságából, egyházi motívumokkal átszőtt ábrázolóművészetéből, festészetéből és szobrászatából élénk hozza az ezernyi formában és alakban felbukkanó groteszk megnyilvánulásait: a román kori szobrok főbűn-karikatúráit, Janus Pannonius erotika-szatíráit, MS mester és mások torz pribékarcokkal telített Kálvária-sorozatait, Temesvári Pelbárt „vastag” példázatait.

Itt kell elárulnom az olvasónak, hogy Szalaytól hat kötetet (közülük hármat első kiadásban) 1998 és 2004 között az egykor általam irányított Mundus Magyar Egyetemi Kiadó hozott napvilágra (a kiadó valamennyi kötete egyébként mint szerkesztőnek átment a kezemen). Így e különleges tartalmú tanulmánygyűjtemény genezisének (is) résztvevője lehettem. Mi több, örömmre szolgált és szolgál ma is, hogy a szerkesztői feladatkört meghaladóan mint néprajzkutató szakmai segítséget tudtam nyújtani megszületésében.

Pályája késői szakaszában vállalkozott szerzőnk egy másik nagy kirándulásra, amikor (túl a nyolcvanon) közreadta régóta dédelgetett terve megvalósítását, az *Írott sziklák, festett barlangok* (2012) monográfiáját, amelyben elsősorban regényíró létére jeles tudósokat megszegyenítő tisztánlátással és ötletes elemzési-értelmezési javaslatok sorával igyekszik az őskori művészet, a barlangokban, a kőhegyek sziklaereszei alatt és a pusztasági kódolmeneken található prehisztórikus rajzok, festmények és vésetek nyomába szegődni. Saját korábban megjelent ismertetéséből (*Ethnologia*, 1996/1–4, 568–570.) idézem a következő sorokat:

Hosszasan elemezhetnénk e munka értékeit. A legfontosabb, hogy érzékelteti: mekkora káosz települ erre a csodálatos kulturális, művelődéstörténeti jelenségvilágra az értelmezések tekintetében. [...] Szalay mindezt igen jól érzékelve... követi végig az újabb és újabb értelmezési kísérleteket. És a tájékoztatás-tájékozódás érdekében felmutatja a lehetséges elemzések útját: – igyekszik választ keresni az alkotás-lélektani összetevőkre, a *szépségvágyra és díszítőkedvre* – röviden felmutatni mindazokat a modern képzőművészeti irányokat, amelyekben tovább él az őskori művészet, – igyekszik a hatalmas szakirodalom nyomán felmutatni a különleges kulturális megnyilvánulás karakterjegyeit, a szinte hiányzó növényvilág-ábrázolástól a *nap és a tűz* megjelenítéséig, – *színeket, technikákat, stílusokat* meglátni a sok százezerre tehető gazdag anyagban.

Ami viszont Szalay Károly regényírói művészetét illeti, a három '56-os jelen-regényt (trilógiát) követően az első nyilvánvalóan tudománytörténeti érdekességű könyve *A Sátán helytartója* (1993), amelyben a magyar történelem egy eléggé zavaros korszaka, a 17. század első fele elevenedik meg. Felbukkannak benne gazdag és sokrétű forráskutatások, a korra vonatkozó latin, német és magyar nyelvű adatok összegyűjtése, grafológiai elemzések nyomán olyan jeles alakok, mint Zrínyi

Miklós, Wesselényi Ferenc, Szécsi Mária, Kemény János, Pázmány Péter, sőt még Bethlen Gábor is. Mindemellett egy olyan sátáni figura, báró Listius Pál kerül a regény középpontjába, akinek minden valószínűséggel létezik történelmi előképe.

Más kérdés, hogy Szalay természetes lendülettel és nagy írói fantáziával színezi ki az alkimista, fekete misés, ördögidéző, mérgekeverő, kegyetlen gyilkos és fajtalanokodó pederasztá figura életútját. A lenyűgöző lendületű történelmi regény szerint ez a Báthory Annánál is nagyobb mélységbe zuhant különös, fél-valóságos történelmi személy, ha igaz, a jezsuitáknál tanult, verseket is írt, de utóbb műveltségét féktelen szenvedélyeinek, gátlástalan erőszakosságának kiélésére használja fel.

Szadista módon kegyetlenkedik a környezetébe került emberekkel, nem kíméli feleségeit és jobbágyságait sem. Leleményességével és családi kapcsolatai révén még a nádort is félelemben tartja. A legfelső körökkel érintkezik, és mint alkimistára a császár is tisztelettel tekint. S mintha csak a túlvilági erők oltalmaznák, rendre kicsúszik az igazságszolgáltatás karmaiból. Üldözői hamarabb kerülnek bajba, mint a kissé misztikusra elrajzolt szörnyű bűnöző. Szalay a misztikummal áthatott prózai művek szokásos megoldásával zárja regényét: a már bebörtönzött Listius kivégzéséről, haláláról nem maradt fenn dokumentum, semmit sem lehet tudni, mi történt vele...

Sokkal inkább érzékelhetjük Szalay sajátos művelődéstörténeti érdeklődését és irányultságát a *Szerelem és halál Pompejiben* (1998) című regényében, amelyről annak idején összefoglalóan a következő sorokat írtam:

A regény lapjain az elpusztult, majd az utóbbi évszázadokban kiásott város, Pompeji mindennapjai elevenednek meg. A Vezúv kitörése előtti két nap ad időkeretet a sodró erejű történetnek. A főbb szereplők szinte közvetlenül „a falról lépnek le”: a 11 000 fennmaradt falfeliraton, falfirkán megnevezett személyek köréből kerülnek ki. Így például Asteropaeus, a százhétszeres győztes gladiátor, Smyrna, a perzsa lány, Caliga, a rabszolga, a kocsmárosné, az Isis-szentély papja, Junianus, a vaskereskedő vagy Cecilius Jucundus bankár (neki a szobra is fennmaradt), és persze az idősebb Plinius. A regénynek mintegy keretétül éppen a szerencsére fennmaradt *Naturalis Historia* megalkotója, a tudós id. Plinius sorsának alakulása szolgál, akinek életét unkaöccse, az ifjabb Plinius leírásából (többek között Tacitushoz írott leveleiből) ismerjük, és aki a természeti katasztrófa idején (Kr. u. 79) a nápolyi öbölben, Stabiae mellett állomásozó misenumi római hadiflotta parancsnoka volt, és természetesen flottájával együtt elpusztult.

A *scriptorius doctus* jelenlétét világosan mutatja egyébként, hogy a regény maga kb. százötven oldalt tesz ki, amelyet jó ötvenoldalnyi függelék követ, benne példák sora az ásatások során előkerült egykori rajz-anyagból, karikatúrákból, fali feliratokból. A könyv így valójában kétarcú: részben prózairodalom, részben tudományos példatár. Nem beszélve arról, hogy Szalay a regény szövetébe is beillesztett a vonatkozó figurák életre hívását alátámasztó feliratokat.

Szalay akkor, amikor minékünk módunk volt könyveit megjelentetni, tett már említést nagy tervéről, a Szent Jeromos-életrajz előkészületeiről. Voltak pillanatok, amikor azt állította, hogy ott van az egyik könyvespolcon a teljes összegyűjtött anyag, de már nemigen lesz módja hozzáfogni. Mi biztattuk, és abban reménykedtünk, mi leszünk a kiadói. A megírás azonban vagy egy évtizedet késett, és végül a Kairosz kapta meg a szép feladatot: világra hozni a 2010-es évtized egyik talán legjelentősebb regényét 2014-ben.

Ami a *Bibliából* és az ókeresztény korból merített regénytémákat illeti, mérhetetlen gazdagsággal nézhetünk szembe. Két kevésbé ismert könyvet említhetünk a korai ókereszténységről: Gáspár Ernő *A világ orvosa* és Kis Ervin *Origenész* című munkáját. A keresztényüldözések korát is sokan fellelevenítették. Mindnyájunk kedvenc gyermekkori olvasmánya volt Sienkiewicz *Quo Vadis Domine* című regénye. De nem feledkezhetünk meg Móra Ferenc talán legjobb regényéről, az *Aranykoporsó*-ról sem, amely Diocletianus korába vezeti olvasóit, vagy Mika Waltari *Az emberiség ellenségei* című könyvéről, amely ugyancsak Nerót idézi elénk, akinek egyébként újraértékelésére az elmúlt évtizedekben nemzetközi tudományos társaság is létrejött.

A kereszténység világvallássá válásának első időszakát Déry Tibor igencsak sajátos felfogású regénye, *A kiközösítő* rajzolja meg számunkra. Míg kissé visszalépve említjük a vértanúságot szen-

vedett Szent Pál életét felidéző opust, a *Saulus* című regényt Mészöly Miklós tollából. Még egy különleges regényt szeretnék itt megemlíteni: Bárány Tamás *Aki feltámadott* című világtörténelmi vízióját, amely a Krisztus-szimbólika jegyében vezeti végig hősét az évezredekken keresztül.

Nem tudjuk nem említeni hevenyészett számbavételünk végén Peter Brown könyvét (*Szent Ágoston élete*), amely az ókeresztény kor talán legnagyobb teológusának állít egyedülállóan teljes emléket, mellesleg e műben ablak nyílik Ágoston afrikai gyökereire is. Más kérdés, hogy ezúttal inkább tudományos életrajzról, semmint regényről van szó.

•

A bibliai és ókeresztény kor nagy alakjait elénk rajzoló művek eme felsorolását számba véve is úgy véljük, hogy Szalay Károly minden kétséget kizáróan ennek az időszaknak az egyik legemblemikusabb alakját választotta ki Szent Jeromos (teljes latin nevén: Sophronius Eusebius Hieronymus, 347–419 vagy 420) figurájában regénye témájául, hiszen a viharos fiatalságát követően utóbb hosszú önmegtartóztató puszta magányba elvonuló, majd művelődéstörténeti nagyságrendű feladatokat felvállaló (vagy abba idővel belesodródó) teológus, egyházatya élettörténete lehetőséget adott számára felmutatni a maga összetettségében és sajátos vonásait megrajzolva ezt a új emberséget, új erkölcsiséget vajúdó – a mára már több mint kétezer éves európai civilizáció és keresztény kultúra kialakulása szempontjából rendkívül nagy jelentőségű – történelmi korszakot.

A hosszú előkészület után megszületett kötetet, amelyből különös gazdagsággal áradnak a műveltségi javak, de amelyek egyetlen pillanatra sem terhelik meg az olvasót túlzottan esszéisztikus részletekkel, azt állíthatjuk, áthatják a legfontosabb írói erények: a régi kor világába való írói belehelyezkedés és beleképzelés, a kellő alkotói fantázia, az olvasó képzeletét felvillanyozó elbeszélői életre hívás, a korhangulat megteremtése. Úgy gondoljuk, Szalay műve semmivel sem kevésbé olvasmányos, mint az olyan nagy művek, mint Kodolányi Mózese vagy Krisztus-regénye, Thomas Mann *József és testvérei* című halhatatlan alkotása. Talán azoktól annyiban különbözik, témájából adódóan, hogy ábrázolásmódja tényszerűbb, miközben persze szerzője folyamatosan keresi a módját, hogy a kort a saját korából értelmezve, annak szemüvegén át próbálja meg elénk varázsolni, vagyis regénybe álmodni.

E tényszerűség meglátásunk szerint abból fakad, hogy Szalay nem egy legendákkal, mitikus részletekkel telt hagiografikus művet szándékozott írni, hanem történelmi regényt, amely historikusabb, krónikásabb hangvételt kívánt meg. Ennek kapcsán említjük, hogy nem érezzük viszont találónak azt a szerzői megjelölést, miszerint *spirituális pikareszk regény*. Az ókeresztény kor természetesen telve van lelkeséggel, de a *spirituális* kifejezésnek annyi más, rossz zöngéje van, hogy számomra zavaróan hat. Méginkább nem érzem szerencsésnek a kópé- vagy csavargóregényt megtestesítő *pikareszk* kifejezést, mert ez bennem, vélhetően az átlagolvasóban is, a *Don Quijoté* idézi, és hát legyünk őszinték, műfajilag a Jeromos-regény igen távol áll a *Don Quijote*-típusú megfogalmazástól, még ha persze Cervantes műve csak a 16. században olyan népszerű spanyolországi irodalmi műfajnak a paródiáját adja is.

Nem jelenti ez persze azt, hogy egy nem szerencsés alcím bármit is levonna Szalay könyvének rendkívüli értékeiből, amelyben egy sokoldalú és gazdag anyagú műveltséget felvonultató, lenyűgöző történelmi képtár tárul a szemünk elé.

A műveltségi javak és a figyelmet magához vonzó elbeszélői modor egyik apró, mégis igen jellegzetes példája, amikor az író feleleveníti Jeromos puszta elvonultságából Rómába való visszatérése, hajóútja egy epizódját. Ráveszi a hajóskapitányt, hogy kössenek ki Puteoliban. És társai, a *műveletlen birkák* tudára adja, hogy nevezett kikötő szent hely, valaha Paulus apostol is járt ott, és a fokot Misenumnak hívják, mert a görög mitológia szerint Tritón erről a szikláról lökte Misenumot a tengerbe, mert féltékeny volt rá, mivel az kagylókörtjéből szebben muzsikált, mint ő.

Mellessleg – útban sivatagi remetesége helyszíné felé – egyetlen lendületben elénk tárul Hieronymus/Jeromos egész valója, amikor értesülve egy aquileiai barátja haláláról, felrajzolódik elénk a szent *teológiája*, s utána – amolyan *szalayasan* – az egyházatya mint ember is, akinek vannak szexuális késztetései és étvágya ugyancsak:

...Azon töprengett, az lehet-e az oka, hogy fiatalsága miatt nem tudja igazán átérezni a halállal, az elmúlással járó lelki veszteséget, vagy csupán keresztény hitéből fakad Innocencius elvesztése miatt érzett langyos szomorúsága. Vajon olyan mélyen hívő keresztény-e már, hogy szent meggyőződése szerint a halál nem azonos az elmúlással, csak állagváltás, a földi létből az öröklétbe menetelés? A keserves földi megpróbáltatásokból kijutunk-e a mindig vágyott túlvilági életbe, amely a szabadság és a függetlenség formája? Hieronymus az üdvözülést a tökéletes szabadsággal tartotta azonosnak. Az üdvözülés, egyesülés Istennel szerinte nem más, mint a szabadság, a függetlenség földöntúli megtestesülése.

Ismerve saját magát, jól tudta... Szörnyű rabságban él. Mindenekelőtt a nők utáni testi vágyakozás rabságában. Olykor valósággal megőrül, hogy szeretkezhessen nővel. És ez a vágya mindmáig nem csillapult. A minap házigazdája fekete bőrű cselédjét is megkívánta, de annyi önuralma még maradt, hogy nem rohanta le, hanem bibliai módra kielégítette magát. A másik elviselhetetlen függésének a mohó étvágyát tartotta. Amíg a néger lány iránti nemtelen indulatát le tudta vezetni úgy, hogy gondolatban lecsupasztotta, s korábbi római lupanárokból szerzett emlékei szerint, maga elé képzelte puhán elomló mellét, kerekded hasát, ruganyos, göndör fanszörzetét és izmos, formás combját; gasztronómiai mohóságát efféleképpen nem tudta kielégíteni. A harmadik szenvedélye, függősége a könyvtárhoz kötődött. Már a hajón azon töprengett, hogyan szervezze meg könyvtára sivatagba cipelését...

Ez az idézet előlegezi egyébként a kötet egyik legszemléletesebb részét (16. fejezet), amelyben Hieronymus számunkra már kissé értelmetlen, *erőpróbanak* látszó önkéntes szíriai remetesége leírását kapjuk meg, és amely olyan mozzanatokkal van telítve, aminek olvastán felkapjuk a fejünket, honnan tudhatott minderről a szerző. Hiszen az ókori szír (jóllehet vegyes lakosságú), bár mára törökké lett városról (Antakya), az ókori kereszténység jelentős központjáról, a közel a tengerparthoz, a török-szír határon elhelyezkedő Antiochiáról, amelyet egy folyó kötött össze a tengerrel, még bőven gyűjthető szakanyag, de a remeteség helyszíneinek eleven felidézéséhez már szükség volt részben sok közvetett ismeretre, de még inkább arra, hogy az írói beleképzelő erő mozgásba lendüljön:

A pannoniai, a dalmáciai és az észak-itáliai növényvilágtól merőben különbözött a félsivatagi flóra. Mivel viszonylag közel jártak a tengerparthoz, egy-egy szélfuvalat majdnem hűvös, sós illatot lengedeztetett az izzó talaj fölé...

[...]

Annyit azért meg tudott állapítani, hogy e világrész növényzete sokkal, de sokkal barátságosabb, mint ahonnet idevándorolt. A legtöbb növény, legyen az deréknál magasabb cserje vagy térdig érő fű, kifejezetten morcosan viselkedett vele szemben. Kegyetlenül szúrt, döfött, recés felületével horzsolta, s beérve az első monostorba, amely útjukba esett, egész teste izzott a szúrásoktól, csupa apró vörös folt borította a lábát, karját, de még a törzsét is, mert a könnyű szöveten játszi könnyedséggel döftek át az irtózatosan kemény, nagyon hosszú tüskehegyek.

Majd elhagyva a kolostort, ahol az éjszakát töltötték, értek el a választott helyszínre:

Elhagyva a viszonylag keskeny irtványsávot, csenevész fenyőerdőbe jutottak, majd kisebb-nagyobb bokrokkal változatosabb félsivatagi gyepre értek, amelyet lengedező fehér árvalányhaj, karfiolcserje, kopasz tamariska tett változatosabbá...

A szír, mintegy tanulságképpen, bokorról bokorra, cserjéről cserjére járt, leszakított egy-egy termést mindegyikről, vagy dús levű levelet, beleharapott, és vagy kiköpte, megszire dobta, vagy jóízűen rágcsálta. Majd felmutatott a sziklafalra. Egy barlangnyílásra. Pillanatok alatt összekotort száraz ágakat, sárgult leveleket, s mire Hieronymus észbe kapott, fáklyát készített belőlük, tüzet csiholt, és felkapaszkodott a barlanghoz. Egy égő-füstölő darabot bedobott az üregbe, félrehúzódott, és várakozott. Aztán megismételte ezt a műveletet.

Majd óvatosan odalopakodott a barlang szájához, és bevilágított. Utána megnyugodva intett a gazda kivételezett vendégének – jöhet.

A szinte végtelen magányt választó remete a pusztában – ez a kép néha még mai emberek szóbeszédében is felbukkan, de Szalay ehhez igen érzékletes képet illeszt Jeromos sivatagi beilleszkedésének kezdeteit felidézve, amelyben lelkivilágát festi meg szinte pszichoanalitikusokra valló tárgyyszerűséggel:

Először álmában látogatták meg a múlt kísértetei. Bonosus arcmása nyomán felidéződtek római évei és ezekből is lupanár-élményei. Első, visszajáró emléke: arról álmodott, mi lehet vajon a szerencsétlen Gratianusszal, akinek a neve azonos Valentinianus császár véreskezű fiáéval. Csuromvizesen ébredt a kifejezetten hideg sivatagi éjszakában. Lelkiismeret gyötörte, otthagyták kiszolgáltatottan Rómában, betegen, talán már nem is él, s két pártfogoltja, isten tudja, minő sorsra jutott. Mostanáig ezek a rá jellemző lelki-furdalások, önvádaskodások is elpárologtak a pusztasági létben, de Bononus arcvonása máris beledúlt lelke sivatagi nyugalmaiba...

Jeromos, aki persze hosszabb időn át igyekszik valamiféle sajátos, némileg olvasással és alkotással is kiegészített létformát kialakítani a sivatagban, utóbb önkínzási akciója áldozata lesz, és csak egy aggódó barát segítségével menti meg a végzetes testi leromlástól, majd Antiochia egyik kolostorába kerül. Az igazság az, hogy a korai kereszténység aszketizmusa igazából összefüggésben állt a nemi vágyak visszaszorításával vagy például a nők szüzességének megvédelmezésével. Szalaynál ez így kap életszerű megjelenítést egy baráti család bemutatása során:

Hieronimus hamar fölismerte a veszélyt, amely a családra leselkedett, s elhanyagolva egyéb lélekigondozó föladatait a férfi és a női szerzetesek körében, ezzel a három nőnemű személlyel foglalkozott rendszeresen. Megkönnyítette a dolgát, hogy nemcsak a bátyjuk, Chromatius, a barátjuk, Rufinus és Heliodorus is híve volt a szerzetesi életformának és a szüzességnek, annak a keresztény tanításnak, hogy az özvegyen maradt asszony lehetőleg tartózkodjék egy második házasságtól, a serdülő lányok pedig őrizzék a szüzességüket. A nagy Chromatius-házban nemcsak a szerzetesek, hanem az egész család önmegtartóztató életet élt.

Nem áttal Szalay egy drámát is felvillantani az ókereszténység túlzásba vitt önmegtartóztatásával kapcsolatban. Az egyébként szellemi társként oly hűn szeretett Paula lányáról van szó, Blesilla halálát ugyanis a túlzásba vitt aszketikus koplaltatás okozta, amelyért – némi joggal – Hieronymust okolták: „Sírba nyomorította a szerencsétlen Blesillát is, önkínzó tébolyba kergetve a gyönyörű, vidám, életszerető lányt, alkatának meg nem felelő aszketizmusba hiszterizálta.”

És a nők! Szalay különös, meggyőző erővel idézi a korai kereszténység nagy jelentőségű magatartásmódját a korabeli nőkkel szemben, akik közül sokan (persze a művelt rétegekbe tartozók közül) bizonyos források szerint szinte még műveltebbek voltak vallásfilozófiai tekintetben, mint a férfiak. És őket a keresztény közösségekben egyaránt nagy tisztelet vette körül. De ebbe a nőtisztelőbe sajátos módon beletartoztak még a kor prostituáltjai is, akiket Szalay ugyancsak oly valószínűsítően képes elővarázsolni írói tarisznyájából. Hieronymus egy beszédét elemző társalgás írói életre keltéséből idézzük a következő sorokat:

...a krisztusi tanítások először teremtették meg az emberiség történetében a görög filozófia által is csak homályosan és tökéletlenül megfogalmazott emberek közötti egyenlőséget, mert az üdvözülés mindenki számára lehetőséggé vált. Ennek az egyenlőségnek kézzel fogható bizonyítéka, hogy a társadalmi helyzettől függetlenül váltak a keresztény szabadság kedvezményezettjeivé rabszolgák és arisztokraták, s ami a legfontosabb, nők és férfiak egyaránt. Hiszen a mártírsorsban egyenlőségük inkarnálódott, s most a női egyenlőség a nők kereszténységben betöltött szerepében vált egyértelművé. Hiszen a keresztény hit értelmezésében, a Szentírás magyarázatában tevékenységük azonos mértékű a férfiakéval.

A Damasus pápa hívására Rómába visszaérkező Hieronymus szembe találja magát az aventinusi nők (lásd Rómában az arisztokraták lakta Aventinus dombját) közösségével, és férfi társaival szem-

ben ő képes szinte csak felmérni, mit jelent az a magasrendű műveltség, amivel e nők rendelkeznek. Melania különös története megérne egy külön misét, de most csak az általa rendezett összejöveteleken való megszólalását idézzük, elmélyült keresztényi tájékozottságát példázandó:

...Mindannyian tudjuk, hogy Origenes az Ószövetséget allegóriák sorozatának tartja, vagyis szóban megrajzolt képeknek, amely képeknek azonban létezik egy formális és egy belső tartalmuk, jelentésük is. Nos, Origenes szerint a hitmagyarázóknak, a bibliaértelmezőknek ezt kell megfejteniük, mert a tanulatlan ember szó szerint értelmezi az allegóriákat, mondjuk, azt, hogy Isten hét nap alatt teremtette a világot...

Majd hasonló érzékletességgel szól még Hieronymus atya homíliáiról... De ezen az összejöveteleken ismerkedik meg az egyházatya Paulával és a lányával is. Azzal a Paulával, aki élete utolsó húsz évének társa lesz, és akinek az unokája gondolja őt majd élete végén. Amikor azonban az összejöveteleken nyomán egy másik vendég házában összegyűlnek, és barátja, Evagrius azt fejtegeti, hogy gúnyt űztek belőlük, hiszen egyiküket sem hagyták megszólalni, felháborodik, és így szólal meg:

Azon vagyok megdöbbenve, hogy nem értettétek a szituációt. A helyzetfölismerés, a bölcsesség, a keresztényi alázat szikrája is hiányzik belőletek. Még azt sem értitek, mi a kereszténység alapértéke. A Krisztus által hozott szabadság, függetlenség egyik megnyilatkozása a nők azonos jogúsága. Ahogyan nincs rabszolgaság, úgy nincs női alárendeltség sem. Ezek az asszonyok évtizedek alatt tudásban, erkölcsben, a keresztény hit megértésében fölnöttek mellénk.

És utána még egy gyönyörű, vallomás erejű fejtegetés jön ezeknek az aventinusi nőknek a szerepéről, amelyet olvasva csak abban reménykedhetünk, az írói beleérzés valóban a valóságot ragadta meg. A könyv záró részeiben már Szalay által exegétaként megnevezett szent még egy kifakadását ide kell írunk:

Nem szívesen fárasztom magam azzal, hogy fölöslegesen magyarázgassak csökött, buta bakkecskéknak, akiket voltaképpen nem érdekelnek a szent szövegek. Bezzeg a nők! Ők úgy isszák a szavaimat, mint a sivatagi homok a ritkán támadó záporokat!...

Aligha Szalay fejtegetéseit akarjuk karikírozni, amikor némileg szembe állítva az ókereszténység nők tekintetében megnyilvánuló – nagy tisztelettel számba vehető – szemléletmódjával és magatartásformáival, illetve emlékeztetve az iszlám európai szemmel elfogadhatatlan nőkkel szembeni gyakorlatára, Ráth Végh István egy adatával kell szembesítenünk az eddig elmondottakat, aki az akkori évszázadokban élt férfiak nőgyűlöletének megnyilvánulásával kapcsolatban a következőket említi többek között (*Szerelem, házasság*, Gondolat, Budapest, 1965, 128–129.):

Csatlakozott mindehhez a bibliai *oldalborda-motívum*. Felnőtt férfiak egész komolyan írták meg, hogy a borda görbe volt, ennél fogva az asszonynál nem is lehet egyenes jellemre számítani... Az Éva-eset elcsavarásában mutatkozó prókatori agyafúrtság másutt is elénk döbben. Az 585-i mâconi zsinaton egy ártatlan nyelvészeti kérdést is felvetettek: vajon a latin *homo* (ember) szót lehet-e általában a nőkre is alkalmazni, avagy az csupán férfit jelent-e? A kérdést eldöntötték: a *homo* megjelölésben a nők is benne foglaltatnak. Sok száz esztendő múlva nőgyűlölő írók ezt a kis epizódot kikaparták, és nagy hűhót csaptak: íme, Mâconban arról tanácskoztak, vajon lehet-e a nőket egyáltalán *az emberi nemhez tartozónak* tekinteni...

Újraolvasva fedezem fel Szalaynak egyébként a másik, később bemutatandó könyvében (*Az ötödik evangélista*), hogy egy hasonló eseményről ő is tudott, mégpedig a Nobel-díjas dán író Szent Katalin-életrajzából. Amint Szalay említi, az író művét a férfi és nő egyenjogúságának kérdésével kezdi:

Idézi az 585-ös tours-i szinódus egyik püspökét, aki azt állította, hogy a nőt nem lehet „homo”-nak, azaz embernek nevezni. Püspöktársai azonnal megcáfolták, az Ószövetségre hivatkozva... „A mi Urunk Jézus Krisztust Filius Domininak nevezik, mert egy szűznek, azaz egy asszonynak a fia.”

Szalay persze megmarad a saját maga által feltárt történelmi korszaknál, de a durvaság ábrázolása tőle sem idegen.

A fiatal és nemi vágytól űzött Hieronymus életre hívásában már megjelenik az a helyenként durvaságba fulladó hevület, amely késői éveiben is jellemzi, íme, egy ilyen jelenet, amikor egy Jeromos számára méltatlan, prostituáltat kisorsoló erotikus játék lehetőségén felháborodik, és barátait korholja:

Az emberi nemzés szégyene ez a mocsolék Titus! Nemcsak a nőket alázza meg, hanem a férfiakat is, mi pedig leereszkedtünk volna patkányba, ha belemegyünk az undorító játékába. És azért utálok magam, mert majdnem... Ti pedig mint a herélt diszó segge, ájultan tehetetlenkedtek...

Az érett korú exegéta viszont később akár egy társasági látogatás latolgatása vagy pedig a keresztény tudás, moralitás érdekében így fakad ki a már idézett Melania szervezte baráti találkozóról távozva, egy résztvevő meghívásának eleget téve:

Némi tétovázás után kényszeredetten ugyan, de elhatározták, meglátogatják Pammachius és Rufinus hajlékát is. Főleg Hieronymus ingerült felbőffenésére döntöttek így.

- Na! Mit valagonckodtok itt? Vagy megyünk, vagy itthagynom a seggnyi pofátokat.
- Marcella előtt majd tartózkodj ettől a stílustól – intette vigyorogva Evagrius.

Amint viszont Szalay leírja könyve utolsó részében, az exegétát, bibliafordítót világszerte támadások érik, másrészt ő maga a keresztény hit terjesztése területén súlyos problémákat lát. Például a püspökök érdekcsoportokba tömörültek, kétfelé oszlottak, és megkezdődik lényegében a kettéválás folyamata nyugati és keleti egyházra. A legtekintélyesebb keleti püspök, aki semmilyen összejöveten nem hajlandó részt venni, egy támadó hangú levelet írt, ennek kapcsán robban ki az egyházatya:

Ha valaki kételkedne a keresztény hit isteni eredetében, nyilván meggyőzi őt erről, mármint az isteni eredetről, hogy micsoda aljadék hitvány semmirekellők terjesztik Isten igéjét világszerte! Szent életűnek vélt, kegyességtől csöpögő püspökök, zörgő csontváz aszkéták és sunyi zabolánc szerzetesek. Nincs az a mocsolék emberanyag, emberi nemzés szégyene, akin ne sütné át az Atyaúrستن mérhetetlen nagysága. Hitvány szarzsákok! Maga az örület, de így van, isteni csodaként alkalmasak arra, hogy az emberiséget megváltó szavakat közvetítsék!...

Érintettük már, hogyan ábrázolja Szalay Jeromos viszonyát saját szexualitásával, ez a mozzanat több helyen is felbukkan, az írói igényességet abban látjuk megnyilvánulni, hogy bár nem emfatikusan, szókimondással, mégis Weöres Sándor erotikus verseire valló ízléssel, választékos stílusban kerekednek ki ezek a leírások vagy jelenetek. A kötet elején számos kisebb-nagyobb mozzanat érinti hősünk és tanulóitársai kalandjait a lupanárok (nyilvánosházak) tájékán. Most azonban a már érett és a sivatagi remeteségből Rómába igyekvő és Athénben állomásozó Hieronymus utolsóknak ábrázolt szexuális kalandját idézzük a kötetből, amely veretesen Szalay-stílusú erotikát tartalmaz, mégsem ízléstelen:

...Az Acropolis keleti oldalán friss, üde növényzet zöldellt, és ez kellemesen hatott a levegőre is...Ámuldozott a csodálatos látványon. Váratlanul szorosan mellé ült valaki, és átölelte a vállát. Oldalt fordította a fejét, és egy alig tizennégy éves, harmatos lánykát látott maga mellett, halványkék ruhája combtőig felcsúszott, s kibolyhozódott alóla seszínű szőrzete.

Csókolgatta lilapirosra festett szájával, s a testéhez nyúlt, a ruhája alá, végigtapogatta, majd amikor megérezte, hogy Hieronymus férfiassága fölgaskodott, szétdobva ruháját, hanyatt döntötte zsákmányát, és hatalmas hímtagjára ült.

Hieronymus tiltakozás nélkül tűrte a támadást. Úgy érezte, nem bír védekezni önmaga gerjedelme és a gyermeklány erőszakossága ellen. [...] A szeretkezés végeztével a kis örömlányka összeturkálta Hieronymus ruhadarabjait, s megtalálta a pénzét, kiguberálta a neki járó összeget, megpaskolta a nemrég még remete arcát jobbról és balról, és azt mondta görögül:

– Jó vagy, apuci! Gyere máskor is. Mindig itt találsz. Vagy ha engem nem, hát a nővéremet minden bizonnyal.

Az alapvetően realista eszközökkel megalkotott regény történelmiségén persze erőnek erejével át-süt Szalay neveltetésével összefüggésben (hiszen másik könyvből kiderül, hogy a középiskolában a piaristáknál magas teológiai képzettségű tanárok vezették be őt a keresztény történelem és hittudomány rejtelmébe) a korai kereszténység korának megértésére és megértetésére irányuló szándék. A regényben számos olyan teológiai jellegű okfejtés, szentszöveg-magyarázat, a vallásosságra valló magatartásformák értelmezése, eme régi századokra jellemző gondolkodásmód életre hívásának kísérletei kapnak helyet, amelyek azonban sohasem válnak az esszeregény műfajára jellemző elmefuttatásokká, hanem sokkal inkább a párbeszéd sokrétű drámai monológokká vagy párbeszédékké.

Korábban idéztük a nagy műveltségű nőszereplő, Melania Origenes-kommentárját, amivel az általa meghívott társaság *konzultációját* indítja el. Most az ott nem idézett Hieronymus-kommentárt illesztjük ide, mivel az szinte bevezet bennünket az ókori keresztény vallásosság világába:

A körünket megtisztelő Hieronymus atya homíliái éppen azért tanulságosak, mert közel hozzák a hallgatóihoz a Szentírás lelkét, Jézus történetében fölfedik a belső mondanivalót, a szó szerinti értelemben, a történeti jelentésben az isteni üzenetet. A szóba foglalt, a leírt vagy az elhangzott evangéliumból kifejti a szellemi evangéliumot. Ezáltal behatolunk a Szentírás értelmébe, s ha behatolunk, kinyílik, kitárulkozik a lelkünk, gyarapodik, tökéletesedik, hozzásegít a Szentlélek által megtisztult értelmünk Jézusban lévő Logoszának megismeréséhez, megértéséhez, és végső állomásként az Atyához találáshoz, ami azonos a tökéletességgel...

A még fiatal Hieronymus meglátogat egy öreg remetét. A vele való beszélgetés egy részletét hívjuk elő itt, amelyben a még tanulókorban lévő egyházatyja ugyancsak egy nagy jelentőségű teológiai eszmefuttatásba bonyolódik:

Máté evangéliumában az áll: „És ne vígy minket a kísértésbe, hanem szabadíts meg a gonosztól.” Csak hozzáfűzöm, hogy Lukács evangéliumából hiányzik az utolsó mondat, a „szabadíts meg a gonosztól”. Origenes nem érti, hogyan mondhat az ember voltaképpen Istent felszólító parancsot, hogy „ne vígy minket a kísértésbe”, amikor a földön élő ember élete, születése pillanatától a haláláig, aligha lehet egyéb szakadatlan kísértésnél. És most idézem neked majdnem szóról szóra Origenest, aki szinte eretnekként szembeszegül Jézus Krisztussal, mert ezt mondja: képtelenség az a parancs, hiszen amíg magunkon hordozzuk a testünket, akkor a porhüvelyünk örökösen a lelkünk ellen tusakodik, Isten szándéka szerint. Ezzel tehát ellentmond Istennek. Képtelen alávetni magát Isten törvényeinek, amiért sohasem szabadulhatunk meg a kísértéstől. Tertullianus azt állítja, egyesek még a papi hatalomnál is nagyobb méltóságot igényelnek maguknak, azzal dicsekednek, még a bálványimádást, paráználkodást, a házasságtörést is megbocsáthatja Isten, azért, mert az ő imájuk lemossa ezeket a bűnöket a bűnösökről. Holott Jób hiába mutatott be bűnbocsánatért könyörgő áldozatot, amit el sem követtek talán.

A regény végén, Paulával, szellemi társával beszélgetve, az exegéta ismét Origenest idézve igyekszik körüljárni a vallásos hit lényegét:

...Gondold csak meg! Itt van ez a szegény Origenes. A kereszténység platóni színvonalú filozófus gondolkodója. Mit vitatnak, kárhoztatnak műveiben? Azt állítja, hogy a lélek előbb létezett, mint a test. Másodjára, azon vitatkoznak, hogy az utolsó ítéletkor, a föltámadáskor milyen alakban kelnek ismét életre a holtak. Azzal a testtel és adottságokkal-é, amelyekkel eltemettetnek? Megmarad-é a föltámadás után rútságuk vagy szépségük? Origenes azt állította, hogy nem. Porhüvelyük a földben marad, mint a börtönből szabadult ember lánc a cella falában. Hiszen a lélek börtöne a test és a test minden szenvedélye. Szerzeteseink jó része nem is sejti, miért él önmegtartóztató életet, miért tartja távol magát a másik nemtől. Azért, hogy már a földön függetlenítse a lelkét. Origenes, aki a mártíriumot mint felsőbbrendű életmozzanatot magasztalta, ezt a szabadságeszményt fogalmazta meg. És ami örület, vállalta is a mártíromságot az összes szenvedésével, mert úrrá akart lenni a lelkét birtoló porhüvelyen.

A korai kereszténység idején a krisztusi vallás vállalása, elfogadtatása ismeretes módon gyakorta mártíromsággal járt együtt, amint erre már előző idézetünk is utal. Egy ugyancsak a korai évekbe vezető megszólalást kell most előhozunk a mártíromság keresztény-szalays értelmezése tekintetében, de ezúttal a később teljes remeteségbe lépő, a világtól elszakadó Bonosus szavait felemlítve (ez a fiatalember az egyházatya legjobb, legjelentősebb barátjának számított, akinek emlékéitől Hieronymus sok évtizedes távollétében sem, sohasem volt képes megszabadulni):

– Nyugodj meg, barátom. Ha a testvéreidet ilyen fiatalon megérintette a keresztény hit csudálatos gyönyörűsége, csak boldog jövő várhat rájuk. Reméljük, hogy a mártíromság Istenhez vezető egyes és rövid útját nem kell majd végigjárniuk. Igaz ugyan, hogy a vértanúság az elmúlt évszázadokban a kereszténység éltető erejének bizonyult, az első keresztények elpusztíthatatlansága, mindent legyőző hite az önfeláldozásból fakadt...

Szinte történetfilozófiai értéke van annak, ahogyan ebben a régi korban is feltárja Szalay a *szektásodás* folyamatát (egy részben már előzőleg is idézett leírásban), amelynek persze később a nyugati és keleti egyház szétválása lesz a következménye:

...Egyelőre azonban még csak a keleti és nyugati püspökök közti feszültségekkel kellett szembenézniük Damasuséknak. A pápát az bántotta, hogy a püspökök érdekcsoportokba tömörültek, s földrajzi helyek szerint oszlottak meg, keleti és nyugati részekre...

Nem hallgatva el persze a belső vallási ütközéseket sem – lásd a papi erkölcstelenség büntetésére indított, Damasus egyházfő (pápa?) hozzájárulásával és Hieronymus vehemenciájával irányított akciót:

...a gyöngé testalkata ellenére hihetetlen energiáktól duzzadó Hieronymus... ördögi megoldást talált ki, hogy a famulusaival kiszimatoltatta a papok erkölcstelenségeit, s bizonyítékokat is szereztetett velük. Mindezt pedig a Szent Laurentius-bazilikában istentisztelet közben hírelte szét, név szerint megnevezve azokat a nőszemélyeket is, akikkel bűnöztek a klerikusok, s egyszersmind nyilvánosságra hozták azokat a leltárokat is, amelyek felsorolták a hívektől örökölt vagy ajándékozott tárgyakat, arany- és ezüstszerkezeteket. Ezeket az ajándéktárgyakat ugyanis értékesíteniük kellett volna, s az így nyert pecuniából a gyülekezet szegényeit kellett volna támogatniuk.

A Kodolányi-regények esetében az immár végre megszületett korszerű elemzések egyik különösen nagy figyelmet kapó témaköre a történelmi áthallások feltárása (*A válságtudattól a megvilágosodás lehetőségéig*. Konferenciakötet Kodolányi János születésének 120. és halálának 50. évfordulója alkalmából, szerk. Sulyok Bernadett, MMA, Budapest). E történelmi áthallások azonban Szalay regényében is tetten érhetők.

Ismeretes, hogy – amint maga Szalay is utal erre, a rómaiak jól ismerték a szólást, hogy tolvajból lesz a legjobb fogdmeg – a régi éra bűnösei sok esetben az új éra hű kiszolgálóivá válnak (ez

akár a nyilasokból lett kommunista párttitkárokra, csőcselék-emberekre is igaz állítás). De mit ír erről a regény szerzője?

Constantinus rendeletben számolta föl a keresztényüldözéseket, de még századunk első évtizedeiben is zajlottak vérengzések. Ha úgy számítod, hogy valaki tízesztendősen kínozott vagy ölt meg keresztényt, ma kilencvenévesnél is öregebb lehetne. Constantinus uralkodásának első évtizedeiben kellett volna számon kérni a kereszténygyilkosságokat. Csakhogy a keresztényüldözők, a gyilkosok nem kis száma átváltott, pap és püspök lett belőle, mert az üldözések alatt olyan pozíciókat szerezhettek meg, hogy tehetetlen volt velük szemben a túlélők hada.

Ennél is sajátosabb üzenete van annak a rövid jelenetnek, amely az új érkezésével sem tudja kiölni a régit, legfeljebb csak részben helyettesíti. Ez a modern világ életében is tetten érhető. Sőt, lehet, hogy a bűnöző az új világban hivatalnokká (rendőrré) válik, de bármelyik pillanatban újra működésbe léphet bűnöző hajlama. Még érdekesebb ez a jelenség Afrikában, ahol a régi animista hitvilág és a keresztény tanok egyfajta szinkretizmust teremtenek. De mit tár fel az első századokból Szalay Károly?

És közepütt... állt egy csudálatosan szép, hófehér márványból épített szentély, Apollón és Artemisz temploma. Hieronymus számára egy pillanatig sem volt kétséges, hogy a velük tartó antiochiai keresztény zarándokok jó része még ma is ide jár a keresztény istentisztelet után görög-pogány szertartásokra. Említette ezt a gyanúját Evagriusnak, aki vérbeli görög lévén majdnem helyeslően bólogatott. Mármint az idejének pogány szertartásait helyeselte.

Úgy véljük, igen tanulságos üzenete van annak a részletnek is, amikor pusztán csak Jerusalemben a múltjának ismerete válik az elbeszélés témájává:

Ahogy közeledtek Jerusalembé, úgy szaporodtak azok a helyek, amelyek előtanulmányok nélkül már semmit sem mondtak volna a zarándokoknak. Paula és Hieronymus azonban vetekedtek egymással az Ó- és az Új-Szövetség ismeretében.

Joppéba érve Paula rögvést megjegyezte:

– E város alapítását a zsidó mondakör az özönvíz előtti időkre helyezi. És ha nem tudnátok, Jónás itt szállt hajóra, hogy meneküljön az Úr orcája elől, de mi tudjuk a Bibliából, nem sok sikerrel...

Ha ezt a problémát történelmivé akarjuk kiszélesíteni, akkor ismét egy afrikai példát kell hoznom: a zulu Shaka törzsi uralkodó, illetve a közép-afrikai eposzokban mindig vesztes, de keményen küzdő *halandó* Oku nép főhőse, a kérlelhetetlen Zong Midzi közötti összevetésnek az a tanulsága, hogy a saját hatalmi presztízse növelésére törekvő, kérlelhetetlen vezér/főnök magára marad, és öncélú küzdelmeivel egyáltalán nem a közjót szolgálja, amely mai afrikai államférfiaknak is tanulságul szolgálhat.

Mindezek jegyében nem véletlen tehát, hogy az egymásra ráépülő, egymást kiszorító kultúrák (rém)képe is felmerül a regényben Jerusalemben bemutatása során:

...Titus csak lerombolta, Hadrianus ezzel szemben még meg is alázta a város lelkét. Az üszkös romokból újraéledt város csípte Hadrianus szemét, s lévén a görög szofisták tanítványa, fölsimerte, hogy a föltámadó város életerege a vallásaiban rejtezik. Mégpedig két vallásban, a zsidóban és a keresztényben. Ezért hát megszenteltetett a zsidó vallás maradványait. Salamon templomának romjait meggyalázta azáltal, hogy a Szentek Szentjének helyére a maga otromba, ám istenített szobrát állíttatta föl. A Kálváriát szétlapátoltatta, a Golgotából vesztőhelyet csinált, a Megváltó Krisztus testének sírgödörét, a víz-tartót, amelybe a keresztet belevetették, föltöltötte, a felszínét kiegyengetette, s rája két pogány templomot, Jupiterét és Venusét emeltette...

De vallási gyakorlat és társadalom kapcsolatának szinte nyílt kritikája is helyet kap Szalay elbeszélésében:

A római keresztények között egy szűkebb kisebbség helyeselte az egyiptusi remeteszerű aszketizmust, de a többség úgy vélte: pusztá szórakozás, a különlegesség iránti vonzódás csak, hogy hihetetlenül gazdag aventinusi arisztokrata nők unatkoznak, s most önmegtartóztatással, testük regulálásával örömködnek, miközben sok rómainak még a napi betevő falatra sem telik.

Még tanulságosabb, akár ha a nagy vallások között az elmúlt évszázadok során zajló és mintha még ma is dúló feszültségekre, sőt háborúkra gondolunk, Constantinus lépése, a kereszténység államvallássá emelése:

Amikor Constantinus előbb egyenjogúsította a többistenhívő pogány vallásokkal [a kereszténységet – B. Sz.], az még nem okozott olyan rettenetes bajt. Sőt, lélegzethez jutottak a keresztény hívők. Megszűntek az üldözések, a mártírok szenvedései. De amikor államvallássá vált a kereszténység, és világi feje a császár lett, a vallás hatalmi erővé torzul, s az összes törtetőnek, hitvány hím páviáncának, kétszínű, Janus-arcú széltolonak üzleti vállalkozás lett a Krisztus-hit, behatol az egyházunkba az az emberi fertő, amelyik ellen voltaképpen megizmosult a kereszténység az első és a harmadik század között.

Lenyűgözőek viszont azok a sorok, amelyek a *Vulgata* születésének körülményeit, a pápai megbízás megszületését idézik fel. S aligha van meghatóbb jelenet, mint amikor a regény egyik női szereplője, Paola, a *Vulgata* születésében az egyházatya talán legfőbb instruálója, öregkorának húsz évén át lelki támasza, szellemi társa sírjánál a betegeskedő, félig vak exegéta felolvassa fordítását a halottnak:

A szerzetesek szóltak Eustochiumnak és Paulinianusnak egy este, hogy Hieronymus künn ül a sötét éjszakában, a hold és a csillagok meglehetősen gyér fényében, és fennhangon olvassa föl Paulának a *Vulgatát*.

Ezt azonban már Eustochium és Paulinianus sem volt hajlandó elhinni. És a következő holdsugaras éjszakán kilopakodtak Paula sírja közelébe, és hallgatóztak.

Kisvártatva valóban megjelent Hieronymus. Kéziratot vett elő, és vakai szemével nagy nehezen, de mégis felolvasta a halottnak a szent szöveget.

Többszövegű vonatkozás, felvetés, problematika bemutatása illenék még ide. Szalaynak a korra vonatkozó rendkívüli tájékozottságát mutatják például az ókori gasztronómiát felidéző részletei. Hasonlóan említhetjük a tájak ábrázolását, a földrajzi leírások vagy a növényzet, mondhatnám, lélekfrissítő leírásait. Szalay tud olyan műveltségi javakról is, mint az egykori gyógymódok, és a kor népeinek, etnikai csoportjainak színes világát is felvillantja.

Számos *szócsinálmány* (hogyan az ő stílusához illeszkedjék az elemzés is) színezi a leírásokat (a szerző által igen kedvelt anc/onc/enc/önc képzővel ellátott kifejezések: figuranc, nyomoronc, hordonc, cipegenc, kóboronc, serdülőnc, kígyónckodás, agylötyögönc, fanyalgoncoskodás, csellen-genc, alakonc, aljasonc, gennyfakadonc, páviánc; más *csinálmányok*: mocsolék, poszogó embercsék, friggientés, ficege, tolatyúzó művészet, purcsant agyú, venyigéllett, ficenkó, kitaláció; különleges szóösszetételek: lötyteteg tehéntőgyfejű, rakottfűrjhús-tál, mézesfügelekvár-kedveskedés).

A történelmi regényekből nem hiányozhatnak az úgynevezett inzertek (lásd Bonosus levelét vagy még inkább Jeromos hosszabb epistoláját, de más idézetek is fellelhetők még a kötetben). Elemi erejű a halál megjelenítése. És ugyan módjával, de a korhűség és az atmoszféra megteremtése céljából elhangzanak nagyobb számban latin, ritkábban görög, héber és szír kifejezések is. Külön érdemes volna szembenézni azzal, hogyan építi be művébe Szalay az időről időre eretnekséggel vádolt ókori bölcs, Órigenész filozófiáját, akinek az elmúlt néhány évtized során végre sok műve hozzáférhetővé vált magyar nyelven. És persze szólni kellene még az írói ábrázolástechnika egy lényeges eleméről, hogyan jelenít meg Szalay egy-egy sajátos emberi figurát. Csak példaszerűen említ-

jük a következőket: egy remete alakja a katakombákban, egy püspök jellemzése, egy nyegléskedő figura hiteles életre hívása, nem is beszélve arról, hogyan rajzolódik elénk az exegéta vitastílusa.

Szalay kérdésemre elmondta, hogy a regényben érintett helyszínek közül csak Olaszországban és Görögországban járt. A többi (Libanon, Szíria, Egyiptom) rendkívül kiterjedt történeti, földrajzi, térképészeti és műemléki tájékozódás nyomán rajzolódhatott ki a számára. Mindemellett úgy vélem, például a római katakombák leírásában vagy a Diocletianus-féle keresztényüldözés felidézésében érzékelhetjük a helyszíni benyomások következményeit. Szalay még a kor öltözködéséről, viseleteiről is tud, sőt, a kötetet átszövik a korabeli közlekedés és *postaszolgálat* (levelek küldése barátokkal, ismerősökkel kocsival, lovon vagy hajókkal) jelenvalósága. Külön figyelmet érdemel(ne) a különféle utazások leírása, amelyek közül különösen nagy benyomást keltőnek, a korabeli lehetőségek és körülmények teljes értékű rekonstrukciójának érzékeljük a főszereplő és barátai Északra utazásának történetét.

•

Szalay másik könyvének, *Az ötödik evangélistának* (Orpheusz, 2017) sajátossága, hogy miközben egy nagy műveltségű, de nem teológus író valláselméleti könyvét tarthatjuk a kezünkben, ugyanakkor az mintegy önkomentárnak minősíthető a Jeromos-regény számos gondolati kisugárzása tekintetében. A kötet elsősorban Szent Pál valódi szerepének feltárására törekszik, azonban foglalkozik Ciceróval, a Pompejiben élő keresztényekkel, Órigenésszel, a sieniai Caterinával, Szent Katalinnal, de sort kerít arra is, hogy egyfajta *exegézist formáljon* a saját regényéhez (ebben számos adalékkal szolgál regénye megírásával kapcsolatos fő törekvéseiről). A kötet megérdemelné a bővebb ismertetést, én azonban egyetlen kérdéskör, Szent Pál, az ötödik evangélista egy fontos alapgondolatának (az egyetlen parancsolat) egyetlenes érvrendszeréhez szeretném fűzni mondandómat, illetve a kapcsolódó idézeteket.

Szalay regényében több helyen is erőteljes kísérletet tesz a krisztusi erkölcs legfontosabb tétele és üzenete, a tízparancsolat első fogalma, a *szereget* szó felhangosítására. Egy helyen Hieronymus barátja, Evagrius szájába adja a páli érvelést, mégpedig Melaniára hivatkozva:

- A Tízparancsolatban benne van: szeresd barátodat, mint tenmagadat!
- De Melania azt vallja, nincs szükség tíz parancsolatra, ha ezt az egyet betartjuk, Mert a másik kilenc parancsolat olyan bűnököt tilt, amelyek valamilyen formában ennek az egyetlen és legfőbb parancsolatnak mondanak ellent.

Ugyanez a gondolat már korábban is felbukkan a regényben, ezúttal a könyv főhősének legjobb barátja, Bonosus szájába adva:

A Tízparancsolatban csak egy tétel a szereget, nem fontosabb annál, hogy ne lopj, ne kívánd meg felebarátod feleségét és vagyonát, tiszteld atyádat és anyádat, nem sorolom. Holott ha csak egy törvény volna, a feltétel nélküli és korlátozhatatlan szereget, nem lenne szükség másik kilenc parancsolatra. Mert a Tízparancsolatból kilenc tautológia, alacsonyabb rendű ismétlése a legfontosabb és mindent gyökeresen megváltoztató törvénynek, a szeregetnek. A zsidó, a görög, a latin vagy az egyiptusi istenek nem a szereget istenei. Mindegyik vallásban szóba kerül a szereget mint motívum, mint létező valami, de csak harmad-, negyedrendű fontosságú kérdésekkel egy szinten. Szerintem alacsony szinten...

Utóbb egyik mestere és tanítója, Valerianus püspök és tanítványai elemzik és értelmezik Hieronymus egy beszédét. Ebben már Bonosusra hivatkozással bukkan fel az előbbi gondolat:

...végezetül azt fejtegette, amelyről nemrég Bonosus beszélt utazásunkon: a szabadság a szereget függvénye, amely megint csak a krisztusi tanításban fogalmazódik meg legmagasabb szinten. Noha a pogány vallásokban is, amelyek esztétikai szépségét nem tagadta, föl-fölbukkan a szereget fogalma, sőt az Írás meg is fogalmazta: szeresd felebarátodat, úgy, mint tenmagadat, Krisztus azzal hozott az egész emberiség történetében addig ismeretlen

újdonságot, hogy felebarátait jobban szerette, mint tenmagát, hiszen megkínóztatta és feláldozta magát értük.

Lehet, hogy nem eléggé alaposan olvastam el Szalay könyvét, de nem emlékszem, hogy találkoztam volna azzal, hogy a szeretetnek mint egyetlen parancsolatnak a gondolata kapcsán konkrétan Pálra hivatkozott volna az elbeszélés sodrában. A gondolat forrását azonban a tanulmánykötetben találjuk meg, mégpedig *Az ötödik evangélista* című fejezetben. Miközben úgy véljük, ez mindkét könyv talán legfontosabb üzenete számunkra, az idézeteket kommentár nélkül írjuk ide:

Szent Pál levelében 37 alkalommal találkoztam valamilyen vonatkozásban a szeretet szóval. Majdnemhogy többször, mint a négy evangéliumban együttvéve. Ez az egyszerű számadat azt jelenti: a krisztusi tanításokban a kiemelkedően fontos, a legfontosabb, a mindent elsöprően új gondolatnak, tanításnak ezt tartotta Szent Pál, és igehírdető útjain nyilvánvalóan ezt tanította az embereknek.

„Ne tartozzatok senkinek semmivel, csak kölcsönös szeretettel, mert aki embertársát szereti, a többi törvényt is megtartja, Hiszen a parancs: ne törj házasságot, ne ölj, ne lopj, a másét ne kívánd, s ami egyéb parancs még van, mind ebben az egyben tetőződik: Szeresd felebarátodat, mint saját magadat. A szeretet nem tesz rosszat az embertársnak. A törvény tökéletes teljesítése tehát a szeretet” (Róm 13,8-10).

Mit jelent ez a... legfőbb parancsolat? Nem kevesebbet, mint azt, hogy az Ószövetség 613 parancsolata fölösleges, ha ezt az egyet betartja az ember, de fölösleges a mózesi 10 parancsolat is, mert hiszen Máté is Jézust idézi, és kerek pereg kimondja: „Ezen a két parancsolaton alapszik az egész törvény és a próféták.”

Aprócska stíluselemzéssel: ha a felebaráti szeretet parancsa a második legfőbb az Isten föltétlen szeretete után, de ez a „második” hasonló az elsőhöz, és Szent Pál a felebaráti szeretettel együtt meg sem említi az Isten iránti szeretet törvényét, hanem külön foglalkozik vele...

Takács Gyula kétféle szeretetet különböztet meg Szent Pál értelmezésében. Az egyik sima, egyszerű embertárs-szeretet. „Ne tartozzék senki senkinek, csak kölcsönös szeretettel” (Róm 13,8). Vagyis az oda-vissza szeretet. A második szeretet-forma – szerintem – a kulcsok kulcsa, a kereszténység magva, szíve-lelke, az irgalmas szeretet. Ez a szeretet egyoldalú, vagyis egyirányú, „fölemelkedik az Isten cselekvése színvonalára”. A szeretetért nem vár viszonzó szeretetet, önzetlen és öncélú, „Istennek való kommúnió, liturgia”.

•

Napjainkban, úgy tűnik számomra, a tényirodalom, a mindennapok eseményeiből merítő literatúra, a külvárosi mocskok, az újra és újra felburjánzó bűntények vagy éppen a teljes jelentéktelenségig és eseménytelenségig fokozódó alkalmiság, mit több, a közönségesség ábrázolása uralkodik a sajtótól és a vizuális médiától folyamatosan mérgezett irodalomban. A fejét a prózai tömegtermelésben elvesztő olvasó aligha képes megsejteni, micsoda élmények várhat(ná)nak rá Szalay regényében, amely egy morálisan forrongó kor valóságát teljes keresztmetszetében tárja elénk, közben ezernyi példát adva egy talán nemesebb, emberileg teljesebb élethez.

Ezen a helyzeten azonban nemigen tudunk segíteni, csak egy-egy elvétve (egyénilag, személyesen) felvállalt kitéréssel lehet rajta túllépni.

Már az sokkal inkább nyugtalanító kérdés, hogy a hazai irodalomkritika mennyire semmibe vette mindaddig Szalay, nem túlzás, ha azt állítjuk, korszakos alkotását. Ez különösen annak a fényében mutatja a hazai irodalmi élet szilánkosodását vagy talán inkább hiánygazdálkodását, ha arra gondolunk, a hazai mindennapok egyik visszatérő jelszava: Magyarország létezését a keresztény kultúra jegyében kívánja megfogalmazni.

(*Szent Jeromos éjszakája. Spirituális pikareszk regény*; Budapest, Kairosz Könyvkiadó, 2014, 424 old. *Az ötödik evangélista*; Budapest, Orpheusz Kiadó, 2017, 243 old.)

NÉMETH ISTVÁN PÉTER

Olvasónapló a zárt forma nyitottságáról

Pataky Adrienn: A hangzatkától a szonettkoszig

Pataky Adrienn 2016 után újabb tudományos, ám érdekesítően olvasmányos könyvvel jelentkezett a szonetról. (Első könyve is a Ráció Kiadó gondozásában jelent meg *Szabad kötöttség. Szonettekről és politikai líráról a '45 utáni magyar irodalomból* címmel.) A mostani, közel háromszáz oldalas vállalkozásának *A hangzatkától a szonettkoszig* címet és *A magyar szonett történetéről és nagy pillanatairól* alcímet adta. Témamegjelölései a könyvek homlokán pontosak és beszédesek. Most már csak azért is egész könyvvel szavatolta, hogy nem olcsó paradoxon a szonett kvintesszenciáját hordozó meghatározás, ama „szabad kötöttség”. Nem szeretnék e recenzióban előreszaladni, ám hadd jegyezzem meg, hogy ezt a definíciót a szonettre a nemrég elhunyt Ágoston Vilmos tollából olvastam először, akinek Szócs Géza szonettkoszorújáról írott tanulmánya *A szonett szabadsága* címmel látott napvilágot (*Humanizmus ettől – eddig?*, Kriterion, 1977). A szonettkoszorút József Attila tette híressé a magyar irodalomban, és Tandori becézte, rövidítve, szonettkosznak. Pataky Adrienn legújabb könyvcímének értelmezését, a „hangzatka” jelentését is megleli az olvasó a szerző bevezetőjében. A szonett az olasz „sonare” szóalakból származik, s jelentése, a szonálni annyit tesz: hangot adni, megszólaltatni, harangozni... Innen ered tehát magyar megfelelője, a „hangzatka”, a 19. század első felében még divatos kifejezés, amit a szonettre értettek, s amely Virág Benedek szóalkotása. Pataky Adrienn e könyvével szinte egy időben vehettük kézbe Kerék Imre legújabb verseskötetét, amelynek alcímében bukkant föl – mint a soproni szonett-szobrász költő által máig elevennek megőrzött terminus technicus – a „hangzatka”: *Szapphó koszorúja. 32 vers-hangzatka* (Kiskun-Helikon könyvsorozat, 2021).

Pataky Adrienn könyvének tárgyát, a szonettet ezen kívül nevezték még másképpen is, például Kazinczy Ferenc csengő dalnak, a németben *Klinggedicht*nek és *Klanggedicht*nek, sőt a sorok számáról – akár a haikukat Bertók László háromkákának – tizennégysorosoknak is (*Száz szomorú szonett. Kárpátaljai magyar költők tizennégysorosai az ezredvég küszöbén*, Pallas–UngBereg, 1998). Ágoston Vilmos tanulmányában a szonett „a középkor slágere – a formába zárt szabadság éneke”. E fontos mondatig azonban meg kellett még ismerkednem verstani értelemben a szonettel, csak azt követően lehetett mint műfajjal, amit Pataky Adrienn meg is tett könyve első fejezetében (*A szonett kanonizációja és Kazinczy munkái*).

Első verstankönyvemet Hegedüs Géza írta, amely 1959-ben jelent meg Szántó Tibor könyvdíszével (*A költői mesterség*). Tizennégy-tizenöt esztendősen ezt a munkát azonmód megértettem, Gáldi László *Ismerjük meg a versformákat!* című tankönyvéhez még egy-két esztendőnyi érés szükségeltetett. Amit a szonett születéséről és diadalútjáról (térben s időben egyaránt!) olvashattunk Hegedüs Gézától, attól – akár a kályhától – elindulni volt jó, ám a *Világirodalmi lexikon* szócikkei a szonetról, a szonettjátékról és a szonettkoszorúról már Pataky Adrienn szonettmonográfiái felé mutattak. (A szócikkeket Kovács Endre, Tótfalusi István, Herczeg Gyula, Szepes Erika, Hoványi János és Szerdahelyi István írták. Pataky Adrienn Szepes Erika és Szerdahelyi István további kutatási eredményeire többször is hivatkozik a könyvében.) A II. Frigyes szicíliai udvarában született szonett hamar meghódította Európát. A kétszer hétsoros ghazal vagy a szicíliai (oktettből és szextettből álló) canzone előlegezte a versalakzat slágerszerű elterjedését, amely forma és hangzás Petrarca, Dante és az utánuk jövő költők számára ismerős ráma lett, amire érzéseiket, gondolataikat vonhatták. Pataky Adrienn gonddal vizsgálta meg, honnan jött ez a közismert tizennégysoros s annak a dallama. „A szonettszerkezettel kapcsolatban már a 16. században felmerült, hogy az tulajdonképpen ókori epigramma fejlettebb változata, ugyanakkor mások szerint a pindaroszi ódával, a provanszál cansonéval és az elégiával is rokon.”

Megtudjuk, hogy a magyar lírára Petrarca szonettjei először motívumaikkal hatottak (Balassi és Rimay költői képeiből köszönnek ránk), de a Balassi-strófa a maga szigorú szerkezete miatt nem

honosíthatta meg e formát, annál inkább Kisfaludy versszaka! Ha a Himfy-strófa nem zsugorít a szonett tercínáján, akkor meglehet, hogy nem Faludi Ferencet és Kazinczyt vagy Szemere Pált emlegetjük az első magyar szonettek atyjaként. Faludi Ferenc műfordításának elsősültséget a magyar szonettek között nem vitatja el a könyv írónöje, ám érdekes és helytálló az a felvetése, hogy ha nem csupán szigorúan a formát, hanem a szonett-témákat vesszük alapul, akkor számolnunk kellene Miklos Déak ottavájával és Preisegger György tübingeni tizennégysorosával vagy Verancsics Antal versével az 1500-as évekből. Megtudjuk, hogy a Faludi Ferenc fordította szonettnek került elő párszonettje is (*A pipáru*). A költemény olasz, francia és német gyökereiről, az eredeti (?) szonetról – szerény tudomásom szerint – 1938-ban készült a legteljesebb megközelítés. Turóczi-Trostler József *Az első magyar szonett* címmel adta közre tanulmányát (*Faludi és a gáláns költészet* alcímmel) az Irodalomtörténet hasábjain. Kazinczy Ferenc a sajátját tartotta elsőnek.

Pataky Adrienn Csokonai Vitéz Mihály szonettjeinek értékeléséhez Kunszery Gyulát idézi, *ébredési* – akinek versei, műfordításai mellett igényes és okos könyvét is elfeledték az olvasók, amit a szonetról írt (*A magyar szonett kezdetei*, 1965, Irodalomtörténeti Füzetek).

A szerző a szonett egyik legnagyobb szerelmeséről, Kazinczy Ferencről és köréről érezhetően elfogultsággal, éppen ezért, hogy ne holmi laudáció kerüljön ki a kezéből, változatlanul tudományos alaposággal ír. Orosz László szentelt 1980-ban megjelent könyvében (*A magyar verstani eszmélkedés kezdeteiben*) másfél oldalt, s a kecskeméti irodalomtörténészünk nem felejtette legalább a 161. lábjegyzetében megemlíteni Töltényi Szaniszló 1821-ben napvilágot látott *Sonetekjének* bevezető tanulmányát, amely korának legterjedelmesebb és legrészletesebb ismertetését adta a szonetról. Bitnitz Lajos 1827-ben jelentkezett félezer oldalas tankönyvvel, *A magyar nyelvbeli előadás tudományával*, amelyből Pataky Adrienn föllapozta és idézte azt a két oldalt, amely a *Hangzatára*, a *Sonettóra* vonatkozott. A 19. század első felében szonettköltésbe kezdtek költőink, sőt, tudoraink a szonettek is bemutató verstankönyvek, tankönyvek írásába is fogtak. Kazinczy a legszebb magyar szonettnek Szemere Pál *A reményhez* szóló versét tartotta, de e formában, e hangon (hangjellemben) verselt Kisfaludy Károly, Helmecey Mihály, Balla Károly, Szentmiklóssy Alajos, Guzmics Izidor és Virág Benedek... A versidomokról értekezők közül Pataky e fejezetében szerepelteti a veszprémi Papp Ignácot, Sasku Károlyt, Homokay Pált, Töltényi Szaniszlót (tanszonettjével!), Táncsics Mihályt, Ballagi Mórt – fölsorolni a nevek közül ennyi is elég, hogy hány írástudónknak kellett szonettek fölé hajolnia, hogy Babits és Weöres számára kényelmes is legyen a tizennégy soros tér, amelyet virtuozitásával kitölthetett, vagy amin ki-ki a 20. században még építhetett vagy csonkíthatott.

Pataky Adrienn könyvében korántsem csak epizódszerepet kapnak klasszikusaink, akik pedig éppen nem ápolnak szoros barátságot a szonettel. Berzsenyi és Arany János egyformán magabiztosan kezelték a versformákat, nem is lett volna szép, ha például a legjelentősebb bécsi muzsikuskok nem értettek volna a szolfézshez, a zeneelmélethez, az összhangzattanhoz. Mindkét költőnk tudatosan vagy ösztönösen is egymásba simította a magyaros és az időmértékes (szótagmérő) verselést. Utóbbira példa: Keresztury Dezső vette észre, hogy *A közelítő tél* sorai ritmizálhatók felező tizenkettesként és aszklepiadészi metrum szerint is. Berzsenyi és Arany János mégis tartózkodóan bánt a szonettforma használatával.

Arany Jánostól sokáig csak egyetlen szonettet tartott számon a szakma, *Az ihlet perce* címűt (1855), amely a Kazinczy iránti tiszteletnek is hangot ad, ám az őszikés, szintén „önreflexív”, címében Horatiust és a római mondást fogláló tizennégy soros, a *Naturam furcâ expellas* (1877) elemzését, verstani-kultúrtörténeti megközelítését sem mulasztja el Pataky. Mindkét költeményben föllelhetők a parodisztikus elemek. Pataky hivatkozik is Tarjányi Eszter dolgozatára, aki Tolnai Vilmost idézte *Az ihlet perce* elemzésekor: „Arany tehát Kazinczyt saját formájában cáfolja, és nemes paródiát ír róla.” A modernség kapujában állunk, ahonnan – József Attila szerint – Bachot Bartók felől érthetjük meg, nem pedig fordítva... Pataky Adrienn Sötér Istvánt citálja: „Arany valódi modernségét csak a 20. század felől érthetjük meg.” Az egész 20. században már hamisan csengett, ha valaki – a történelmi borzalmak közepette – hamisíthatatlan idillről, a rózsafelhőről földre szállt nőideálról szólt, hiszen akkor Picasso kétorrú hajadonjainak korában máris – legrútábbul – a megszépítés tisztességtelen szerepkörét vállalta volna föl. Pataky Adrienn tiszteleg az előtte járók Arany-recepciói előtt, s még dicsérendőbb, hogy számtalan új meglátásával járul hozzá az őszikés tamburás öregúr portréja árnyékban maradó vonásainak kiemeléséhez. Különösen gazdag e fejezet „tökharangos” versének megközelítése! Filológiai áttekintéssel, Arany János zenéhez való viszonyának is-

mertetésével, a harang-motívum költői kisatlaszával, a tőkharang és tőkitera mint hangszer és népi játék etnográfiai leírásával találkozunk a könyv olvasója, végül úgy is, mint húros hangszerek gyűjtőszava, s úgy is, mint műnem – a líráról nyer egy idő- és térbeli utazást.

Arany János a bukott szabadságküzdelmeink és Petőfi Sándor halála után kétséges, hogy költőként egyáltalán meg tud-e szólalni, s ez az a dráma, ami a legsúlyosabbak közül való, ami csak egy alkotót érhet. A második világháborút követően Pilinszky is ugyanebbe a krízishelyzetbe került, a fenyegető csönd ítéletét alázattal el is fogadta. Meggyötört, de diadallal került ki válságos állapotaiból, mindannyiszor tudott verset írni. Pataky Adrienn egyszerre nagy empátiával és filoszorgalommal ír az első hallásra komikus vagy groteszk hangulatú Arany-versről. Vajon megszólal-e a játékban néma vagy igen halk és fura hangot adó gyermekkori tőkharang? (A tambura, azaz tőkitera húrjainak pönögtetése igazi muzsikát szolgáltat-e a vájtfulú zeneszeretőknek, hiszen e hangszer rokonságban van a héthúrú lyrával? Akár hal, akár teknősbéka vagy fateknő alakja van is e pengetős hangszernek, egyként a dalköltészet mesterségének címe. Somlyó György a gyermekkori teniszütő és a lant között is korrespondenciára lett!) Az őszikék, e kései kikericsok szépsége fölérhet-e a rózsaberkekével? Pataky Adrienn sorra mutatja ki a *Naturam furcâ expellas* lehetséges világirodalmi mintáit (a Baudelaire-szonettek hatását) és magának az Arany-szonettnek számos jelentésrétegét. Idézi a költő *Dal fogytán* című költeményéből a babiloni fogságban elhallgató zsoltárosok mozdulatát, amivel nem letészik a lantot, hanem a fűzekre függesztik föl hárfájukat:

„Függ már szögén a hárfa / [...] / Ujjam nehéz a húron...”

A költői elhallgatást jelentő fűzekre függő lant képét már Csokonaiék sem vették egészen komolyan, holott valóban egyet jelentett azzal, hogy valaki nem ír többé verset. Arany János is úgy érezte ebben az idézett, *Dal fogytán* című versében, a maga spleenjét megunt, a fűzfapoéták hadától is kijátszott toposszal jellemezte:

„A verset únva írom: / Ez tán utolsó.”

Mégis. Közhely és igazság: a költőnek le kell győznie a csöndet. Ha másképpen nem megy, akkor öniróniával, ahogyan a fájdalmas történelmi vereség beleférhet – Arany tollából – egy *Nagyidába*. Ahogyan Apolló lantja helyett jó, ha akad egy tőkharang, amiből lyra teremthető: „A *szonett* így tehát, amely kialakulásakor még erősen kötődött a hangszeres kísérethez, önmaga válik egyszerre hangzó és vizuális, rímekkel és belső ritmussal rendelkező, bár papírra írt, mégis akusztikus költeménnyé, lyrává, azaz reprezentált hangj eseményé.”

20. századi költészetünknek, ezen belül a magyar szonettköltésnek Pataky Adrienn újabb fejezete szerint – a szerző Nemes Nagy Ágnes véleményére támaszkodik – Kazinczy és Szemere „próbaszeriája” után nem volt komoly előzménye. A Nyugat költői valóban mind a verselés, mind a tematikák tekintetében a szonettet egészen meghonosítják, feszességének megtartása mellett kényelmessé is teszik. (Hadd jegyezzem meg, szám szerint sokkalta több szonett született a 19. század végéig, mintsem ma gondolnánk. Elfeleedtük azokat a költőket, szonettek írókat. Hadd említsem Vargha Gyula [1853–1929] nevét. A költő imádott szonettek műfordítani, igaz, a Baudelaire-ékhez képest másod- és harmadvonalbeli, de jó költők is homályban maradtak mára. Lásd Vargha 1985-ben megjelent, Mészöly Dezső válogatta kötetét!) S tényleg a szonett aranykoráról kell beszélünk: „A nyugatos szonett korántsem csak a magyar szonettet [...] jelentette, hanem elsősorban Babits Mihály, Juhász Gyula, Tóth Árpád, Kosztolányi Dezső s a többi nyugatos szonettformában írt, alakilag és tematikailag is sokszínű munkáit.” Ne feledjük, hogy az úgynevezett második és harmadik nemzedék költői számára nem csupán publikálási lehetőséget, rangot adott a Nyugat, hanem Babitsék barátságát, személyes hatását is. Szabó Lőrincről Somlyó Györgyön át Kálnoky Lászlóig sorolhatnánk a szonett szerelmeseit. József Attila, Weöres Sándor, Rónay György, Faludy – mind-mind alakított, újított valamit a magyar szonetten. A „magyar szonett” terminus technicus Kovács Sándor Iván jelzős szerkezete, s ezt a kifejezést használta már Kecskés András az 1981-ben megjelent (*A vers hangzásvilága* című) tankönyvében: „Az eredeti kötöttségek később fellazultak: Juhász Gyula például többnyire eltért a hagyományos rímképlettől, néhol még a szótagszámtól is, jellegzetesen »magyar szonettet« formálva.” Pataky Adrienn Kálnoky László *Magyar költő a XVI. században* című versének magyaros tizenkettesekben írott szonettjét említi, mint ami Babits nyomán lazított a petrarcai hagyomány megkötésein. Párrímű vagy „négyesarkú” tizenkettesekben verselt Batsányi János és Verseghy Ferenc is. Utóbbinak ismerjük *Homályos fátyol lebeg...* kezdetű szonettjét, ám Batsányi Jánosról csak azért nem írom, hogy rühellé e formát, mivel felesége, Baumberg Gabriella

igen csinos szonetteket írt és fordított franciából (például Madame Deshoulières-től), s Batsá-nyinéként férje, Johannes, vagyis a mi Jánosunk oldalán az antik metrumokkal is megbarátkozott, ugyanis Batsányi magyarul, németül, franciául és latinul is egyaránt virtuóz verselő volt. (Herder őt tartotta Európában a latin nyelv legkiválóbb újkori költőjének!) Bimetrikus költeményeiből is kihallotta Németh László az értelem felől tagoló magyar ritmuselvet. Költészetünk formakultúrájában az időmértékre vont görög és az ősi hagyomány – amely „nem lábakkal kötötte meg a beszédet, hanem azzal, hogy a természetes tagozódást nyomatékosabbá, tömörebbé és arányosabbá tette” – összekapcsolódott. Németh László és Gábor Ignác verstani tanulmányainak ismeretében nem kell csodálkoznunk, csak jó érzéssel üdvözölhetjük a sikeres találkozást a magyar/magyaros tizenkettes és a nyugati/nyugatos szonett esetében. (Németh László *Magyar ritmus* című tanulmánya életmű-sorozatának *Az én katedrám* című kötetében látott napvilágot, Magvető–Szépirodalmi, 1975.) Diákkoromból emlékszem Lovász Pál pécsi költőre, aki igen nagy kedvvel írta szonettjeit, nemhogy tizenkettesekben, de felező nyolcasokban is. Weöres Sándor, a szonettköltő (tér- és időfogalmának külön fejezetet szentel e könyvében Pataky Adrienn, akár Kenyeres Zoltán a *Tündérsípban*) Lovászhoz Lovász-szonett dallamára írt búcsúverset:

*Baranyára és Bácskára
gondolok ha rád emlékszem
termékeny föld csillagára
tündökölvé mint a jég-szem*

*benti melegre kályhára
takarva de nem egészen
mert a mennybolt ablakára
tekint megszűnt didergésem.*

*Általad az ősanyára
kiben sorsom kezdem végzem
télre zárt fűgefácskára*

*takarva de nem egészen
tavaszváró hajtására
gondolok ha rád emlékszem.*

A szonett morfológiájának is igen érdekes minden változása, hogyan találunk a tizennégy soros költeményeken kívül kurtább szövegeket. A rövidítések történetében az egyik legszomorúbb eset József Attiláé. A tragikus sorsú költő szintén tragikus sorsú mesterének öngyilkosságáról írt szonettet (*Meghalt Juhász Gyula*), aztán néhány hónap múlva annak ottaváját, kis módosítással, önnön szárszói végzetére vonatkoztatta, mintegy aktualizálta. Stoll Béla szerint ez a nyolcsoros epitáfium, amely csonka szonett lett!, tekintendő a tökéletes szonettkoszorút is szövő József Attila utolsó versének. Felejthetetlen szépségű látványt nyújt a szonettkoszorú Lotz János könyvének belső borítóján (Gondolat, 1976).

Az e könyvben négyszer említett Bertók László is írt – jellegzetes, sajátos szonettjei után – csonka szonetteket. A bertóki szonett háromszor négy plusz két – amolyan shakespeare-i – záró sort foglal magába. Sorainak szótagszáma nyolc, s két ütemre tagolódnak, lásd mint fent Lovász Pál szonett-típusát. (Szerkezeti rokona Pierre Emmanuel *Ars poetica* című költeményének, amit Somlyó György beválogatott a *Szonett, aranykulcs* című híres antológiájába.) Bertók 4+3 soros verset értett egyféle még csonkább, úgynevezett félszonetten. Pataky Adrienn ugyan nem említi Csoóri Sándort, aki szintén több úgynevezett csonka szonettet írt. Csoóri csonkának nevezte még a tizennégy soros költeményét is (*Mennyi játék és mennyi förtelém!*).

Pataky Adrienn irodalomtörténeti áramlatként is értelmezi a szonettek egymásutániságát, s szerinte Babits és Szerb Antal vitte át a háborús éveken a szonettírás szépségét és formájának szigorú igényességét, amely minden időben a rombolással, a pusztítással és az embertelenséggel szemben áll. Amiként Camoes a Mekong habjaiból mentette ki elázott szonettjeit, úgy menekítették

a háborús időkben e formát első örökösei: Szabó Magda és Nemes Nagy Ágnes. A szerző Nemes Nagy szonettjeinek szentelt figyelmével a poéták és poetrinák közötti egyenjogúságot hirdeti e fejezetekben. Ezen emancipáció hogy mennyire nem tréfadolog, arra bizonyosság minden olyan történet, amit Nemes Nagy Ágnes hagyott ránk. Nagyon szerette volna, ha nem szép női külsejének, hanem tisztán verseinek szólt volna a megbecsülés. Ennek érdekében még a fiatalkori fényképeit is elégette. Költészetének elismerését Szerb Antal baráti szívéből kapta. S éppen ezért írhatta le önirónival, de a legőszintébben: „Ha az ember lánya Szerb Antallal járja a várost, ne hordjon magas sarkú cipőt.” A nőesség s annak minden sztereotípiája csak akadály lett például Rainer Maria Rilke verseinek fordítása során. Nemes Nagy Ágnes önmagával volt a legszigorúbb. Illett hozzá a szonettforma, még ha aránylag kevés szonettjének kegyelmezett is meg. Korai Rilke-fordításait (a *Buch der Bilder* volt a legkedvesebb kötete) egyszerűen nem tartotta elég jónak, holott Kosztolányi után ő ugyanazokat a darabokat az eredetikhöz hűbben fordította: „A leghívebben kívántam fordítani, szolgálni akartam minden szavammal. És mégis-mégis átformáltam Rilket a saját Rilke-képeimre.” Kosztolányi volt a „rilkissizmus”, Nemes Nagy Ágnes pedig visszaadta végül Rilkének magyarul, ami éppen Rilkéé volt: a legigazibb, a tétettebb, tökéletességében sem simulékony, a magánytól is karcos férfihangot.

Néhány oldalas, de igen fontos fejezet szól Weöres Sándor – mintha gyöngyök lennének csak a versek – szonettekbe zárt tér-idő élményeiről. Korokon, tereken gördülnek végig ezek a gömböcskék, akár az androgünök. Pataky Adrienn a könyvében eddig is megkülönböztette már egymástól a petrarcai és shakespeare-i szonettek, miképpen diákkorában Weöres Sándor, aki azért mind az Itáliától, mind a nyugat-európai szigetországtól örökölt formában otthonosan mozgott. (Szigethy Gábor írta le a különbséget *A machiavellizmus* című első kötetében, 1977-ben.) Tömören ez abban áll, hogy míg az angol szonett tizenkét soros tömbjét egy párrímű csattanó zárja, addig az itáliai dalban első nyolc sort tematikájában, hangulatában egy vele ellenkező (kétszer három) hat sor követi.

Weöreshez, aki Mallarmétól is sokat tanult, az angol mintát Szabó Lőrinc fordításai és versei közvetítették. A petrarcai hagyományt pedig Pataky Adrienn a *Pastorale*-ban látja kristályosodni: „A szonettek az ambivalencia, kettősség szemléletes kifejezőformái, ilyen a *Pastorale* is, amely ellentételező formájával támogatja a kifejtett tartalmat. Az oktávából és szextettből épülő sruktúrában a tézis–antitézis–szintézis elve érvényesül.” Élményszerű az a tudós tudósítás, amely Weöres szubjektív idő- és belső-tér-élményéről szól a könyv lapjain. Száz oldallal odébb, a tanulmányok lezárásához közeledve Pataky Adrienn Weöres Sándor *Hálaáldozat* című szonettjének parafrázisát idézi, amelyet Gergely Ágnes írt:

*Szememnek Weöres nyitott új mezőt,
Illyés tanított ízére a dalnak,
és Pilinszky, hogy meg sose hajoljak
a korszellem és a kordivat előtt.*

A hátralapozást is felfedezésekkel hálálja meg olvasójának a könyv. Például így jutott e recenzius eszébe, hogy Weöres Sándornak van egy 1947-ben írott hitvesi verse (*Canzone*), amely oktáványi strófaival és hangszerelésével a szonett születésének ősidejébe röpít vissza.

Pataky Adrienn Faludy György szonettjeit – szám szerint háromszáznál is többet – vizsgálva olyan kuriózumra is lett, amely „egyszerre mutat petrarcai és shakespeare-i jellegzetességeket”. Faludy, aki minden pályaszakaszában hű volt a szonethez, nem Mallarmét, nem Baudelaire-t, hanem Petrarca mellett Michelangelót tartotta legfőbb mesterének. Amiképpen a szobrász géniusza a márványt, úgy tisztelte és szolgálta Faludy verseinek anyagát, a szavakat. Faludy a szonettjeiben olyan mesterségbeli tudással, alázattal és áhítattal faragta ki a szerelmes emberi testet, ahogyan azt a reneszánsz szobrásztól és költőtől eltanulni a 20. században egyáltalán lehetséges volt.

Weöres Sándor utolsó verseskötetében jelezte, hogy tán az utolsó lesz az a szonett, amit abba írt, idézi is Pataky Adrienn. Szilágyi Domokos a négy évszokról szerzett négy szonettet még pályája zenitjén. Utolsó verseskötetében elbújtatott egy csonka szonettet: négy soros után négy soros, majd egyetlen három soros strófa alkotja a *Föltámadás* című versét, amely így bújt meg a *Tengerparti lakodalom* című posztumusz kötetében. (Kimeríthetetlen a magyar szonettköltészet kútja, akár e képpel is biztathatnák az olvasók a Sopronban született szerzőt. Lám, Sopron is termi a szép szonettek – a városban alkot Kerék Imre!) Szilágyi Domokos négy szonettje, főképpen

ha azok a négy évszokról szólnak: a teljesség. A költő, ahogyan Pataky Adrienn is láttatta, az avantgárd korszakában sem mondott le a kötött formákról. (Sőt: a *Föltámadás* 11 sorának írása-kor egészen klasszicizálódott, mesterei között nem csupán József Attilára és Szabó Lőrincire ismerhetünk, de minden emberi és költői tragédiájának dacára az egyik legjátékosabb alkotónk lett Weöres Sándor mellett. A négy évszokról szóló négy szonettje Vivaldi és a barokk zeneszerzők akusztikai építményeit juttatják eszünkbe. A szerző ezúttal is megleli a szonett (mint téma és forma) születésének idejéből-tájairól a modern magyar költészetbe vezető, jól látható utat, akár a rejtettebb bűvópatakokat, hajszálgököket. Antonio Vivaldi zeneműve az első modern alkotás, ami a muzsika nyelvén álomszerűen is végigutaztatja a hallgatóját az esztendő négy fertályán. A négy témából álló zenekölteményt mindent tekintetben újrhangszereli és 20. századi – no meg időtlen – képek sorával idézi meg Szilágyi Domokos. Újjászületés, aratás, mulandóság, kihűlt lét: Csanádi Imre szerint „egymást hajtja négy testvér”. És „év múlik, évet ér”: egymásba érésüket Szilágyi füzére úgy érzékelteti, hogy az első szonett első sora megegyezik a negyedik utolsó sorával. Szilágyi Domokos – szám szerint – mindössze négy szonettje nem véletlenül lett Pataky Adrienn vizsgálódásának tárgya. Bizonyítja, hogy a költő alliterációival, sorvégi és belső rímeivel s minden finom akusztikai zengzetével (lásd: paronomázia!) nemcsak alkalmassá, hanem méltóvá tette a szonettet arra, hogy a zenetörténet egyik legjelentősebb remekművét imitálja, vagyis miképpen Faludy György sorai és Michelangelo márványba faragott aktjai, úgy Vivaldi és Szilágyi Domokos évszakjai között is varázskör teremődik. Érdekes lenne Simon István *Rapszódia az időről* című kötetének évszakokról szóló szonettjeit is megvizsgálni majd, hiszen azok a darabok szintén a Nyugat szerzőinek igényességével és az évszakok váltakozásának ígézetében születtek. (1975-ben Simon István Graves-díjat kapott értük!)

A következő fejezetben a könyv Nyugat-Európára tekint ki, a hetvenes évek (poszt)modern szonettköltészetére. E korszakot nagy lírai világválságként is jellemeztük, ám ne feledjük, legföljebb a költők identitászavarairól beszélhettünk, legalábbis az én szeszélyeim szerint. A második világháborút követően – Adorno tétele ezt ki is mondja – nem lehetett verset írni, legalábbis olyan költeményt, mint addig. Míg országok, épületek, megrendült emberek hite romokban, hogyan is néztek volna ki új, hibátlan szonettek? A líra mégsem halt meg, éppen úgy, ahogy az első viláégésben. A szonett nemegyszer ugyanúgy lerombolódott a költők tolla hegyén, mint a valóságban Európa katedrálisai. Az önként formaromboló, depoetizált hangot megütők java azonban inkább ahhoz az Andrea Palladióhoz hasonlított, aki azért bontotta vissza a régit, hogy egy szebbet építhessen. A költők közül igen sokan morális kérdésként vetették föl a nyelvvel mint anyaggal való bánás lehetőségét, kötelességét (lásd Pierre Emmanuelt!). Az újralkotók kísérleteit megannyi siker koronázta költői értékek, minőségek létrehozásában, az individuum válságának legyőzésében, „egyre kijebb tolva [...] a szonett határait”. Esterházy Péter önironikus vallomása igaz minden, közvetlen előtte szóló költőre, hiszen az alkotói válságot szorgalommal ellensúlyozták. Irodalmunkban például Tandori Dezsőnek szinte életformájává vált a szonettírás: „Tandori a petrarcai szonett automatizálódásával kísérletezve sokféle kombinációt létrehozott – a *Még így sem* (1978) kötet több mint kétszázötven szonettjének címe az előállítás idejét szám- és betűkombinációval jelöli.” (Tandori Dezső Nemes Nagy Ágnes tanítványa volt, s róla és szonettjeiről ír Pataky Adrienn a Petri Györgyről szóló utolsó portrévázlata előtt.) A szonettben elrejtett szabadság is a hatvanas és hetvenes években mutatkozott meg a versszeretők számára, köszönhető ez természetesen maguknak a költőknek, de még a matematikusoknak is, hiszen utóbbiak a valószínűség-számítás eszközével olyan lehetőségeket sejtettek meg tudóstársaikkal és az érdeklődőkkel, amik Jacques Roubaud-ig tán évszázadonként jó, ha egy-egyvalakinek eszébe jutott. (Quirinus Kuhlmann 1671-ben tervezett szonettgépet.) Raymond Queneau első (Mallarmé szonettjének rímeivel végzett) kísérleténél még híresebb az a „papír alapú kombinatorikus” műve, amely verssoronként lapozható, így szövegváltozatainak száma negyven a tizediken (*Százezer milliárd vers*, 1961). A könyv ugyanezen oldalán a párizsi Magyar Műhely szerkesztésén is fáradozó Papp Tibor „időmértékes darabokat kombináló versgenerátort” készített, s abban a számítógép által összepasszintott verslábak annyi szabályos disztichont adnak ki, hogy printelésükhöz nincs már elegendő papír. A szonett tehát leírható, definiálható a kibernetika fogalmaival, „a legbiztonságosabban kiszámítható áramkörök közé tartozik” (Martyn Dick), de a kezdeteihez visszavezethető ihletettségével is.

Meg nem szakadott folytonosság és az egyszer már kikristályosodni látszó szabályszerűséggel való örök ellenkedés jellemzi tehát a szonettet, amely Tandorinál és Petrinél is szonett marad. „A közvetítettség, az önműködés (a nyelv önkénye) vagy az önreflexió valamilyen formában tehát ab ovo benne rejlik a szonettben, szerkezetéből adódóan...” Pataky Adrienn e mondatánál nem tudom megállni, hogy akár utolérhetetlen mesterem a *Vers születése* című értekezésében, őrjegyként magam is verset illesszek a könyv ezen oldalához dolgozatomba:

VERSEK A SEMMIBŐL

*Egyszerre csak itt van s mint kis ér,
csilingel és kísér, kísér.
(Áprily Lajos)*

1

*tararam – tira – rim
rögvest itt egy tiszta rim
éppen csak el nem nevetem magam
úgy szól ez a tirarim – tara – ram*

*s hogy magam el nem nevetem
mondjuk az együgyű rimképleten
az ok mintha munka se volna írásom
nevetésen innen és túl a síráson*

*valahogy úgy jött akárha ima
jött sorra sor ti – rimm ta – ramm ami
máris – észre se venni – tercina*

*vagy hát ottava után hallani
a hozzám tönkölődött dalt oly nettnek
hogy végül kiadja mégis a szonettet*

2

*a szonettre míg megszületik
várnod kell kasideig
hisz ez szinte csak eleje
alig haladtál lefele*

*aztán haladás-e no mondd
a válaszrím nyilván te bolond
halad-e mindenik
kő ha szabadon esik*

*ha lurkó kezéből kútba hull
ki ott ácsorgott fönn volt vödre még
csak nézte a mohos mélyet legalul*

*rajta az arca mását s mennyekét
míg össze nem zúzta a kő egyetlen
kő a káva-keretű képet lenn*

3

*ha már belekezdte a második sorba
mit teszel a lappal hogy csorba
ne maradjon de legyen ép
anélkül hogy betűid eltörlenéd*

*csupán mindet tovább róhatod
lám megvan a hatod
ik sorod mit áttörtél hetedikbe
tán ihlet hozta vagy tollad vitte*

*ami mégis oly lendület
miből megszület
het a szeplőssé tett fehér*

*oldalón valami újra
álmodott egész mely elér
lapszélről lapszélre s azon is túlra*

Tandori Dezső útját a szonettig Horváth Iván is vizsgálta, aki már a hetvenes évek végén kibernetikai módszerekkel faggatta a 16. századi költészetünk titkait, hogy vajon van-e összefüggés téma és terjedelem között. Szerinte Tandori „nyilván az arisztokratikus regiszter legarisztokratikusabb költőjeként indult. A szonetthez való eljutása [...] nem magától értetődő tehát.” Tandori kötetéről kötetre növelte szonettjeinek számát, mint aki az emberélet útjának felén klasszicizálódik. Igen érdekes Pataky Adrienn gondolatmenete arról, hogy a kézírás, az autográfia kiiktatásával az írógép milyen hatással lehet a költemények születésére, így a szonett létrejöttére: „Mihelyst kapásból meg tudsz írni / egy szonettet, mondjuk ilyesféleképpen, / ujjaidat csak futtatva a gépen, / s úgy érzed, hogy magától (szinte megy).” Szöveggenerátorhoz vagy hangszerhez, villanyorgonához hasonlítsuk-e Tandori írógépét, szonettgépét? Mondhatunk bármit, Tandori szonettje nem mechanikus szonett. Hol ront rajta, hol szonettkoszorút fon? S kéziratai képzőművészeti alkotások, rajzolt vonalainak értéke (idézőjel, madár, versláb, a pont vonulása az *i*-n stb.) a jelentős kortárs grafikakéval vetekszik.

S ahogy a szonettkoszorút szonettkoszra keresztelte át, úgy építette és rontotta Petri György is a maga tizennégy sorosait a következő szójátékokkal: *szonett-jel*, *rozzanett*, *szonetlen*, *szonettethnék*... Petri életművében – miképpen Tandoriéban – ott látjuk a „hagyomány és az újításvágy egyszerre fennálló igényét”. Petri volt, aki témában és formában tán radikálisabban is rontott a szonetten. Az intapusztai elmegyógyintézetben ápolóként dolgozott, s ott három szonettet írt. Ezek még szabályos petrarcaiak voltak, s antik mitológiai történet került az elsőbe: *Narkisszoszé*. A szonettben a Narkisszosz alakját visszatükröző vízfelület „vad pengefénybe dermedt” – nomen est omen szuicid hangulatot keltve. A *Trisztán* címszereplője egy leinjekciózott beteg, akiből a nyugtató (antibájtal) kioltja az indulatokat, de még a legszebb vágyakat is. Petri a *Trisztán*-szonett palinódiáját is megírta később (*Sz-nak*). Szigorú önvizsgálat-önreflektálás? Felülírás? Társának? A Múzsájához fűződő kapcsolatával elégedetlen, vagy csak a „lomb” és a „lomb”-ra ütendő válaszrím, a „galamb” hangalakja miatt:

„A »lomb-galamb« többes számban: lestrapált rím, / hangtete ványadt / »A ritkuló lombok közül«-típusú megoldással hát ne fáradj...”

Ha Tandori ellenkedett a rilkei felhívással, hogy ugyan, miért változna meg?, Petri egy másik, groteszk kontextusba helyezi az ugyan szó szerinti, de más értelmet nyerő felhívást:

„mindent bele! vagy változtasd meg élted.”

(Az eredeti kéziratban a „~~tömd meg nejed!~~ vagy változtasd meg élted” szerepelt.)

A kéziratban maradt költemény – a könyv szerzője szerint – túl az önreflexión „a modern líra-hagyomány felülvizsgálatára történő felhívás is”. Tóth Árpád, Juhász Gyula, Szabó Lőrinc, Jékely Zoltán, József Attila sóhaja moccan Petri versbeli lombján.

Petri György egyre több szonettet írt, Pataky Adrienn szerint: „Az 1974-es *Körülírt zuhanás* egyetlen szonettje a *Már csak*; ettől kezdve nincs olyan kötet, amelyben ne szerepelne e versforma.” S nem csupán szabályos, de megannyi, amely a petrarcai szonettformából egyaránt kibillent. Pataky Adrienn a *Leonyid Iljics Brezsnyev emlékére* címűt elemzi. Az őszinteségnek van egy jelzője, ami Petri költészetére is érvényes: kíméletlen. A Brezsnyev halálára írt csonka szonett is kíméletlen, akár az, amit a nagyvárosi, modern környezetben láttatott Szent Családról írt (*Apokrif*). Ami Joseph Moustaki sanzonjában kedves zsánerkép volt Szent Józsefről, s ami profán, de még nem botránkoztató vándormotívum lett Bereményi Géza Cseh Tamásnak írott dalszövegében, az komoly s nem is alaptalan vádakkal hullott vissza Petrire, mivel kíméletlen blaszfémiát küldött szamizdatos példányaival az őt titkosan is tisztelő olvasói kezébe még a nyolcvanas évek legelején. 1982-ben hunyt el Brezsnyev, s Petri György vitriolos csonkaszonettjében üdvözölte a történelmi eseményt. Hozzá képest az ókori Róma falaira Caesar-ellenes epigrammákat firkálgató költők szalonképesen fogalmaztak. Sejtésem szerint Petri sokkal inkább Heine utóda e hangszerelésével. A szintén kíméletlen Heine ép szonettjei is marandónak bizonyultak, de ha arról volt szó, ő sem futtatta ki a Liedet tizennégy soros szonettre. (A recenzens fordításában:)

*Nagyon szerethetem azt a szempárt,
miből kancsi rimpár lesz egy dalocskán.
Kivált ha tollam tercinát cirkált,
hogy csünghettem szádon én, csöpp locskám!
S oly pofiért bomlok, miből nem árt,
ha stanza is összeáll lassacskán.
Ám lányka-szív, melyben nincs köszönet –
sohsem lesz abból épkezláb szonett.*

Heine citálása csak egy színfolt Pataky Adrienn pontosságához, amellyel Petri György *Szonetlen gyártsuk a szonetteket* című versét megközelítette, hiszen abban a világlíra másik nagy lírikusának, Hölderlinnek a sorait lelte...

Befejezés 1.

A remélhetőleg csak egy időre elköszönő szerző még egy pillantást vet utolsó fejezetében a 21. századi magyar líra szonett-termésére. Bőven meríthet újabb könyvéhez belőlük, mert idáig érve az olvasónaplómban, egészen biztos vagyok benne, hogy a szonett örök. Pataky Adrienn szavaival: „...átörökítésének kulcsa éppen sokféleségében, a formaötvöző tradícióban, a sokkal inkább szabad, mint kötött jellegében rejlik.”

Befejezés 2.

Nem tudom nem leírni végül, egy apró képre találtam, még a diákkoromból. A könyvtár tanszéken tanárom, Szelle Béla hívta föl a figyelmemet, hogy milyen szépen dolgozik egy üveges a Déli pályaudvar környékén. A derék mester szonetteket is ír. (Czédli József: *A létezés himnusza*, 1984) (Ráció, 2021)

EDŐCS JOHANNA

Olvasni kell, lapozni lehet...

Bognár Péter: Hajózni kell, élni nem kell

EDŐCS JOHANNA (1998) Budapest

Játszani kell, a játék örömeért – állhatna az önkényesen kreált alcímben. Bognár Péter első regényében egy nagyszabású játékra kapunk meghívást, amelynek sem a játékszabályát, sem a résztvevőit nem ismerjük, mégis minden percét élvezzük. Talán éppen azért, mert a Ki nevet a végén?-nel vagy az Aranyásókkal ellentétben itt a végén mindenki egy kicsit nyertesnek érzi magát. Legalábbis az első kör feléig. Utána kiderül, hogy mindez csupán a játékszabályok ismeretének hiánya miatt tűnt győzelemnek.

Bognár Péter lírikusként kezdte pályáját, *Bulvár* című kötete 2012-ben, *A fényes rend* 2017-ben jelent meg a Magvető Kiadónál. A kötetek hosszabb-rövidebb lélegzetű darabjainak bizonyos jellegzetességei (a gyakori irodalmi allúziók, a töredékekből összemontázsolt egész, a narratíva rekonstruálhatóságának illúziója) az újonnan, 2022 februárjában megjelent regényben is visszaköszönnek. Ezen hasonlóságok ellenére a könyv mégis merőben más: a lírai vonulat csak egy-egy konkrét versbetétben lelhető fel, a szöveg nagyobb része inkább az epikára jellemző vonásokat (rekonstruálható történet, objektivitás) hordoz magán.

Az első fejezet előtt álló, mintegy instrukcióként szolgáló, kurzivált betűs rész a maga körülményeskedő megfogalmazásmódjával afféle „Warnung-táblaként” felkészíti az olvasót arra a rendezettnak ható káoszra, amely majd fogadja őt az elkövetkező háromszáz oldalon. Bár a nyitány jól ismert sémának számít filmes területen is („A következő lapokon megformált személyek és helyzetek fiktív természetűek...” stb.), mégsem silányul közhellyé, hiszen a regény tapogatózó-firtató, el-lentmondásokban gazdag attitűdjét tökéletesen előkészíti.

Regény – sőt, sokkal inkább Gesamtkunstwerk (lírai és drámai elemekkel vegyített alkotás) a *Hajózni kell, élni nem kell*. Jóllehet ezek nélkül is magabiztosan megáll a lábán, a maga teljességében rajzolja ki a történet patchwork-arculatát. Ha mindent leháтанánk róla, s figyelmünket a csupasz vázra (vagy bordakosárra) irányítanánk, körülbelül ezt a szinopszist kapnánk: két gyilkosság ügyében nyomoz egy földrajzilag nem pontosan behatárolható helyen egy polgárőr, Oktáv, akinek hivatalköri leírásába ugyan nem tartozik bele a bűnügyi felderítés, ő mégis boldogan veti bele magát a munkába. Ténykedése során megismerkedünk a telep lakóival, a lehetséges elkövetőkkel, a község ügyes-bajos viszonyrendszerével, ezekkel párhuzamosan pedig elbeszélünk korábbi élet-epizódjaival, amelyeknek magjában a feleségével való szakítás története áll. A hosszas fejtegetések után testet öltő potenciális gyilkosról kiderül, hogy ártatlan, míg a gyűnének látszó házaspárról, hogy bűnös, a főhős pedig majdhogynem életével fizet azért, hogy beledugta orrát a piszkos ügybe. A történet mégsem egy – az Agatha Christie-regényekből ismert – „jól rászedtek, de most már értek mindent” érzéssel zárul, hanem inkább a „jól rászedtek, és továbbra sem értek semmit” lemondó gesztusával. Ütős csattanó Bognár részéről, hogy az epilógusban megjelenő – egy, a regény olvasása közben mindvégig ikonikusnak ható – momentumhoz mindössze ennyit fűz hozzá: „ez azonban egy másik történet, amely a fenti cselekménnyel semmilyen összefüggésben nincsen, az úgynevezett tréfa részleteit megérténünk éppen ezért a legteljesebb mértékben felesleges”. Persze, mi izgalmas is lenne abban, ha megkapnánk a tisztánlátás privilégiumát?

Az, hogy át lettünk verve, nem újdonság. A mikéntje azonban, és az, hogy bár tudjuk, átverték, mégis egyfolytában hitelt adunk a csaló narratívának, új olvasói élményeket tartogat számunkra. A posztmodernre jellemző nemlineáris narráció, telis-tele prolepszusokkal, amelyek a kezdettől fogva szerephez jutnak a szövegvilágban, ám értelmükre csak jóval később derül fény (például a cím lehetséges értelmezésére, vagy hogy Elek, az első áldozat hol és hogyan küzdött az életéért), bizonytalanságot ébresztenek, és a kiszámíthatatlanság látszatát keltik. Ezzel szemben a betoldások mintha a bizonyosság és egyértelműség hamis illúzióját támasztanák fel. A közbeékelt lírai és drámai elemek – noha az események kibogozásában mit sem segítenek – elérik, hogy olvasóként

bebocsátást nyerjünk a kulisszák mögé, és bevonnak minket a játékba, amely azt sugallja, hogy tudásunk megközelítőleg azonos elbeszélőnk tudásával, ami természetesen nem igaz, hiszen Oktáv kronológiailag kaotikus narrációja a totálisan önkényes információátadásról tanúskodik (ő már tudja, amit tudni lehet, de visszalép egy „naiv” nézőpontba). Az olvasó bizonyosságérzetét az adja, hogy megjelennek a szövegben azok a művek (mintegy csatolmányként), amelyekről előtte sok szó esik: a botrányt kirobbantó, ókori görög világot megidéző dráma, az egyik gyanúsított, Bognár önfeltáró vallomáskötete és a *Muszáj, hogy könnyű legyen, nem lehet nehéz* című verse. Ezekre tekinthetünk hitelesítő dokumentumokként – igen, valóban ott ül Bognár, és valóban ír, osonjunk csak a háta mögé, és nézzük meg, mit alkot éppen! –, és így szemünk elé téved az első versbetét. Ilyen biztosíték a hosszan kibomló dráma is, amelyre folyamatosan hivatkoznak (elsősorban mint a gyilkosság egy kiváltó elemére), s a történet vége felé testet ölt, ahogy kézhez kapjuk a teljes drámaszöveget.

Feltűnik, hogy az alcímekben a mű *íródására* vonatkozó metareflexív megjegyzések is szerepelnek (például: „Amely nőm szerint elhagyandó”, „csak a Trapézzal kellene beszélni most már”), ezáltal a szöveg megalkotásának nehézsége is nyilvánvalóvá válik: mintha lenne egyfajta törekvés a hiteles, megragadható tényleírásra, amelyet minduntalan megzavarnak és ellehetetlenítenek a külső, betolakodó történések. „Valamiről beszélek, S talán másról kellene” – olvashatjuk. Ezek a kilógó megjegyzések arra is szolgálhatnak, hogy az elbeszélőt felmentsék a felelősség alól, azt sugallva, hogy megvolt benne a készlet, hogy hitelesen leírja a tényeket, s hogy a végeredmény mégsem ezt tükrözi, az a furcsa véletlen műve lehet.

A fejezetek alatti alcímek – amellet, hogy emlékeztetnek a 18. századi angol regénytechnikákra, azzal a különbséggel, hogy itt a címszavakban nem kapunk átfogó képet a leendő történésekről, csupán egy-két kép groteszk méretű felnagyítását – irodalmi allúziókat tartalmaznak. „Őt – amelynek írása közben, mert nyitva felejtettem a kaput, eltűnt Trapéz. Kerestük a gyerekekkel, nincs. [...] Korlát mindenestre nyomorúságos állapotban van, csak áll és néz rám.” Pilinszky legelső kötete (*Trapéz és korlát*) és a kötet ugyanezen című verse bújjik meg a műben, *látszólag* szervesen tapadva a történethez. A két név – vélhetőleg tulajdonnév – a kontextus alapján állatalakokat skiccel fel (lásd: „Korlát megette a türkizszínű bőrcipőm felét”), amelyekhez az elbeszélőt szoros érzelmi viszony fűzi. Ez utóbbi az alcímekben megjelenő említések gyakoriságából látszik. A szövegtörzsben egyszer sem bukkannak fel, mégis – csupán az alcímek alapján – kirajzolódik az ő történeti száluk, amely független a konkrét szinopszistól. A történet egészét megismerve azonban nagyon valószínűnek látszik, hogy a Pilinszky-utalás nem véletlenszerű, és az azonos című versben ábrázolt férfi–női dinamika törvényszerűségei rokoníthatók az elbeszélő és felesége közti érzelmi viszonyulással (magány, „megkaplak és ledoblak” csatározások, el nem múló szeretet). S bár sok részletet nem tudunk meg a feleséggel való kapcsolatáról, a regény végén megjelenő, kifejezetten lírai csengésű részben egy őszinte vallomás sejlik fel, amely még jobban alátámasztja a Pilinszky-féle vonulat tudatos szerepeltetését: „Néztem egykori feleségem jól ismert mozdulatait, és bár láttam, hogy ő se lett fiatalabb, nekem voltaképpen most még jobban tetszett, mint amikor még együtt voltunk, és amikor még személyiségének és jellemének finomabb ecsetvonásait még elfedte a feledékeny és értelmetlen fiatalság, amelynek emlékezetéből öntudatlan enyészik el minden élmény, hogy semmit se tudjon felfogni és megőrizni, hanem élni akarjon, és reménykedve tekintsen a jövőbe.”

A fent felsorolt, töréseket előidéző szegumentumok meghiúsítják a magát nagystílusú láttatni akaró posztmodern detektív imidzsét. A gyermekkorból eredeztethető mély vágó, a „de jó lenne bűntényeket megoldani” nem tompul el a felnőtté válás után sem, hiszen a belső beszéde elárulja, „milyen jó lett volna egyszer az életben valami komolyabb ügy, amelynek során nyomozóként is kipróbálhatom magam”. Oktáv, „a függetlenített magáné” vélhetőleg azonos az elbeszélő figurájával, és csupán az alcímekben hivatkozik így magára, mintegy elismerve, hogy a detektívimidzs önnön kreálmánya, s néhány lépéssel eltávolodva iróniával mutat rá tevékenységére. Ez a fajta imázsépítés nem ismeretlen számunkra: Oktávban mintha egy újraértelmezett Don Quijote-karakter bújjna meg, aki még szenvedéllyel hiszi, sőt vallja, hogy történnek igazi nagy események, valódi drámák, ahol még megmutathatja az ember az erkölcsi nagyságát és azt, hogy hatni képes a világra. Ennek a filozófiának a képtelensége és tarthatatlansága – az adorni gondolat, amely szerint a „mítosz kora véget ért” – nyilvánvaló: Fecz plébános úr nevetséges hajszája a tiltott segédeszközök ellen (miközben ő maga büntetőeszköz gyanánt egy terebélyes fallikus szimbólumot hordoz magával), a nyomozási folyamatot ellehetetlenítő, random szaladgáló malacok, a tollbegyűjtőkkel folytatott

„sohavégetnemérős” fogócska (kiknek a puszta léte is kérdésessé válik) egyformán delegitimálják a bűnügy komolyságát. A regény címe egy Pompeiustól származó szállóige, amelyben egyszerre felismerhető az áldozatos élet iránti vágy és az a gondolat, hogy nem kell, hogy értelme legyen az útnak, de ha út nincs, akkor garantáltan semminek nincs értelme.

Az igazán izgalmas ebben a világot valamilyennek látni akaró férfi személyiségében az, hogy nem jut el egy nagy, kiábrándító fordulóponthoz, amikor szembesülhetne azzal, hogy összes előfeltevése helytelennek bizonyult, ártatlant látott bűnösnek, bűnöst pedig ártatlannak, s így nemcsak az igazságot nem sikerült felderítenie, hanem még saját magát is kiszolgáltatott helyzetbe sodorta azáltal, hogy a nagyok dolgába ütötte az orrát. De ha már így alakult, nem éppen a halál nemes gesztusára lett volna szüksége ahhoz (a négytengelyes ipari aprító ölében), hogy tragikus hőssé válhasson? Ehelyett azonban fizetség gyanánt a saját zsebéből előkerülő lehallgatókészüléket nyerte, nem létező szabadságának nyilvánvaló tényét és magánnyomozói tevékenységének kristálytisztaságát.

Az elbeszélő, aki egyszerre mind szereplője is a történetnek, bravúrosan involválódik a bűnügyi illúzióiba, önkényes – sokszor gyerekesen megalapozatlan – ítéletei minduntalan befuccsolnak, ugyanakkor töretlenül megy előre, akárcsak az általa oly igen szeretett görög héroszok. A kor, amelyben élni vágyik, már letűnt, ő mégis minden szenvedélyével ragaszkodik hozzá, és épp ez a mindenén átívelő, mély ragaszkodás az, ami értelmet ad mindennapjainak, ráadásul nyomozását is komolyabb színben tünteti fel. A görög anekdoták – amelyeket a főhős minden mennyiségben fogyaszt – valós történelmi eseményeken alapulnak, de az elbeszélő sajátos átértelmezésében, a jelen eseményeire is reflektálva bukkannak felszínre. Ezek a sztorik az elbeszélő tudatából nézve koherensen illeszkednek a valós jelen eseményeihez, de az aktuális beszélgetőtárs nem mindig tud mit kezdeni a véletlenszerűnek ható megjegyzésekkel. A főhős kedvelt eljárás módja, hogy egy általa jól ismert történelmi karaktert (például Galba császárt) hoz összefüggésbe saját életének szereplőivel. Főképp személyazonosítás céljából használja a párhuzamokat, úgymint az athéni államférfi és hadvezér Alkibiadész és Bihari úr (üzemtulajdonos) vagy Arkhimédész–Bognár páros azonosításánál (kettőjüknél a fiziológiai szükségletekről való teljes megfeleledkezés képezi az összehasonlítás alapját). Az elbeszélő célja nem az, hogy egyértelmű megfeleltetéseket vonjon élete szereplői és a görög államférfiak, hadvezérek között (ez ötletszinten maradna csak izgalmas), hanem inkább mankóként használja az emberi viselkedés és a mögötte meghúzódó motivációk értelmezéséhez. Az antik párhuzamok segítségével felismerjük, azaz inkább felismerni véljük a karaktereket. Figyelemre méltó, ahogy a polgárőr-elbeszélőnk egy-egy kiragadott furcsaság (sokszor perverzió) vagy szokás alapján mutatja be a környezetében élő embereket: így találkozunk Szindrómával, a színházi társulat vezetőjével, aki nem vehet magához szeszes italt, Tomanekkel, aki folyton csak kérdez, a Könczöl házaspárral, akiknek a nappalijában lévő kép „az Isten utáni sóvárgás” szimbóluma, vagy Bakossal, akinek hányatott gyermekora és „türannoszságra” törő vágyálma van. Ezek rokonságot mutatnak az állandó eposzi jelzőkkel is. Nyilvánvaló, hogy szó sincs mély karakterábrázolásról, s hogy a kiemelt, kikarikózott szokások, tulajdonságok arra jók, hogy indikátorként szolgáljanak a nyomozás ügyében, hogy el lehessen indulni valamilyen irányba. S hogy az irány általában rosszul lesz megválasztva, arról tanúskodik, hogy a telep lakói többdimenziós figurák, egyszóval meg/kiismerhetetlenek, amely tulajdonság ismét megidézheti a görög drámairodalomhoz való kapcsolódást.

A görögség iránti szenvedély kialakulására a történet vége felé kapunk magyarázatot. Ekkor derül ki ugyanis, hogy az elbeszélő bizonyos tragikus életesemények bekövetkeztével adta fejét Plutarkhosz *Párhuzamos életrajzainak* aprólékos tanulmányozására, s így talált rá új, polgárőri hivatására is. A görög eszmények innentől kezdve védjegyévé váltak, nemcsak újfajta világszemléletének képezik alapjait, hanem orientációs eszközként is használja ezeket a nyomozási folyamatban – meglehetősen sikertelenséggel. Ugyanis a helyzet ironikus csattanója éppen az, hogy Oktáv környezete nem érti a párhuzamokat, az azonosítások lényegét, sőt mi több, félreérti azokat. Így lehetséges, hogy a végjáték során, amikor a Könczöl házaspár búvárszemüveggel és vascsővel felfegyverkezve megjelenik, és sarokba szorítja a magándetektívet, éppen a görög történetekre hivatkoznak gyanús alapként, mondván, ha sikerül őt félreállítaniuk, „többé nem erőszakolom rá a polgártársakra ezeket a görögökről szóló ocsmány és perverz és érthetetlen és értelmetlen történeteket”. A szerző bravúros humorát tükrözi, hogy a szerencsétlen polgárőr a Galba császárról szóló törté-

net miatt (amit csupán azzal a céllal mondott el, hogy bizonyítsa, néha nehéz fogást találni a körülményeken) azt a látszatot kelti, mintha ráébredt volna a valódi gyilkosok (a Könczöl házaspár) kilétére, s az ő perspektívájukból ez a kedélyes, *újrágondolt történelemóra* valójában burkolt megvesztegetésként hathatott.

Oktáv nyomozótechnikája korántsem nevezhető szisztematikusnak. Alapvetően a klasszikus metódust követve egymás után keresi fel azokat az embereket, akiknek bármiféle köze lehet a gyilkosságokhoz. Cselekedeteit mintha egyszerre látnánk megfontoltnak és önkényesnek: egyrészt megbízhatóan jegyzetel, feljegyzéseket készít a jelentősnek gondolt eseményekről, másrészt teljesen motiválatlan, semmiből sem következő állásfoglalásokat is megenged magának, így nyugodt szívvel kihúzza a nőket a listáról, mondván, „kétségkívül nagyobb önmérsékletre képesek, és természetükből kifolyólag hajlamosabbak az egymás érdekeit szem előtt tartó, korrekt emberi viszonyok kialakítására”. (Ez az érvelés meglehetősen konzervatív, eszményi hozzáállást tükröz, és mentes mindennemű objektivitástól.) A mű nyelve is rájátszik erre a kettősségre: egyfelől adott egy tényszerű leírásokban gazdag alap, amelyre jellemzőek az aprólékos, gondosságot tükröző részletek (mozdulatok rögzítése, tevékenységek sorrendjének kihangsúlyozása, az autómárkák említése, a tárgyi környezet feltérképezése), a polgárőri munkakör és a joghoz köthető fogalmak használata (mint „humánerőforrás-szükséglet” és „bizonyítékkal soha alá nem támasztott magánvélemény”). Emellett mindvégig jelen van egy szubjektív, saját vélekedésekkel és benyomásokkal tarkított, a tárgytól minduntalan elkalandozó szólalás is, amelyben sok-sok közvetlen élmény kiváltotta reflexió sűrűsödik össze. Ilyen, amikor a nyomozást vezető Ürmösné megjelenik a színen, és kézbe veszi az irányítást. Oktáv ekkor „kilátástalanságról és nyomorúságról”, valamint „kellemetlen benyomásról” számol be. (A testi érzetek is hangsúlyosan vannak jelen a műben, ezzel az önmonitorozás lehetőségét is behozva az interpretációba.) Az elbeszélői hang kettőssége és az ennek megfelelően választott szókincs erős iróniát teremt, és megerősíti a korábban felvázolt elbizonytalanító narratívát: „Az éjszaka fennmaradó részét a bázison töltöttem, elvégeztem a papírmunkát, és jegyzeteket készítettem, vagyis megpróbáltam rendszerezni a nap folyamán engem ért benyomásokat [...], és közben a pontyra gondoltam.”

A mondatok hosszúak, sok tagmondatból tevődnek össze, emiatt gyakran a fő gondolati mag észrevehetetlen marad a részletek tengerében. Az olvasás során főleg az antikvitás krónikái közben lehet elveszíteni a fonalat, de az érthetlenség illetően megnyilvánulása teljesen indokolt, hiszen e nehézségek révén közelebb kerülhetünk az elbeszélő és a környezete közt fennálló kapcsolati rendszer zavaraihoz.

Játszani kell – mert játszani jó. A látszólagos rendezetlenség valójában egy nagyon bravúrosan kiöltött szövegvilágot takar, amelyben a bújtatott utalások, a zavarba hozó, oda nem illő tényezők és az antik hivatkozások egyszerre segítenek a cselekmény építésében, egyszersmind annak lebontásában. Az író kifejezetten intelligens humorát tükrözi, hogy még az oly biztosnak tűnő elbeszélői nézőpontot is kétségessé teszi, amikor Bognár úr vallomását tolmácsolja, s ezzel a történetet a *történet történetébe* emeli, mindezt utólagos reflexió nélkül: „Ő pedig rövid gondolkodás után papírra is vetett egy teljességgel értelmetlen vagy csak alig-alig érthető firkálmányt, amelyből annyi azért mégiscsak kihámozható volt, hogy a következő lapokon megformált helyzetek és személyek fiktív természetűek, és hogy a valósággal való bármiféle egyezésüket éppen ezért a véletlen művének kell tekintenünk.” A valóság és az abszurdum okos, végtelenül szórakoztató, nyelvileg megmunkált ötvözete Bognár Péter első regénye. (*Magvető, 2022*)

Kedves Olvasóink!

A Kortárs folyóirat aktuális számát az **Írók Boltjában**, valamint az alábbi helyeken biztosan megtalálja:

Budapest: Árkád (Relay és Inmedio), Blaha Lujza tér (Relay), Boráros tér (Relay), MOM Park (Inmedio), Nyugati téri aluljáró (Relay), Széll Kálmán tér (Relay)

Debrecen: Árkád Fórum (Inmedio), **Eger:** Széchenyi út (Inmedio), **Győr:** MÁV váróterem (Relay), **Miskolc:** Szinvapark (Inmedio), **Solymár:** Auchan (Inmedio), **Sopron:** Széchenyi tér (Inmedio), **Szeged:** Dugonics tér (Inmedio)

STURM LÁSZLÓ

Képletes utazások

Fábián László: Vakfoltok

STURM LÁSZLÓ (1967) Budapest

Először belelapozva nem tűnik könnyű olvasmánynak Fábián László kötete. Mindig egyetlen mondatból állnak a novellák, melyek sokszor kisbetűs kezdéssel jelzik: valami nagy hömpölygésből kiragadott töredékek. Rengeteg a kulturális utalás, akadnak nyelvi nehézségek (van régiesített magyar és többször van fonetikus lejegyzett Vas megyei tájszólás). Az érzékletes tárgyiaság bármikor átcsaphat elvont példázatossgba (például a *Ligetszépe* legelején: „A vasúti töltés másik oldalán szédelegtem, talán pontosabb, ha azt mondom: a megértés túlsó oldalán”). Olykor az első és a harmadik személyű elbeszélés szintén váltakozik, demonstrálva a belső és külső nézőpont elválaszthatatlanságát. Immár nem nehézség, de igen jellemző, hogy a novellák rendre észszebe, útleírásba, portréba, önéletrajzba úsznak át. Nem valami modoros, sznob köldöknézés jön ki ebből?

És nem! Se nem modoros, se nem nehéz olvasmány. A hömpölygésről kiderül, áradó lendület, a művelődéstörténeti kalandozás nem mondanivaló-hiány és nem publicisztika, a műfaji összetettség az életanyag gazdagságát hozza. Tárgyias és elvont keverése pedig egy olyan gondolkodásmódot nyilvánít ki, amely a valóság lezárhatatlan, átfoghatatlan mozgását bizonyos mozzanatok jelentéssé látásával, bizonyos kulturális képletek, művészeti minták ráolvasásával mégis befogadhatóvá teszi.

Történet és értelmezés, elbeszélés és esszé elválaszthatatlan Fábián egész munkásságában, itt is. Egy belső hang folytonos mormogásából szakít ki részleteket, amelyek némileg megtisztítva fényt vetnek az egészre. Úgy tűnik, Fábián középponti kérdése: ki mormol bennünk szakadatlanul? Ahogy az *Én persze mégis eltévedek* legvégén írja (egyben példaként az első és a harmadik személy váltogatására): „saját szövegtengere hullámszik körülötte(m)...” Erre a titokzatosan súgó énrre utal a novellák töredékszerűségének, elkezdhetetlenségének és abbahagyhatatlanságának érzékeltetése. A néhány kiemelt, jelentéssé tett mozzanat összjátéka hoz létre egy értelmezési hálót, tükörrendszert, amely segít eligazodni. Sőt, nemcsak tükör ez, hanem némiképp eleven hatóerő – ezt igyekszik írásban megőrizni: „az irodalom ugyancsak egy másik, egy irodalmi valóságot képes létrehozni, amely ha szerencsés, több, mint imitáció, de föltétlenül kevesebb, mint realitás” (*A bringa*).

Jól fejezi ki a hömpölygésben tetten érhető értelmet és az értelmén átcsapó állandó elmozdulást egy szerencsés szóalkotása, a „kaoszmosz” („a káosz kozmosza” vagy „a kozmosz káosza”).

Én a könyv kezdetén lévőhöz hasonló alapokrifokat ritkán kedvelem, de itt ezek sem vették el a kedvem. A két bibliai és a provokatív evolúciós történet mindenesetre az őseredet témáját pedzi, így felsejlik a kötetben egy lehetséges időrendi logika. Majd következnek a művelődéstörténet alakjai köré szőtt elbeszélések Szent Erzsébettől például Pascalon át Trockijig (az utóbbiról szóló *Mélyszántás* emlékezetesen kezdődik: „Jelen esetben vissza kell mennünk időben egészen addig, amikor még nem jelezte egy jégcsákány nyele, hogy valami gond lehet Trockij elvtárs fejével”). Mikor kezdenénk kicsit egyoldalúnak találni a tematikát, akkor jönnek a hajdani falusi életből vagy a saját életből vett, részben nosztalgikus jelenetek. Utazások, társak, olvasmányok elevenednek meg, de akad posztapokaliptikus ellenutópia és egyéb meglepetés is. Együtt lüktet a múlt és a jelen (és olykor a jövő). A múltidézés folyamán a megírás kori személyiség töpreng el a sorsán – önéletrajzi és történelmi emlékek felhasználásával. Hiszen: „minden múlt az én múltam is, ahogyan az én múltam a maga szerény módján benne van más múltakban” (*Szerintem a világ*).

Az állandó töprengés és a kulturális párhuzamok termékeny ellenpontját alkotják az érzékletes képek, pontos megfigyelések (ezek gyakran felsorolásba vagy részletező leírásba sűrűsödnek). A konkrétumok jelentik azt a közegellenállást, amely nem hagyja a morfondírozást légüres térben elveszni. Szellemi és érzékletes többé-kevésbé koherens rendbe áll össze. Ez az elérendő egység

az írás tétje. Ihletője pedig a hiány, a zavar. Ahogy *Az áldozat cinkosában* jellemzi a szerző a kiinduló helyzetet: „váratlanul bizonyos koherenciák hiányára döbbsz utazásával kapcsolatban”. A mozzanatok logikus összerakása során azonban számos szál elvész, homályban marad, maga a megtalált egység is vitatható. Az érzékletes valóságmozzanatok nem simulnak maradéktalanul a feltalált rendszerbe. A gondolatmenet megjátszott bizonytalankodásai, „keresettsége” (vállalt önkényessége) jelzi a világ alapvető titokzatosságát: „valójában az esetlegességek hangsúlyozzák, emelik ki a keresettségeket, jóval több a világban a véletlenszerűség, mint amit az emberi akarás hoz létre, arról nem is szólva, hogy az akarat termékei jócskán ki vannak téve az esetlegességek rakoncátlan beavatkozásainak” (*A megfakult idő nyomában*).

A töprengések két csomópontja a személyiség és az „elbeszélés nehézségei” (az ottliki megfogalmazás fábiáni változata itt egy fejezetcímben olvasható: *A történetmondás buktatói*). A kettő szorosán összefügg. Van-e külső rend a világban? Mert ha van, akkor a történetnek felsőbb értelmet tulajdoníthatunk, az esemény lényegszerű – csak rekonstruálni kell. Vagy a megtalálni vélt értelem egy-egy szubjektum saját, a külvilágra többé-kevésbé önkényesen rávitt elképzelése? Maga a szerző az előbb említett *A történetmondás buktatóiban* így fogalmazza meg a problémát: „valami írói etikett szerint illendő lenne elfogadható rendezésben előadni egy történetet, kérdés: létezik-e egyáltalán efféle *mondható* mese (adoma, sztori, cselekmény – az utóbbi szót nehezemre esik a számban megfordítani is), avagy magam vagyok az – összes szertelenségemmel egyetemben”.

Megint fölnezelhet erre a gyanakvás. Hisz ezek a modern – sőt, a mindenkori – művészet folyamatosan rágcsált csontjai, de már a közérzet is csurig van a „légy önmagad” meg az „ezt nem lehet elmondani” szólamaival. Kínálja magát a skatulyázhatnék is: későmodern észjárás stb. Fábián azonban távol áll attól, hogy felvetései gépiesek, így idejemúltak legyenek. Ő képes elevenen tartani, újra- és újragondolni az ismert témákat (nem véletlenül: esszéírónak is számottevő).

Miképp oldódik meg tehát nála személyiség és elbeszélhetőség, belőlünk kivetített vagy eleve adott rend kérdése? Természetesen nem oldódik meg, vagy ha úgy tetszik, esetről esetre módosul.

Fábiánnál a lezáratlanságnak is megvan a maga lezáratlan filozófiája. *A nyavalyatörés szolid változataiban* olvasható (a cím némileg talányos, mert a szöveg fölött így, a tartalomjegyzékben a *szolid* helyett a *szelíd* szóval áll): „nos, igen, a kérdés mint a lehetőségek feltárása és nyitva tartása (netántán csak nyitva felejtése, ahogyan idősödő férfiak felejtik nyitva a sliccüket), éppenséggel ez lehet a rugalmas ellenállás, a mindenkori reziliencia, ám megeshet, hogy ez is csupán egyike dédelgetett és száználmas allegóriáinknak”. Máshol így ír: „bizony a valós történetek többnyire nem fejeződnek be, csupán sokat ígérően belelógna a soha el nem foszló ködbe”. Megint máshol egy kicsit több fogódzót, a valóságismeret közösségét feltételezi: „ez a jellegzetesen huszadik századi magyar idill le is zárulhat, illetőleg jótékonyan belesimulhat szerteágazó következményeibe...” Az elmúlás, a végérvényesség távlata kínál még leginkább hagyományos keretet: ami „képzeltégek, álmokból állt össze”, annak „aztán az elmúlás kölcsönzött némi plasztikát” (*Zökkenő*).

A szubjektivitás jegyében hirdeti az író a vitális értékeket. (Az egyéniség azonban kortól, helytől, műveltségtől, sorstól meghatározottnak mutatkozik, tehát csak újabb szintre emelkedik, és így újra és újra nyitható a téma. Mint egy ilyen tudatos írónál mindenre, erre is hozható idézet: „egyes kérdéseket megoldottak, de kizárólag azért, hogy újabbakat tehessenek föl helyettük”). Mindenesetre, akár egy felsőbb isteni rend a végső, akár az egyes ember, nekünk (ha most a szenteket kiveszszük) a szubjektivitás ragadható csak meg (úgy-ahogy), ezért Fábián szintén ezt hagyja inkább érvényesülni szerteágazó asszociációival, esetlegességeivel, sajátos körülményeivel. És remélt isteniségével. Az érzéki örömeket is ebben a fénytörésben kívánja látni: „mert bizony szerelmeskedni isteni dolog, sosem kellene istentelenséget keresni benne, frissen és ébren tartja az ember ápolatlanul hanyatló érzelmeit”, míg a „fölszínesen ítélkezők ócska [...] dogmái” „ellentétesek az élővilág lényegével, sőt az isteni parancsokkal” – írja egy jól sikerült házasságtörő pásztorórát kommentálva (*Ligetszépe*). Az egykori oroszországi-grúzai utazást fontolgató *Az áldozat cinkosa* pedig a kedélyt emeli ki mint a benső világ védelmezőjét. A fonákjáról közelítve: a kedélytelenség „nem engeddi az értékekhez tapadni a közvetlen örömet”. (Lám, szellemi és vitális rendre egybeér.) A grúzokat jellemezve megmutatja, hogy a személyiség és a közösség azonos rugóra járhat: „egy sokat próbált nép önvédelméhez hozzátartozik kedélye, ezt a kedélyt pedig ébren lehet tartani akár azzal a bámulatos étkezési kultúrával, amit évszázadok tettek próbára [...] kizárólag a kedély védelmében látta a biztonságot”.

A személyes jelenlétet kéri számon az irodalmon is. A *testként megjelenő akarat*ban szögezi le: „a műalkotás – tetszik, nem tetszik – mindig szubjektív”. Ez itt, így magában citálva talán benne ragad a közhelyességben. De az olvasás szubjektivitását kiválóan mutatja be az *Én persze mégis eltévedek* című novellában (kritikában? – vagyis esszében). Itt a 2014-es irodalmi Nobel-díjas regényét olvasva (a szerzőt nem nevezi meg, könnyen utánanézhethünk) a nevek, a témák keltenek benne emlékeket, asszociációkat, amik mögött a mű maga háttérbe szorul. Igaz, a háttérbe szorulása oka az is lehet, hogy nem igazán ragadja meg a regény mint műalkotás, többször sablont, üresjáratot érzékel.

Igen gyakori téma, nyíltan vagy rejtve szinte mindenütt megtalálható archetípus Fábrián novelláiban az út, az utazás. Lehet az egy konkrét utazás, mint *Az áldozat cinkosában* vagy a *Poggyászbán* (ahol az elbeszélő kikövetkeztethetően a Szombathely–Celldömölk–Székesfehérvár–Budapest vonalon vonatozik). De számos életút is valamiféle utazásként mutatkozik meg (az ősi hagyomány szerint), például a *Pergő kukoricaszemek* falusi öregasszonya hajnaltól délelőttig jutva egyben az életét és a korhátteret is bejárja csapongó gondolataival. De út az olvasás is (már a cím is erre utal: *Én persze mégis eltévedek*). És főleg utazás maga az írás. A *bringában* anyja, majd a saját biciklizéseit vetíti rá az alkotás folyamatára. Már a kezdet sem hagy kétséget, ahol az elbeszélő – nem először és nem utoljára – módszerének szinte átfogó példázatát adja: „megint a szavak kaptatóján – időről időre körbetekintve, ellenőrizve a magasságot vagy éppen a mélységet, ha visszakényszerülnék, netán zuhannék, ám valójában mégiscsak a főirányon tartva szememet, érdemes-e följebb törekedni, bírom-e szusszal [...] mindenképpen el kell jutnom valami egyenletesnek tetsző fensík-ra, ahol nyugalmasan rostálhatom a használható elemeket”.

A szavak emelkedőjén való „kaptatás” állandó figyelmet kíván, valamint válogatást, megfelelő és meg nem felelő elkülönítését. Latolgatja a lehetőségeket, folyamatosan kételkedik. A kételkedés részben munkamódszer (*Szerintem a világ: „én pedig mindenkor, mindenben kételkedni kívánok – föltételek és programok nélkül –, tehát magamban szintén”).* Viszont magával hozza előbb-utóbb a világ kínos kettészakadását, a természetlen kettősségek eluralkodását. A *Gyógyír* rögtön ilyen ellentétekkel kezdődik. Szent Erzsébet tépelődik a gyóntatóját illetően: „képtelen vagyok eldönteni, örült ez, vagy valóban az Isten küldötte”. Az olasz matematikus, feltaláló Cardano jelleme is ilyen ellentmondásokban mutatkozik meg stb. A szétesés fenyegetésével szemben a megoldás a saját út, a saját sors megtalálása. Szent Erzsébet lehet a példa: „nem tudom, Konrád hasonlóképpen hiszi-e, nem tudom, érti-e fáradságomat az üdvösségért, mindennapos küzdelmemet, vagy más utat szánna nekem az örökkévalóságra, nagyobb megpróbáltatásokat [...] de hiszen az igazság az Atyánál van, engem – úgy látom – erre a szolgálatra teremtett”. Íme, a személyiséget előtérbe állító alapvető belátás: a cél a személyre szabott eszmélkedés kidolgozása, a saját sors megtalálása. Amely sors nem tökéletes, talán nem is az egyetlen lehetséges, de egyesíti a széttartó erőket, az életet. Ugyanebben a novellában szerepel egy kifejezés: „a tökéletesség bálványa”. A tökéletesség tehát nekünk elérhetetlen, az erőltetése bálványt, tévutat teremt. Ennek jegyében mérlegelik az egyes elbeszélések a történelmileg, hagyományosan vagy a modern időkben adódó sorslehetőségeket, mérlegeli az író saját küzdelmét a sorsteremtésért. A mindennapi helyzetek mellett a szélsőségeket sem kihagyva. Például *A halál utcájában* a 14. századi mór–spanyol–zsidó világban egy sevillei szép zsidó lány szerelme miatt bűnbe keveredik, bűnhődésül először apácák közé áll, majd a programos züllést választja, ami azt a kérdést veti föl, „létezhet-e olyan megbánás, olyan vezeklés, amely a bűn mocskával kíséri meg a tisztulást”.

Az eszmélkedés, a sorsfelismerés az állandó alakulásban, a széttartó vektorok között a „koherenciát”, a logikát kívánja megtalálni. Mintákat, képleteket illeszt a valóságra. Ahogy *A testként megjelenő akarat*ban megfogalmazódik: „vénségére Cardano megtanulta, hogy a múlt szövi az idő szövetét, mintázatát az eseménysorok adják, hogy egyhangú ne legyen, nagy mintaként a legsúlyosabb történések színesítik”. Ez indokolja a műveltséganyag állandó előtérbe állítását: a művészetek, a filozófia, a vallás, a történelem, a lélektan nyújtja a lehetséges képletek legnagyobb választékát.

A minták, már volt szó róla, lehetnek metafizikaiak, isteniek, de lehet, hogy csak akartak, „kerezettek”, pusztán szubjektívek. Még ha fönnáll is az előbbi, akkor is nagy szerepet kap az utóbbi. Az életben és így a művészetben is. A festőbarátra emlékező *A megfakult idő nyomában* című műben olvashatjuk: „jelentős művészet majdnem minden esetben rögeszmék terméke”. Tisztában van Fábrián a módszer buktatóival – és el is tudja kerülni őket. Az általa emlegetett hibák – a „séma”, a „léhaság”, a sznobizmus – a rutinszerűen, igénytelenül működtetett mintakeresés velejárói. És mivel a

mintakészlet nagyjából állandó és ősi, érthetővé válik az a kijelentése is, miszerint „minden írásmű kompiláció” (*Stefan Cel Mare*). Igaz, ezen belül lehetséges és el is várható a „minimális eredetiség”.

A ritmus kívánalma – amelyet szokása szerint színéről és fonákjáról is megfogalmaz a szerző (*Pergő kukoricaszemek: „az öregasszony nem kapkod, pontosan ismeri a megfelelő ritmust” – Az Éden komiszságai: „a dolog tempótlan, és egyáltalán nem elegáns”*) – szintén jelzi, ha sikerült a megfelelő mintázatot megtalálni.

A könyv belső borítóján van egy fénykép, amelyen Fábíán László a szombathelyi Joyce-szobor kezét fogja. Valóban, egyik irodalmi őse Joyce. Többek között az áradó mindennapiság, valamint az arra ráolvasott, fel-felfoszló mitikus rend köti őket össze. (*Kortárs, 2022*)

OLESCHER TAMÁS, Cím nélkül, Párok sorozat, 1986, akril, vászon, 73x59 cm

BONIVÁRT ÁGNES

Kiss Judit Ágnes: Szlalom

Kalligram, 2021

kritika

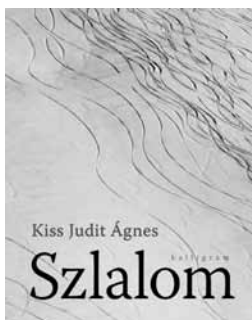

BONIVÁRT ÁGNES (1993) Budapest

Kiss Judit Ágnes sok év kihagyás után jelentkezett újra verseskötettel, éppen ezért meglepő, hogy a bemutatón Mészáros Sándor, a kötet szerkesztője úgy jellemezte a *Szlalom* címmel megjelent könyvet, hogy „kicsit sok”. Ennél is meglepőbb, hogy ezt maga a szerző is elismerte. Ezek után már kevésbé meglepő, hogy a *Szlalom* összességében nemcsak a szerzőnek és a szerkesztőnek, de az olvasónak is valóban kicsit sok.

Kiss abban a (kiérdemelten) szerencsés helyzetben van, hogy üdítően eredeti és őszinte stílusban megírt alkotásaira – verseire, regényeire, gyerekkönyveire – már az *Irgalmasvérnő* óta odafigyel a közönség. Utolsó, klasszikus értelemben is verseskötetnek minősülő könyve 2012-ben jelent meg (2014-ben már a félig lírai, félig drámai *Négyszöggel* jelentkezett), az azóta eltelt időben azonban a versek háttérbe szorultak. A *Szlalom* első pillantásra nagyon bőkezűen igyekszik pótolni az azóta fennálló hiányt, hiszen több mint kilencven verset tartalmaz hét különböző „téma”, hét történelmi, illetve irodalmi alak köré csoportosítva. Izgalmas vállalkozásnak ígérkezik a kötet, ám a közel százötven oldal elolvasása után leginkább csak kérdőjelek maradnak, és persze az az érzés, hogy „kicsit sok”.

Az első és legszembetűnőbb jele annak, hogy a kötet akár *sok* is lehet, a tartalomjegyzék elolvasása után válik nyilvánvalóvá: sok és sokféle maszk mögül kíván megszólalni a költő. Beatriz de Dia, egy bujdosó kuruc, Tatjana Dmitrijevna Larina, a fájdalmas anya, a Santiago de Compostelai Felícia nővér, Giacomo da Lentini és Anna Arkagyevna Oblonszkaja is hangot kapnak egy kötetben belül. Ennyi hangot, ennyiféle mondanivalót pedig általában csak kivételes esetekben bír el egy viszonylag vékony könyv – különösképp akkor, ha az eltérő hangok nem állnak össze harmonikus „egésszé”. Bár Kiss Judit Ágnes otthonosan mozog a szerepjátszó lírában, így a vállalás akár még teljesíthető is lehetne, a különböző alakok végül mégis mind saját „stílus” nélkül maradnak. A karneváli forgatag nem elevenedik meg a

lapokon, szinte túlzás nélkül állítható, hogy mindegyik karakter ugyanabban a „maszkban” lép a közönség elé: kihagyott lehetőség marad mindössze a szereplőkkel való játék, mert hangnembeli, stílusbeli, esetleg szókészletbeli különbségek egyik esetben sem figyelhetők meg.

Ám egy karneváli összetevő azért mégiscsak igen erősen tetten érhető a versekben, ez pedig nem más, mint – Bahtyin szóhasználatával élve – a „vásári beszéd”. Kiss Judit Ágnes írásaira általánosságban is jellemző a trágár szavak használata, ahogyan ennek többek között a bevezető, *Születésnapom* című József Attila-vers átiratában is hangot ad („Jó katolikus iskola, / a főnöke mind ostoba, / (ezér! / vezér!) / Leírta, hogy fasz? Mit van itt? / Mi lesz, ha még ez is tanít? / Az is- / tenit!”), és e tekintetben a kötet további részében is hű marad önmagához. Amíg a szeretőként megnyilvánuló Beatriz de Dia esetében indokoltnak tekinthető egy-egy jól elhelyezett trágár szó, addig az istenes versek kategóriájába sorolható költeményeknél több mint zavarba ejtőek: „megbaszott engem Isten / gyönyörrel fájdalommal” (*Confiteor*). Így akár a vásári beszéd is hozzáadódhat a „kicsit sok” érzethez, mivel bármennyire is természetesen használja a költő a szavakat, nagyobb mennyiségben akaratlanul is indokolatlannak tűnhetnek („A megszokás. Légy nagy faszú, / Légy bombanő...” „Fráncos kurva / ez az Európa”, „Én szartam a spanyolviaszt!”, „Hazám, hazám, szerelmesem / Kibasztál velem rendesen.”) Persze ennek mércéje minden olvasóban más és más, Kiss Judit Ágneset pedig sokan éppen merész, őszinte stílusa miatt kedvelik.

S ha már az őszinteségnél tartunk, a kötetbemutatón Mészáros Sándor leginkább arra célzott, hogy az elkeseredett és negatív hangvétel az, ami igazán megviselte őt magát, és ezzel együtt várhatóan az olvasókat is megviseli majd. A versek ugyanis szinte kivétel nélkül pesszimista, kiábrándult hangnemben íródtak, és bár a magyar líra sohasem az örömdáktól volt hangos, Kiss végletesen pesszimista versei nem egy alkalommal még a „kö-

zös szenvedés” élményétől is megfosztják az olvasót. Legtöbb esetben már a témaválasztás is magában hordozza a komorságot, mint például a szereptők sorsa, a szerelem elmúlása, a halál, az istenkeresés vagy az élet értelmének keresése, de néhol a maszkok mögül előtűnik a költő kiábrándult hangja is: „Bár meghűlt már a szenvedély, / érezni még (a kedvedér’) / lehet / lehet...” (*Születésnapom*); „De ne panaszkodj, hogyha ez jutott. / Maradj fölöslegesnek, mint a vers, / komor harang, mit olykor félreversz...” (*Fájdal*). A legkeserűbb hang a *Bujdosó kuruc nótáiból* árad. A kuruc maszkja mögül nagyon éles társadalom- vagy méginkább Magyarországkritika szólal meg, és az álarc mögül Kiss könnyekben hajlik át az aktuálpolitika világába, ahogy az például a *Két magyaros nóta* című versben is tetten érhető: „Meleg nyárban tudjuk jól, hogy megy ez / Gyerekemnek juszt is két anyja lesz! / Apának meg jöhet bárki, / Másságomat tolerálni.”

A kiábrándultság különböző formákban nyilvánul meg a kötet szereplőinél: Beatriz de Diánál nagyon sok indulat is társul hozzá, míg például Tatjáná és Anna Arkagyevna kiábrándultságát már egy megfontoltabb, beletörődőbb pesszimizmus kíséri. Ez utóbbi két szereplő, valamint *A fájdalmas anya énekeiből* megszólalója képviseli igazán azt, amiben Kiss Judit Ágnes mindig is a legerősebb volt. A fajsúlyos, női létet érintő problémákat kevesen tudják olyan pontosan és erőteljesen kifejezni úgy, mint ahogyan Kiss teszi azt. És félreértés ne essék, a kuruc maszkja mögül ugyanúgy teljes jogában áll felszólalni a társadalom egészét érintő problémák mellett vagy ellen, mint bármelyik másik álarc mögül, de talán szerencsésebb volna mindezt nem egy kötetben véghez vinni. A versszakokat szétfeszíti a mondanivaló a legkülönfélébb témákkal kapcsolatban, mint például kivándorlás Bécsbe, az anya elvesztése, a gyermek elvesztése, egy táncosnő küzdelmei, egy halott macska maradványainak eltűné-

se, és a sor még hosszan folytatható lenne. Sajnos azonban bizonyos elmerengésre érdemes gondolatok éppen e miatt a sűrűség miatt nem kaphatták meg a nekik járó teret és figyelmet. A *Szó* (a *Szózat* átirata) patetikussága össze sem hasonlítható a *Mikor elkezdte nem tudni szeretni* fájdalmaival, de a *Modus vivendi* aktualizálása („Ha szekértáborot látsz, rohanj, / de fel ne gyűjtsd, mert benne égsz, / csak lovad az, kit nem zavar, / hogy jobbra mész vagy balra mész”) sem viszonyítható ahhoz a nagyon is aktuális jelenséghez, amelyet a *Szárber-özvegy* sorraiból olvashatunk ki („Most a lakásomba költözött egy PC-görény”). Giacomo da Lentini elveszett szonettjei pedig majdhogynem ki is esnek az emlékezetből, mert mindhiába a műfaji összetartás, a többi „alak” ebben a szereposztásban nagyobb figyelmet generál – pedig milyen kár volna, ha a szonettek egyáltalán nem érnék el a célközönségüket!

Mitől „kicsit sok” tehát a *Szlamom*? Talán valóban a végletekig kiábrándult verssoroktól, amelyeket csak a legkritikább esetben tör meg egy-egy reményre okot adó gondolat, mint például „ha verset írsz, kibírhatod” (*Száműzetés*). Vagy talán attól, hogy az egyes témák sűrűsége miatt telítődik a befogadó, amelyre ugyan megoldásként szolgálhat a kötet többszöri elolvasása, de a végeredmény mégis az, hogy sokadikra sem teljesen azt kapjuk, amit a maszkok első pillantásra ígérnek: nincsenek szerepjátékok, eltérő szókészletek, és nincs azonosulás sem a különböző koraszakokkal, figurákkal. De még az sincs kizárva, hogy attól sok egy kicsit, hogy valójában túl kevés helye van kibontakozni a verseknek. Tömörített fájl kap az olvasó, amelynek ugyan sűrített változatában is élvezheti a játékoságot, az utalásokban és parafrázisokban gazdag verssorokat, de mennyivel megnyugtatóbb lenne, ha mindezt lehetősége lenne kicsomagolni, és külön mappákba rendezve bővíteni – akkor még a kiábrándulás is kevésbé fájna.

CSIKÓS GRÉTA

GreCsó Krisztián: Valami népi

Magvető, 2022

GreCsó Krisztián legújabb novelláskötetének koncepciója, hogy azonos helyen, csak más időben; vagy azonos időben, de más helyszínen játszódó történeteket fűz össze. Tézise, hogy a társas ma-

gány nem az urbanizáció sajátja: vidéken ugyanúgy találkozhatunk vele, mint a fővárosban. A kötet címe eredetileg *Fehérben fehér* lett volna, amely egy mezősi hímezésműre utal, lényege pedig, hogy a

fehér anyagon csak akkor láthatjuk meg az azonos színrel varrt mintázatot, ha közelről vizsgáljuk a munkát. Hasonlóan jár el Grecsó a bemutatott karakterekkel: kiemeli őket a főváros vagy a vidék sűrű szövéséből, nagytit alá teszi az egyéni sorsokat, amelyek ugyan egymástól függetlenül, mégis egymást keresztezve futnak párhuzamosan – akár a borítón látható sínek a Ferdinánd hídról nézve.

A *Valami népi* 2022 februárjában jelent meg a Magvető Kiadó gondozásában. Külső megtervezése remekül illik Grecsó Krisztián „életműkiadásába”, a borítótér – ahogy a többi kötetnél is – Baranyai (b) András munkáját dicséri. A 280 oldalas, 29 novellát tartalmazó gyűjteményt négy tematikus ciklusra bontotta az író. A ciklusokon belül a novellák időrendben követik egymást, de a négy ciklus is betartja az egymásutánosság logikáját. A kötet elején található történetek a harmincas évekbe repítenek minket vissza, majd szépen haladunk közös jelenünk felé. A novellákban (illetve közöttük) érvényesülő kohéziót a cselekmény helyszíne, ideje, egy személy vagy egy tárgy alkotja meg. Ennek a kohézióteremtő eljárásnak a hagyománya egészen Mikszáth Kálmánig nyúlik vissza: *A jó palócok* és a *Tót atyafiak* novellái önállóan értelmezhető történetek, azonban azáltal, hogy az egyik novella főszereplője egy másik történetben mellékszereplőként visszatér, egy olyan kapcsolati háló bontakozik ki az olvasó előtt, amely kontextusba helyezi a novellákat. Leginkább Dragomán György *Fehér király* című regényének hatása érhető tetten Grecsó kötetében, mind a szerkesztésmód, mind a nyelvezet szintjén: több novellánál megfigyelhető, hogy szövege egyetlen hömpölygő, gondolatfolyamszerű, véget nem érő mondat. Ilyen például a *Ráfekszik szívemre a sorsod* és a *Karodon vittél évekig* című novellák, amelyek tipográfiai is kiemelkednek a többi közül kurzivált címükkel: előbbi egy Nagy László-versből, utóbbi egy Eddaldból származó sor. A tagolatlan szövegáradat a személyesség, szüretlenség, szerkesztetlenség illúzióját kelti, ezért az olvasó már-már vallomásként értékelheti ezeket.

Ahogy arra a cím is utal, a kötet egyik tematikus súlypontja a vidék–város kérdés. Érdekes az a kettősség, ahogy Grecsó újfent, a *Pletykaanyut* párbeszédre csábítva nyúl ehhez a témához. A *Valami népi*-ben mégis más a megszólaló hang, sokkal objektívebb: mintha az elbeszélő egy lépést tett volna hátrafelé a *Pletykaanyu* óta. A megváltozott perspektíva más (érettebb?) érzelmi viszonyulást is fel-

tételez saját származásához. Ugyanakkor a hangsúly nem a vidék és város szembeállítására kerül, sokkal inkább közös vonásaik bemutatására. Hogy Budapest mint olyan lakosai számára nem létezik:

ahhoz túl nagy. Kisebb lakóközösségeket viszont annál többet találunk, lakótelepeket, társasházakat: ugyanúgy belelátunk a másik életébe, mint falun – csak itt az ablakon keresztül. Szemléletesen mutatja be ezt a magánélet-nélküliséget az *Ablakszínházak* című novella, amely a koronavírus-járvány alatti karantén idején játszódik. Minden egykori negatív érzélem ellenére mégis egyfajta kedves nosztalgiával, elfogadással tekint az író erre a furcsa, elidegenedő, városi, de mégis falusinak érződő életformára. Jól mutatja ezt a cím is: a *népi* szó amelioratív jellegű (a *paraszti* pejoratív jelző helyett).

A könyv szociális problémákra érzékeny, alapvetően megfigyelő beállítottságú elbeszélőt működtet, aki mégis objektív és tárgyilagos tud maradni. Azoknak a hétköznapi embereknek a sorsát igyekszik bemutatni, akik eddig szinte teljesen kimaradtak az irodalmi beszédből. Akik nem élnek olyan jólétben vagy olyan nyomorban, hogy az irodalom felfedezte volna magának témaként. A város hátterében meghúzódó arctalan tömeget szólaltatja meg az író, akik saját drámáik és tragédiáik árnyékában élik hétköznapi életüket. A kötet visszatérő kérdése a társadalmi mobilitás: ez többek között a *Fehérben fehér*, *Örökrangadó* és az *Egy raklapnyi leborult Dragomán* című novellákban jelenik meg.

Egy falusi fiatal lány kitérésre való lehetőségei, a visszatagozódás kérdése, a városi és falusi értelmiség szembeállítása, és hogy a szegényebb rétegek hogyan termelik újra önmagukat, ha nem sikerül a kitérés – többek között ezek tematizálódnak az elbeszélésekben. A kortárs magyar szépirodalomból kiemeli Grecsó kötetét – egyszersmind a Grecsó-életműben a *Mellettem elférsz felé* mutat –, hogy a szövegek teret adnak a szexuális kisebbségek reprezentációjának, még a történeti jellegű elbeszélésekben is.

„A novellák kitalált történetek, a figurák fiktívek, a helyszíneken kívül bármilyen egyezés a valósággal a véletlen játéka” – olvashatjuk a novelláskötet legutolsó lapján. Hogy egy irodalmi mű mennyiben alapul a valóságon, tényleges élményeken, vagy pusztán fikció, az az olvasók ősi kérdése. Bár az irodalomtudományban máig az a barthes-i nézet érvényesül, amelynek alapjait a francia irodalmár *A szerző halálában* fogalmazta meg: a szerzőt és

a szöveget el kell egymástól választani, és a művet önmagában interpretálni. Ez a gyakorlat Grecsó Krisztián kötetében nagyon nehezen juttatható érvényre. Az elbeszélések számos elemet felvonultatnak, amelyet egy olvasó automatikusan összeköt a történetek írójával, az *Örökrangadó* ciklus novelláinak én-elbeszélője vagy az *Istennek nehéz* ciklusban megjelenő Grusz története *kísértetiesen* hasonló ahhoz, amit bárki, aki hallott már Grecsó Krisztiánról, tudhat az íróról. A megfeleltetés tehát igencsak adná magát, mégsem azonosíthatjuk a történetek szereplőit a szerzővel: legfeljebb önéletrajzi ihletésű fikcióról beszélhetünk. Azzal azonban, hogy ez a fontos üzenet mint a laikusok befogadását segítő paratextus a kötet végére került, az olvasó úgy érezheti: egy vallomást tart a kezében. Egy nem akart gyermek vallomását, egy vidékről a fővárosba került fiatal vallomását, egy beteg vallomását, egy apa vallomását. Sokkal személyesebbé válik a befogadás az olvasó számára így, hogy csak a kötet végén olvassa (ha elolvassa): „A novellák kitálatl történetek.”

Önreflexív személyesség, talán így lehetne leginkább leírni a kötetben megszólaló elbeszélői tudatot. Érzelmi higgadtság jellemzi: egyet hátralépvé, távolabbról figyeli az eseményeket. A novellák narrációs technikája heterogén, érdemes ciklusonként vizsgálni. A *Fehérben fehér* ciklus novelláiban a különböző idősíkokhoz más-más, a történet során össze nem olvadó elbeszélői hangok társulnak. Az *Örökrangadó* ciklust az én-elbeszélő tartja össze, aki szereplőként jelenik meg a novellákban. Az elbeszélő életéből ismerünk meg epizódokat: egy vidékről városba kerülő fiú életéből, aki írói karrier elé néz. Narratológiai szempontból a harmadik, *Istennek nehéz* című ciklus a legérdekesebb.

„Én, G. K., a mindentudó elbeszélő, látom, hogy egy öreg Toyota személygépkocsi gurul át a Ferdinánd felüljáró hídon.” Megjelenik egy tudatos, önmagát monogrammal jelölő külső-belső elbeszélő. Aki hazudik. Külső elbeszélő, hiszen egyes szám harmadik személyben beszél szereplőiről, ismeri (néhány) motivációjukat és gondolatukat. Belső, én-elbeszélő: személyisége van, szerinte ő irányítja a szereplők sorsát. Ugyanakkor megbízhatatlan: „Talán Grusz is erre gondol, ezt onnan a hídról nem tudnám megmondani. Még mindig onnan beszélek.” Fizikailag korlátozott ez a néha tudatlan mindentudó elbeszélő. Belép a történetbe szereplőként Grusz is, a fővárosi szerkesztő. Az író alteregója, aki éppen a Ferdinánd hídon áthajtva veszi észre: daganat van a nyakán. Mintha a korábban egységes elbeszélői tudat ebben a pillanatban, a Ferdinánd hídon kettévált volna. G. K., a mindentudó narrátor fent maradt a hídon, így rálátása nyílik az arra járó többi ember sorsára. Számára Grusz tragédiája csak egy a sok közül.

Grecsó Krisztián műveire általában jellemző, hogy egyes személyekre koncentrálva mutatja be a társadalom egy szegletét. Mondhatni, mélyfúrást végez: reprezentatív szereplők életét, történetét, motivációit mutatja be. Ezzel a módszerrel nem tudna – nem is célja – széles társadalmi tablót bemutatni. A kötet szövegei nagymértékben támaszkodnak a valóság elemeire: megjelennek benne a 2016-ban színre vitt *Pál utcai fiúk* musical előkészítő munkálatai vagy a Hableány nevű sétahajó 2019-es katasztrófája.

A kötet alapvetően logikus, jól működő szerkezetre épül, ami a szerkesztő, Turi Tímea munkáját is dicséri. Grecsó Krisztián új kötete az olvasók széles rétegét igyekszik kiszolgálni: szórakoztat, elgondolkodtat, nyelvileg gyönyörködtet – ugyanakkor szépirodalmi szempontból is tud újat mutatni.

PANÁGL ZSÓFIA

Csabai László: Sherlock Holmes Budapesten

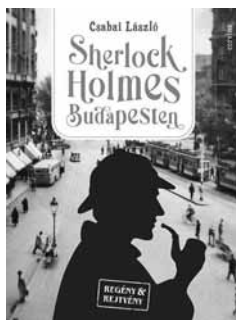
Corvina, 2021

Sherlock és Watson Budapesten? Bármilyen lehetetlennek is tűnik, Csabai László 2021 őszén megjelent *Sherlock Holmes Budapesten* című könyvének ez szolgáltatja az alaphelyzetét. A Nagy Detektív 1928-ban utazik Budapestre, hogy Magyarország trónvárományosa, az ifjabb Rothemere védelmező-

je legyen. Érkezése után rövidesen egy másik megbízást is kap: egy fegyvergyáros eltűnt húszéves lányát kell kézre kerítenie. Ezzel veszi kezdetét a történet, ám a szálak észrevétlenül összefonódnak.

A *Sherlock Holmes Budapesten* fizikai megjelenésében egészen különleges könyvtárgy. Az A/4-es

méret és a puha kötés kissé kényelmetlenné teszi az olvasást, könnyebben hajlanak meg a lapok, nehezebb a könyvet tartani (így azoknak, akik közlekedési eszközökön szoktak olvasni, nem kifejezetten ajánlott). Mindezt azonban kárpótol a szöveghez társított gazdag képi anyag: a fényképek fő forrásai a Wikipédia és a Fortepan, de akadnak olyanok is,

amelyek a szerző saját fotói és grafikái. Ezek többségében pillanatképek a korabeli mindennapokból. Ilyenformán segítenek elmerülni az 1920-as évek Budapestjének hangulatában, és plasztikusabbá teszik a történetet.

A harmincegy fejezetre tagolt szöveg felépítése egyértelmű és logikus: első felét a regény teszi ki, ezt követi az alternatív befejezéshez tartozó húsz szövegrészlet és egy kvíz, amely segít sorrendbe állítani az alternatív lezárás szövegrészeit. Sherlock Holmes karakterének az új történetbe, új környezetbe való áthelyezése izgalmas írói döntés: Conan Doyle karakteréről és a korabeli Budapestről is sok érdekességet feltár a szöveg, kedvezve mind a helytörténet kedvelőinek, mind Sherlock Holmes szerelmeseknek. Azonban a főszereplő személye és a helyszín nem hatnak egymásra, tisztán különválaszthatóak, ami segítség lehet a történet külön szálainak gördülékeny követésében, de semmi újdonságot, különlegességet nem tesz hozzá a könyvhöz.

A *Sherlock Holmes Budapesten* történetében fikció és történelmi dokumentáció keveredik: valós és kitalált események, helyszínek váltogatják egymást, történelmi személyek találkoznak regényhősökkel. Ilyen például Kosztolányi Dezső és Watson találkozása és beszélgetése: „Miközben Holmes és Rothermere Junior a mosdóban tartózkodnak, Kosztolányi, a magyar költő-író-újságíró megszólítja a magánnyomozó állandó kísérőjét. – Doktor Watson, ráér most?” Ezt követően a költő – aki a fejébe vette, hogy Watson fontosabb személy, mint akinek mutatja magát – a családjáról kezdi el faggatni a detektívet. A kérdésekre Holmes segítje készségesen válaszol is, azonban ez a jelenet – és az összes hasonló epizód – a megoldást nem mozdítja előre, így leginkább egy szórakoztató kitérőként értékelhető.

A szereplők beszélgetéseinek élvezeti értékéből levon, hogy a szöveg sehol nem problematizálja a nyelvi különbségeket: a szöveg figyelmen kívül hagyja azt a tényt, hogy az angol nyomozó(k) az összes szereplővel – a magyar nyomozótól kezdve az artistán és a focistán át a költőig – gond nélkül

társalog(nak). Tolmácsról, de még csak egy szótárról sem tesz említést a szöveg, ahogy az sem derül ki, hogy a szigetországról Budapestre vetődött nyomozók megtanultak-e magyarul, vagy a környezetük kommunikálna ilyen könnyedén angolul (esetleg van egy közös közvetítő nyelve a kommunikáló feleknek?).

Mindez azt a benyomást erősíti az olvasóban, hogy inkább egy mesében van – ahol a nyelvi határok elmosódnak –, nem pedig egy olyan regényben, amely nem a fantasztikumra épít. Realista regény benyomását erősítené az is, hogy pontos valóságábrázolásra törekszik, azonban az igyekezet ellenére a kulturális, társadalmi, politikai témák reflektálatlanok maradnak – az ebből fakadó feszültséget az alternatív befejezéseknek sem sikerül feloldani. Így olvasható akár ismeretszerzés céljából a kötet, ez a narratíva azonban türelmet és alapos olvasást igényel, mivel az információk nem egy bizonyos logikus felépítésen alapulnak. Eközben a szöveg krimiként is olvasható, hiszen a történet menetéhez alkalmazkodnak azok az információk is, amelyek az előző olvasási módot megképzik. A könyv nyelvezete jól érthető, a szöveg jól felépített, hosszabb párbeszédék és rövidebb leírások váltakoznak.

Mégis a *Sherlock Holmes Budapesten* helyenként inkább hasonlít egy olvasónaplóra vagy szövegértést vizsgáló feladatlapra, mint krimire. A könyv második részét alkotó rejtvény húsz kvízkérdésből áll, az olvasó négy válaszlehetőség közül döntheti el, hogy mit gondol helyes megoldásnak. Minden válaszlehetőséget egy betűvel jelöltek meg, egy betű többször is előfordulhat a különböző kérdések alatt. Ezeknek a betűknek a helyes sorrendje adja meg a szövegrészletek helyes sorrendjét. Az ötlet, hogy a szöveg nyomozásra invitálja az olvasót, jó, hiszen ezáltal aktív részesévé válhatunk a történetnek, azonban a kivitelezés nem hív játékba túl sok képességet az olvasó részéről, csupán a figyelmét és a memóriáját veszi igénybe. Ha viszont valaki nem olvas kellő koncentrációval, az könnyen elronthatja a kvízt, így már esélye sincsen arra, hogy elolvashassa az alternatív befejezést anélkül, hogy újra elolvassná az egész törzsszöveget. Így a rejtvényfejtés lehetősége vagy nem kínál nagy kihívást, vagy még több időt kíván meg, emiatt nem is váltja be a borítón ígértéket. A történet megállta volna a helyét önállóan is, ha viszont mindenképpen be akarja vonni az olvasót a könyv, akkor kidolgozottabb módon kellene megtennie, hogy a befogadó ne érezze úgy magát, mint az érettségi vizsgán.

A *Sherlock Holmes Budapesten* klasszikus krimiktől szokatlan megoldásai – a könyv mérete, a képi anyag, a kvíz és az alternatív befejezés – üdvözlendő, és remélhetőleg hagyományteremtők lesz-

nek a kortárs magyar bűnügyi irodalomban. Azonban a megvalósítás ambivalens érzéseket kelt, a kreatív ötletek okozta örömben folyamatosan ürömmel gyűl, ahogyan a befogadó szembesül a hiányokkal.

SÁRKÖZI BALÁZS (1992) Homokbödöge

SÁRKÖZI BALÁZS

Horváth Kornélia: A késő modern magyar líra alakzatai

Gondolat, 2021

Horváth Kornélia 2022-ben megjelent *A késő modern magyar líra alakzatai* című munkájának „a versszöveg ritmikai, metaforikus, szintaktikai, motivikus, tér- és időbeli, vagyis egész versnyelvi-poétikai szerveződéséből kibontható »én-kép«, ami nyilvánvalóan mindig a versszövegben formálódik meg, tehát nyelvi-poétikai természetű, s épp ezért minden egyes szövegben újraalkotódik” mondata akár a foglalatja vagy mottója is lehetne. A gondolat-sor minden eleme ugyanis Horváth Kornélia professzor asszony líráról, a líra nyelvi-poétikai, retorikai és nyelvfilozófiai beágyazottságáról vallott felfogásának manifesztációja, annak a kutatói és interpretációs attitűdnek a summázata, amely nem csupán át- meg átjárja eddigi munkáinak teljes horizontját, de egyúttal talán kijelenthető, hogy sok tekintetben hiánypótló értelmezéseit is adja a modern és késő modern magyar irodalom korpuszá- nak, olyan olvasási stratégiákat kínálva és feltárva, amelyek csupán ebből a nyelvi-poétikai perspektívából bontakozhatnak ki. Ugyanakkor a tanulmánygyűjtemény nemcsak e hiánypótló jellege miatt impozáns, és nem csupán annak okán, hogy József Attilától Szabó Lőrincen, Pilinszky Jánoson, Nemes Nagy Ágnesen és Kosztolányi Dezsőn át egészen Petri Györgyig felöleli a magyar késő modern líra teljességét, hanem talán kijelenthető, hogy a rendkívül mély, mindemellett sokszínű elméleti háttérrel megtámogatott interpretációk – az orosz nyelv- tudományi és nyelvtörténeti teoretikusoktól, Potebnyától Szmirnovon át Vigotszkijig, a nyugat-európai klasszikus filozófiai és irodalomelméleti olvasási stratégiáig, Nietzsche-től Heideggeren át Benveniste-ig – a konkrét versértelmezéseket mintegy olyan irodalomértelmezési közegbe írják bele, amely elősegíti, majd lehetővé teszi nemcsak

az egyes alkotók egyes műveinek egyenkénti elszigetelt megértését, de a késő modern magyar líra egészének befogadását is.

A tanulmánykötet első tematikus egysége a *Versek és műfajformák* címet viseli, és mintegy csomópontokat kijelölve áttekinti a késő modern paradagima teljességét a kezdeteket jelentő József Attila-i és Szabó Lőrinc-i életmű egy-egy darabjának kiemelésével, a kihagyhatatlan Pilinszky János és Nemes Nagy Ágnes műveinek értelmezésén keresztül beemelve az elemzésbe a talán kevésbé ismert Csoóri Sándorhoz köthető szabad vers, a Szócs Gézára jellemző intertextualitás és Turzci István lírájának emlékező funkciójának témáját is. Az első fejezet József Attila-tanulmánya rámutat a költő ifjúkori verseinek jelentőségére, nyelvi-poétikai és formaművészeti kidolgozottságuk érettségére, valamint a modern magyar költészet folytonosságának szempontjából, az intertextualitás és a versbeszéd hagyományozódásának perspektívájából is figyelemre méltó megfigyeléseket tesz: kiemeli a korai József Attilára gyakorolt Ady-hatás mellett Babits Mihály, Juhász Gyula és még Petőfi Sándor hangjának, poétikájának kimutathatóságát is e zsengekben, ugyanakkor végső soron megállapítja: „azt szűrhetjük le, hogy József Attila, noha fiatalkori (gimnazista) költői korszakában igyekezett sokféle költői és irodalmi hatást asszimilálni, mégis, már ebben a korai *periódusában kialakított egy önálló, autonóm líranyelvet*” (kiemelés az eredetiben).

A Szabó Lőrinc líráját vizsgáló tanulmány fő témáját a *Te meg a világ* kötet és *Az Egy álmai* című, az egész 20. századi magyar lírában kiemelt helyet elfoglaló szöveg adja. A rendkívül érzékeny nyelvi-poétikai értelmezés megállapítja, hogy „a vers olyan »hullámzó«, folytonos mozgásban lévő karaktert

mutat, amely ellenáll mindenfajta rendszerszerű beazonosításnak, s amint az elemző alkalmasnak találja a szövegre nézve valamiféle irodalomtudományi, elméleti kategóriát, a szöveg rögtön »ki is bújjik« a már-már lehetségesnek látszó meghatározás alól”, és elsősorban nyelvi, több esetben valójában grammatikai, szubjektumelméleti, formai-poétológiai és verstani szempontok alapján, majd pedig a megértés hermeneutikai aktusa felől és igen gyümölcsözően közelíti meg a verset.

A „hallgatás” mint szövegformálás, nyelvhasználat és beszédmód című értekezés nem csupán egy retorikai, tropologikus vagy nyelvi-poétikai alakzatnak a késő modern magyar lírában betöltött centrális pozícióját értelmezi mélyrehatóan, hanem a késő modern magyar líra paradigmájának teljességét helyezi világirodalmi kontextusba – Gottfried Benn, Paul Valéry, Giuseppe Ungaretti, Eugenio Montale, T. S. Eliot, Ezra Pound, Fernando Pessoa, Oszip Mandelstam vagy Borisz Paszternak nevét említi –, valamint szellemtörténeti és nyelvbölcseleti alapokon József Attila, Pilinszky János és Petri György költészetfilozófiájának közös vizsgálatával az erre a paradigmára oly jellemző egzisztenciál-poétikai beállítódás interpretációját is adja. Horváth Kornélia kutatásának ehhez a szintetizáló, korszakértelmező jellemzőjéhez szorosan kapcsolható „Az írás jogos szabadságunk. Isten a szabadság” Pilinszky írásművészetéről és költészetéről című munka is, amely a Pilinszky-kutatás főbb csomópontjainak és értelmezési stratégiáinak kijelölése mellett – és a recepció hiányosságaira is rámutatva: „A kései Pilinszky-költészet poétikai leírásával vagy inkább bemutatásával meglátásom szerint még adós a szakirodalom. Nagyon kevés erre vonatkozó írás született eddig” – Pilinszky világirodalmi kapcsolódásának, a hermetizmus beszédmódjának, az evangéliumi esztétikának és legfőképpen Pilinszky nyelvfelfogásának értelmezését is megadja az elméleti és bölcseleti értekezések mellett fontos Pilinszky-versek elemzésén keresztül. A továbbiakban a fejezet ezután különböző nyelvi-poétikai alapú interpretációkkal gazdagítja a korszak értelmezését: az egyzavas, grammatikailag folyamatos melléknévi ige-névnek tekinthető címek József Attilához, Radnótihoz és Kányádihoz kapcsolható lírai műformaképző jellegétől, Nemes Nagy Ágnes „közöttiségként” értelmezhető nyelv- és egzisztenciáltapasztalatán keresztül, Kányádi kötetkompozíciónak műfajképző jellegzetességeinek, Csoóri Sándor két szabad ver-

sének, Szócs Géza világirodalmi intertextusainak és Turczi István prózaverseinek kötet- és műfajkompozíciós jellemzőinek értelmezéséig.

A második, *Életművek* címet viselő tematikai egység talán hiánypótló jelentőségűnek is tekinthető a késő modern líra korszakát vizsgálva. Az *Öt szócikk Pilinszky János kötetéről* című alfejezet Pilinszky életművének nagy perspektívájú áttekintését végzi el a *Harmadnapon* kötettől kezdődően végighaladva az életmű legfontosabb részein, és a líra mellett a *Beszélgetések Sheryl Suttonnal* interpretációjával a próza, a *Szög és olaj* bemutatásával pedig a publicisztika elemzését, értelmezését is az olvasók és a kutatók rendelkezésére bocsátja. A *Négy szócikk Nemes Nagy Ágnesről* című alfejezet hasonlóan nagy látószögű betekintést enged a költőnő életművébe, a három legfontosabb verseskötet – a *Szárzavillám*, a *Napforduló* és a *Között* gyűjteményes kötet – mellett a Nemes Nagyra olyannyira jellemző esszé műfaját is vizsgálja, és így mintegy a költői és elméleti oeuvre teljességének értelmezését nyújtja. Ezek a „szócikk” címmel ellátott elemzések rendkívüli értékkel bírnak, mert a szakirodalomban fellelhető nagyszámú interpretáció, bölcseleti és egyéb megközelítések szintéziseiként mind a kutatók, mind pedig a nagyközönség számára átfogó szakmai képet képesek mutatni a késő modern líra talán két legekleltánsabb alkotójának életművéről.

A tanulmánykötet záró fejezete az *Összehasonlító perspektíva* címet viseli, és valóban az irodalomtudományi komparatiztikai módszert emeli a kérdésfeltevések centrumába. Az első két alfejezet – *Komparatiztikai aspektus: Dosztojevszkij és Pilinszky; Párhuzamok Weöres Sándor és Oszip Mandelstam költészetében* – műértelmezésekkel, intertextuális párhuzamok és költészet-művészetfilozófiai kérdések feltevésével ad átfogó képet Pilinszky és Weöres világirodalmi beágyazottságáról, míg a harmadik egység – *Gondolatok a költői forma elméleteiről. Nemzetközi és magyar perspektívában* – „a költői forma mibenlétének, forma, szemantikum és történetiség viszonyának kérdéséhez kíván hozzászólni. Az exponált témakör jóval tágabb a címben jelölt problematikánál, a forma »mint olyan«, az immanensen értett forma vagy általában a költői vagy irodalmi forma kérdéskörénél, mivel szükségképpen előhívja a történetiséggel való konfrontációt, a forma fogalmának a szinkron aspektus mellett a diakronia felőli vizsgálatának szükségességét, s leginkább e kétféle közelítésmód egymáshoz való viszonyulá-

sát”, és Octavio Paz műfajelméleti, költészetfilozófiai elméletének vizsgálatán alapszik.

Horváth Kornélia *A késő modern magyar líra alakzatai* című munkája elegyíti az igen kiterjedt és sokszínű elméleti háttérrel, a műfajelmélet, költészetbölcsélet, nyelvfilozófia, a vers- és ritmus-tan irodalomelméleti alapjait a mélyrétegekig le-
 ázó nyelvi-poétikai szövegértelmezésekkel, az

olvasás horizontjába emelve a késő modern magyar líra egészét – József Attilától és Szabó Lőrincztől Petri Györgyig –, ezzel pedig nem csupán újabb olvasatokkal egészíti ki az irodalomtudomány késő modern paradigmáról alkotott képét, hanem egységes irodalomelméleti és interpretációs háttérbe ágyazva egy korszak és egy beszéd-mód jellemzőit írja le.

BENCE ERIKA

Spiró György: Mikor szabad ölni?

Magvető, 2021

BENCE ERIKA (1967) Újvidék

Címadó esszéjében Spiró György elsősorban Stanisław Wyspiański (1869–1907) *Hamlet*-értelmezésére hivatkozik. A cím felvetette provokatív kérdésre egyszerűnek tűnik a felelet: soha. Az elemzés azonban e kizárólagos válasznál is tovább megy: „A halottnak van csak joga ölni.” Hamlet akkor áll bosszút apja gyilkosán, amikor már maga is haldoklik: „Akkor szabad bosszúból ölni, mondja Wyspiański szerint Shakespeare, amikor már minket is megöltek. Az utolsó utáni pillanatban.”

A *Hamletet* a bosszúállás drámájaként tartjuk számon, a főhőst pedig – mint Goethe – a feladathoz felnőni képtelen vagy – mint Wyspiański – a nagy Tettet halogató személyiségként jellemezzük. Utóbbi arra világít rá, hogy „Hamlet nem cselekvésképtelen, hanem a primitív bosszúkörből a saját alkatának megfelelő, hősiességig jut hajt végre, és ezzel az előző embertípus fölé nő”. Ezeket a mára kanonizált értelmezéseket világítja meg Spiró más perspektívából is, amikor Shakespeare remekét keletkezéstörténeti, illetve műfaji szempontból vizsgálja. A Globe korabeli közönségének igényeit és befogadási készségeit szem előtt tartó Shakespeare ugyanis nem morálfilozófusként gondolkodott – mondja az esszéíró –, hanem rémdrámaszerzőként. „Én nem látom a régi és az új ember ellentétét a *Hamletben*, bárhogyan olvasom is. Lazán összetákolat rémdrámát látok, amelynek réseibe minden kor bele-
 toldhatta a maga értelmezését.”

Más emblematikus szerzők és klasszikus remekek (például Csehov „érett drámái” vagy Katona József *Bánk bánja*) értelmezése szempontjából

is fontos mozzanat az idézett megállapítás utolsó mondata, hogy hangsúlyos eltérés figyelhető meg a korabeli és a mai közönség „elvárási horizontja” között; míg aktuális közönsége a *Hamletet* „a hosszadalmas mesékkel, a cselekményhez nem tartozó kitérőkkel” együtt fogadta be és tartotta sikerrel repertoáron, addig a mai számára bemutatott adaptációk során e részeket (például a Hamlet angliai száműzetésének, illetve visszatérésének körülményeit elbeszélő epizódokat) rendre kihúzzák még akkor is, ha egyes mozzanatok a főszereplő cselekedeteit (köztük Rosencrantz és Guildenstern hóhérkézre adásának történetét) sokban árnyalják vagy magyarázzák. Rávilágítanak arra, hogy a dán királyfi cselekedetei nem lehetnek erkölcsfilozófiai alapúak, hiszen amíg Claudius megölését különböző megfontolásból (például anyjára való tekintettel) halogatja, addig egyáltalán nem érez lelki-furdalást Polonius vagy az említettek megölése és megöletése miatt. Pedig előbbi tettével Ophelia tragédiáját is kiváltja, míg a két fiatalember diákori cimborái, előbbi – a dráma eredeti változata szerint – fiúszerelemre volt. Spiró meglátása szerint Hamlet személyében sem a felkészületlen, sem a halogató, sem az azonnal bosszút álló, régi típusú hőst felváltó új ember nem nyer formát, a rémdráma – természetének megfelelően – arról szól, „miképp is cselekszenek az emberek abban a hiszemben, hogy a megfontolás vezeti őket: esztelenül, kaotikusan, elvakultan”.

Mint esszéolvasó örömmel „kaptam fel a fejem”, amikor az – esszé műfaji sajátosságainak megfelelően – egyszerre személyes/egyéni, illetve

szakmai meglátásokat tartalmazó gondolatsorában a „Katona József tehetséges szerző, írt hát mindenfélét, amit színpadra szánt...” kitételhez értem; az elmúlt évtizedek során ugyanis megszámlálhatatlan sokszor hallottam – főleg nyelvészek és irodalomtörténészek részéről – elhangzani a „Katona nem tudott drámát írni”-féle véleményt. És miközben Spiró egy-egy megjegyzésével finoman „tesz helyre” dolgokat, hogy például Katona *Jeruzsálem pusztulása* című drámája sem méltatlan figyelmünkre, vagy hogy Csokonai *Karnyónéjára* is hasztalan igyekeztek felületes megközelítések a feledés fátylát borítani, egyszerűen „kibújt alóla” – jobb szó hiányában azt mondanám: erősen kanonizált értelmezéseket bont le. Ezek közül az egyik legfontosabb a *Bánk bán* „nemzeti dráma” jellegének átértelmezése. Véleménye szerint ugyanis Katona fő műve csak utóélete során, lassan vált „nemzetivé”, lehet, hogy „alkalmasabb darab” hiányában, hiszen „cselekménye bonyolult, túl sok szereplőről kellene tudnunk, honnan jött és hova megy, németek, spanyolok, magyarok zajonganak és zagyválnak, a magánéleti szál krimiye gyenge lábakon áll” – ugyanakkor tökéletes „német típusú dráma magyarul”, amilyeneket keletkezésének korában gyakran játszottak Közép-Európa városaiban, így Magyarországon is – leginkább Theodor Körner, Iffland, Grillparzer és Kotzebue hatására. Utóbbi jelentős hatást gyakorolt többek között a magyar drámára is, és Katona mintáihoz is hozzátartozott. Hogy a *Bánk bán* mégsem lett csak „egyik” a korszak szomorújáték-áradatában, a jelölt műfaj és a tragédia közötti alapvető konstrukciós eljárásból következik. Amíg a szomorújátékban valaki szeretne valamit, és nem tudja elérni, addig a tragikus hős végül azt teszi meg, amit mindenáron el akar kerülni: Bánk az ország nádoraként a törvényes rendet védi és igyekszik fenntartani, de tettei (tévedései és mulasztásai) nyomán épp az ellenkezőjébe fordul minden, hogy végül maga kövesse el a legnagyobb bűnt; emlékszem, ez a 20. század utolsó másfél évtizede egyik legmarkánsabb Bánk bán-értelmezése volt – az sem kizárt, hogy épp Spiró György *A kelet-közép-európai dráma (A felvilágosodástól Wyspiański szintéziséig)* című, 1986-os tanulmánykötetének megjelenése nyomán.

A *Mikor szabad ölni?* (olvasás) esszéket tartalmaz, amelyek a személyes, az egyéni, a magánélmény és a vallomás beszédmódját érvényesítik a

szakmaival szemben: a konkrét vizsgálatokra és elemzésekre hagyatkozó gondolatmenet helyett a szabad gondolattársítások, élményközvetítések sorát. Érdekes és (pozitív értelemben) csapongó *Bánk bán*-esszéjének elolvasása után az lehet az érzésünk, hogy a megírás célja lényegében a kimenet volt, a Mohácsi János rendezte 1984-es kaposvári *Bánk bán*-előadás kiváltotta hatás érzékeltetése: „A hullát úgy tüntették el, hogy az asztalt felfordítva kihengerítették a második emeleti ablakon. Akkor tényleg megállt bennem az ütő. (Előadás után odarohantam, legyártottak még egy ugyanolyan ablakot, és a kettő között volt vagy negyven centi a színész nő részére.)”

Az esszé „átmeneti” műfajisága révén Spiró írásai is a novella, a vallomás, a karcolat, a tárca, a kritika, a műelemzés és a publicisztika nyelvi regisztereit mozgatják, e műfajok köztes terében mozognak. A sort az *Olvasni jó* című vallomás nyitja, benne azonnal hitvallás értékű bekezdésekkel: „Aki olvas, más életetekbe, más közegekbe, más korokba nyer betekintést, ezáltal nem teljesen védetlen a számára adatott korszakkal szemben, és nem tekint elrendelésnek, amiben él. A szépirodalom, a jó mese az elmén kívül a lélekre is hat, az előző nemzedékek tapasztalatait a leghatásosabban adja át, ezért tiltják, amikor tehetik.”

A gyermek-, illetve fiataalkorról szóló szövegek inkább novellák, a különböző előadás-interpretációk már-már műhelytanulmányok, a drámaelemzések a kritika és az értelmezés terminusait érvényesítik, a Kertész Imréről szóló írások egyrészt a búcsúszöveg és a laudáció, másrészt a szellemes

hangvétellő, öniróniától sem mentes tárca hangján szólnak. A *Koljó* című jegyzet szarkasztikus láttelele újabb korunk szellemi kiüresedésének, értelmi felületességének. Frappáns motívumelemzések (*A gyáva, Gabriel, Halálképzeteink* etc.) is találhatóak a huszonhat szöveget tartalmazó kötet darabjai között.

Számomra, az esszéolvasó számára az egyik legérdekesebb összefüggés, amelyre a Spiró-esszék rávilágítottak, Đura Jakšić *Jelisaveta*,

knjeginja crnogorska című drámájának *Bánk bán*-átírásként, a téma monumentális megformálásaként történő említése/elemzése. A *Mikor szabad ölni?* az esszé (illetve a publicisztika) létjogosultságát, művességét, irodalmiságát is hitelesítő, a műfajt „mellékesként” (nem irodalmiként) kezelő törekvésekkel szemben a fontosságát visszaállító könyvek sorában tartozik.

ÉLETGAZDAGSÁG

AZ MMA NÉPMŰVÉSZETI TAGOZATÁNAK KIÁLLÍTÁSA

2022. 11. 24. – 2023. 01. 29.

VIGADÓ GALÉRIA

PESTI VIGADÓ, AZ MMA SZÉKHÁZA | 1051 BUDAPEST, VIGADÓ TÉR 2.

A kiállítást a Magyar Művészeti Akadémia felkérésére és támogatásával a Hagyományos Mesterségek Oktatásáért Alapítvány rendezi.

MMA
MAGYAR MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

minden, ami művészet
mma.hu

VIGADÓ
GALÉRIA